

PERIKELEN ROND DE GROOTE WAERT

Adriaan van Rijsbergen

PERIKELEN ROND DE GROOTE WAERT

door:

Adriaan van Rijsbergen

INHOUD

Hoofdstuk	pagina
I. Inleiding	2
II. Samenvatting & Over de schrijver	3
III. De bevolking	4
IV. Tijdsbeeld	5
V. Dordrecht	8
VI. De financiële middelen van de graven	12
VII. De heerlijkheid Arkel	19
VIII. Het zeepeil in de Middeleeuwen	21
IX. Gevolgen afdamming Maas bij Heusden	23
X. Bedijkingen	26
XI. De dijk van Broek naar Zevenbergen	30
XII. Het veenbedrijf	34
XIII. De toestand in de Groote Waert en omgeving	36
XIV. Bestuurszwakte	38
XV. Oorzaken Sint-Elisabethsvloed	39
XVI. De graven van Holland	42
Bijlage I: Vrijstelling betalen van belasting	67
Bijlage II: Waar of niet waar? Dwalingen door de eeuwen heen.	68
Bijlage III: Bezwaren tegen de aanleg van de dijk van Broek naar Zevenbergen	72
Bijlage IV: Drijfzand	75
Woordenlijst	77
Bronnen	84
Status van geraadpleegde auteurs	86
Toelichting bij de kaarten	88
Kaarten	90

n.b.

Een (w) achter een woord verwijst naar de "Woordenlijst" voor een nadere verklaring.

I. Inleiding

Algemeen wordt aangenomen dat de Hoekse en Kabeljauwse twisten de oorzaak waren van het vergaan van de Grootte Waert, maar in werkelijkheid was de oorzaak gelegen in meerdere feiten en omstandigheden. Hierbij denken we aan een langdurige agrarische crisis, de hoge lasten voor het onderhoud van de dijken en daar tegenover de vele vrijstellingen tot het betalen van belasting, de gebrekkige afvoer van het Rijn- en Maaswater, en niet in het minst de gevolgen van de waterstaats- en economische politiek van Dordrecht, gesteund door de graaf. Ook mogen we ons afvragen in hoeverre de betrouwbaarheid van het ambtenarenkorps een rol heeft gespeeld. Dit alles roept veel vragen op die we niet met zekerheid kunnen beantwoorden.

Over de Grootte Waert en de Sint-Elisabethsvloed van 1421 zijn diverse artikelen geschreven, maar altijd zijn het fragmenten waarbij de achtergrond niet of nauwelijks aan de orde komt. Een duidelijk overzicht over het geheel ontbreekt. De streekarchivaris van Nassau-Brabant, R.C.M. Jacobs, schreef in "Uit de geschiedenis van 700 jaar Zevenbergen": "Wij missen - maar dat geldt niet specifiek voor Zevenbergen - een standaardwerk over de geschiedenis van de stad met bijbehorende dorpen. Het zou kunnen functioneren als een kapstok waaraan de gedetailleerde geschiedenis kan worden opgehangen". Thans worden veelal historische feiten beschreven, gebaseerd op oude documenten waarbij niet, of nauwelijks, aandacht geschonken wordt aan de situatie in de omgeving, waardoor het op zichzelf staande feiten lijken. Maar dat zijn het nooit.

Prof. dr. Slicher van Bath heeft een uitvoerige studie gemaakt over "De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)". Door deze algemene agrarische geschiedenis zal de achtergrond van veel historische feiten duidelijker worden, ook de ondergang van de Grootte Waert in de twintiger jaren van de vijftiende eeuw. Hoe anders was de toestand in de Grootte Waert dan veelal aangenomen wordt; de letterkundige/dichter Van Someren geeft een paar voorbeelden van de rijkdommen die in de waard geweest zouden zijn en voegt er zijn mening aan toe: "De oude schrijvers noemen de waardbewoners uitdrukkelijk rijk en geven daarvan tevens de bijzonderheden op".

Verder zegt Van Someren: "Deze welvaart behoeft ons niet te verwonderen, wanneer men de bronnen van bestaan opspoort, welke tot dien bloei leidden. In de eerste plaats waren de ingezetenen van ouds door de verschillende Graven met zeer vele vrijdommen begiftigd en zeer ligt belast; ten tweede maakten zij alle hunne landsproducten, door middel van den Dordrechtschen koophandel, gemakkelijk en voordelig te gelde, als granen, schapenwol, tuin-, boom- en veldvruchten, brandhout, turf uit den moerige streken van den waard."

"Langs de Maas, Dobbel, Alme, en andere binnenkanalen geschiedde het vervoer op eene weinig kostbare wijze. Ook de veefokkerij en vetweiderij waren er aanmerkelijk. De staat, welken de Edelen op hunne schone riddersloten voerden, verspreidde nog meer de welvaart onder de ingezetenen; ook vindt men twee abdijen of kloosters in den waard, Hijsterbach en Eemstein, welke beide zeer rijk waren, en veel goeds in den omtrek bewerkten."

Hoe alles anders was, na het begin van de veertiende eeuw, zal hierna blijken, een situatie die, in het algemeen, door schrijvers sterk onderbelicht is. Uitvoerig is ingegaan op de heersers van het graafschap, de graven: wie waren zij, hoe kwamen zij aan het land en hoe beheerden zij hun financiële middelen.

II. Samenvatting & Over de schrijver

Samenvatting

Als oorzaken van het verloren gaan van de Groote Waert, hetzij als directe factor, hetzij als indirecte factor, zijn beschreven, in willekeurige volgorde:

- de transgressie(w) die zich in de veertiende eeuw inzette.
- de langdurige agrarische crisis gepaard gaande met hoge onderhoudskosten van de waarddijken en verdere werken.
- het gemis aan voldoende kennis en technische middelen om dijken te leggen in dergelijke omstandigheden.
- bestuurszwakte.
- periode van woelingen en oorlogen, gepaard gaande met veel kosten ten gevolge waarvan de dijken slecht werden onderhouden.
- de gehinderde afvoer van Rijn- en Maaswater.
- het moeren in de nabijheid van de ringdijk aan de zeezijde.
- het systeemloze, oncontroleerbare financiële beheer door de graven.

Ongetwijfeld is de directe oorzaak van het vergaan van de Groote Waert te wijten aan de doorbraak bij Werkendam in 1424, die grote vernielingen heeft aangericht, waardoor de Biesboschzee ontstond. In 1421 was op de zelfde plaats de dijk ook al doorgebroken, doch het gat is toen weer gedicht. Waarschijnlijk is er toen al veel schade aangericht. De oorzaak was de politiek om de afvoer van het Rijn- en Maaswater tot in het absurde te beperken.

Over de schrijver

De schrijver heeft geen wetenschappelijke achtergrond, doch dit boek is gebaseerd op een meer dan 80 jaar durende belangstelling van de schrijver voor de Sint-Elisabethsvloed van 1421 en alles wat daarmee samenhangt en een langdurige praktijk van polderleven, in een situatie die aan de Middeleeuwen doet denken, met stormvloeden, overstromingen, nachtelijke dijkbewaking (waarbij steeds de gedachte aan de Sint-Elisabethsvloed naar boven kwam), zomerdijkbreuken, inpolderingen en het in cultuur brengen van een nieuwe polder. En niet te vergeten de onverharde, dikwijls onbegaanbare, wegen zoals in de Middeleeuwen, alsmede de gebrekkige natuurlijke ontwatering, afhankelijk van de wisselende ebstand van het buitenwater.

Schrijver heeft, als zoon van een polderopzichter, alle problemen bij het polderbeheer, in bovenomschreven omstandigheden, van nabij meegemaakt. Met de bedijking in het begin van de vijftiger jaren van de 20^e eeuw, toen dit gebied bedijkt werd met de aanleg van de Amerdijk, later gevolgd door een ruilverkaveling en de afsluiting van het Haringvliet, kwam er een eind aan de middeleeuwse toestand die ontstaan was tengevolge van de Sint-Elisabethsvloed, en gelegen was in de Hamse gronden aan de zuidzijde van de Amer tussen Drimmelen en Lage Zwaluwe.

naschrift

Adriaan van Rijsbergen werd geboren op 9 juli 1921 te Oud-Drimmelen, en overleed op 10 november 2014 te Made.

Anton van Rijsbergen (zoon)

III. De bevolking

Hoeveel inwoners een bepaalde stad of streek had was niet bekend, er was geen bevolkingsregister of iets dergelijks, ook geen kerkelijke administratie. De kerkelijke administratie is ontstaan door een beslissing tijdens het Concilie van Trente, begonnen in 1545 en beëindigd in 1563, waarin besloten werd registers bij te gaan houden van doop, huwelijk en begrafenissen. Van vóór 1600 is er dienaangaande in kerkelijke archieven vrijwel geen informatie te vinden. Men kan zich afvragen wat voor consequenties dat voor de mensen had die in de Middeleeuwen leefden en veelal niet konden lezen of schrijven. Velen wisten hun geboortedag niet en wisten slechts bij benadering hoe oud ze waren.

Wetenschappelijke onderzoekers trachtten wel eens een schatting te maken gebaseerd op getallen van haardsteden of gezinnen, welke uit de belastingkohieren bekend zijn, soms echter berustten zij geheel en al op gissingen. Dat laatste zal zeker in grote mate het geval zijn als het over de periode gaat van 1150 tot 1450, waar wij hier mee te maken hebben. Volgens schatting van onderzoeker Bennet bedroeg het aantal inwoners in Europa in:

1150	50 miljoen
1200	61 miljoen
1250	69 miljoen
1300	73 miljoen
1350	51 miljoen
1400	45 miljoen
1450	60 miljoen

Deze cijfers geven slechts een vage indicatie, maar zijn niettemin onmisbaar om een indruk te krijgen over het verloop van de bevolkingsdichtheid.

Hoewel het geen absolute cijfers zijn, geeft het wel een aanwijzing over de dramatische gevolgen van o.a. de pestepidemieën. Door vermindering van de bevolking nam vanzelfsprekend ook de consumptie af. Dit had dan een negatieve invloed op de economie en daardoor op de toen heersende crisistoestand, maar was niet de oorzaak daarvan. De crisis was reeds vroeger begonnen.

Bij de belangrijke gebeurtenissen in de middeleeuwen was het meerendeel van de bevolking niet actief betrokken. Wel moest men de ellende machteloos aanvaarden, vooral in oorlogsomstandigheden. Voor het deel van de bevolking dat moest werken om in leven te blijven waren geboorte, huwelijk en dood van zichzelf, verwanten en vrienden de enige belangrijke gebeurtenissen.

De steeds stijgende overbevolking in de 13^e eeuw moet geleid hebben tot een slechte voeding of gebrek aan goede voedingsmiddelen. Het groot aantal slachtoffers van de Zwarte Dood en de andere epidemieën in de 14^e eeuw moet verklaard worden als gevolg van de zeer langdurige ondervoeding. Vooral in landbouwgebieden was de voeding van de mensen eenzijdiger dan thans. Deze bestond voornamelijk uit brood, pap en peulvruchten. De granen waren verreweg de meest verbouwde gewassen.

Vermindering van het percentage der dierlijke eiwitten in de voeding verhoogde de kans op tuberculose, longontsteking, dysenterie en tyfus. Veel ziekten, welke in vroeger tijden veelvuldig voorkwamen, kunnen thans verklaard worden uit een vitaminetekort, zoals scheurbuik, nier- en blaasstenen, rachitis en cariës. De bonen bestonden uit rassen waarvan de schede niet gegeten werd, zoals bonen met een groeiwijze als duivenbonen en tuinbonen. De sperzie- of slaboon is afkomstig uit Amerika, en is dus pas na 1500 in Europa bekend geworden. Aanvankelijk werden deze bonen in Europa geteeld voor het winnen van de rijpe bonen. Pas later is men de groene schede als groente gaan eten.

Kennelijk was dat geheel nieuw in Europa. Met bovenstaand dieet, waarin groente als een hoofdbestanddeel ontbreekt, kan er een tekort aan caroteen ontstaan zijn en daarmee een tekort aan vitamine A. Deze vitamine zit echter wel in botervet als de koeien weidegang hebben en is te herkennen aan de gele kleur.

De bevolking die in een omgeving woonde waar veeteelt en/of visserij plaatsvond, en de producten daarvan consumeerden, is waarschijnlijk daardoor veel minder getroffen door de epidemieën dan de bewoners van landbouwgebieden in de veertiende eeuw. Mogelijk kwam dit door het veel meer eten van dierlijke eiwitten en vetten.

In de periode van 1150 tot 1300 nam de West-Europese bevolking met ongeveer 50% toe, zoals hierboven geïllustreerd is. Het gevolg daarvan was dat er meer voedsel geproduceerd werd. Hiervoor werden veel gronden ontgonnen, van doorgaans slechte kwaliteit. Dat waren de wilde gronden(w), die gebruikt werden voor het weiden van het vee. Deze gronden waren zo onvruchtbaar dat er slechts enkele jaren graan op geteeld kon worden, mede door weinig of geen bemesting. Door de ontginningen kon er minder vee gehouden worden. Daardoor werd er minder mest geproduceerd, dat feitelijk onmisbaar was, juist op deze slechte, ontgonnen gronden.

Met akkerland alleen kon de middeleeuwse boer weinig beginnen. De akker moest immers behoorlijk bemest worden, waarvoor de boer aangewezen was op de natuurlijke mest van zijn vee, dat overigens ook weer moest eten. Voor de beweiding en het hooi voor de winter waren de wilde gronden nodig. Ook moesten op de wilde gronden plaggen(w) gestoken worden voor gebruik in potstallen(w).

Op grond van de berichten in de kronieken namen de historici aan dat, na 1350, grote delen van Europa vrijwel ontvolkt waren; gehele dorpen waren uitgestorven en veel kloosters stonden leeg.

IV. Tijdsbeeld

Voor een goed begrip willen we eerst ingaan op enkele aspecten betreffende de situatie na 1150 op landelijk gebied, zowel politiek als betreffende de bevolking. Tot in de twaalfde eeuw hadden de edelen het voor het zeggen. Maar die leefden van de goederen en diensten van de mensen die op hun gronden het agrarisch bedrijf uitoefenden. Daardoor hadden ze weinig geld en ze hadden daar ook geen grote behoefte aan.

De goederenhandel neemt na 1150 toe en daarmee ook de nijverheid en de geldcirculatie. Door de stedelijke bevolkingsvermeerdering ontstaat meer arbeidsverdeling, waardoor hogere prestaties mogelijk werden.

Na 1250 nam de invloed en de politieke macht van de steden toe, toen handel en nijverheid zich sterk ontwikkelden. Vooral met Dordrecht was dit het geval, het groeide uit tot de belangrijkste stad van Holland. Als de graaf geld tekort kwam door buitensporige uitgaven kreeg hij geld van de steden, vooral van Dordrecht. Daar stond tegenover dat deze steden voorrechten kregen. Vooral Dordrecht zal van die voorrechten geprofiteerd hebben, als grote geldschietter. Dat kwam de stad goed van pas bij haar streven naar hegemonie. Geertruidenberg is in de economische groei niet meegegaan. Dit stadje had in de periode van de twaalfde eeuw tot en met het begin van de veertiende eeuw groei. Vervolgens stagneerde de groei en was er sprake van een zeker verval. Ongetwijfeld een gevolg van de geïsoleerde ligging, veroorzaakt door de afdamming van de Maas.

Door de sterke bevolkingsaanwas, vanaf 1150 tot de pestepidemieën in de 14^e eeuw, vond in West-Europa een bloeiperiode op velerlei gebied plaats. De handel nam toe. De gestegen behoefte aan voedsel maakte het noodzakelijk om het areaal cultuurgrond uit te breiden. Leenders schrijft hierover: "De bevolkingsgroei maakte het nodig en de hoge graanprijzen maakte het aantrekkelijk om nieuwe gronden te ontginnen, In heel West-Europa werd het een tijdperk dat gekenmerkt werd door grote ontginningen. Zelfs grond die amper voor landbouw geschikt was werd nog in cultuur gebracht". In het huidige Nederlandse en Vlaamse gebied gebeurde dat door bedijkingen en ontginningen van veengebieden, dit laatste veel door Cisterciënzer monniken. Door de grote bevolkingstoename emigreerden in de dertiende eeuw veel boeren, o.a. Hollanders, Zeeuwen en Vlamingen, naar de Oostzeelanden wegens gebrek aan grond in het thuisland.

Na 1300 gaan de graanprijzen dalen en gaan de arbeidslonen omhoog. In vergelijking met de prijzen en lonen in 1300 was in 1400 het arbeidsloon meer dan verdubbeld, vergeleken met de graanprijs, zodat de opbrengst van meer dan de dubbele hoeveelheid graan besteed moest worden aan arbeidskosten of gezinsinkomen in geval van familiebedrijf. De oorzaak van het stijgen van de lonen was dat steeds meer mensen in de, opkomende, nijverheid gingen werken waar ze meer konden verdienen. De veronderstelling dat de oorzaak lag in de bevolkingsafname, rond 1350, klopt niet omdat de crisis reeds kort na 1300 begon.

Het ligt voor de hand de oorzaak te zoeken bij de import van graan uit de Oostzeelanden. De graanexport begon in Brandenburg vanaf 1250. Door de invoer van goedkoop graan door de Duitse Hanze vanuit de Oostzeelanden, waar ze het monopolie van de handel hadden (waar de handel dus de prijs bepaalde) en waar eerder veel West-Europese agrariërs naartoe waren geëmigreerd, daalden in West-Europa de prijzen van graan. Noorwegen heeft dat de Hanze verweten, maar Slicher van Bath ziet een andere reden, namelijk de ongunstige klimatologische omstandigheden in Noorwegen. De lage prijzen voor graan bleven niet beperkt tot Noorwegen. Waarschijnlijk heeft wel de productie, per oppervlakte-eenheid, daar lager gelegen dan in zuidelijker gelegen landen door een korter groeiperiode, waardoor de

financiële opbrengst te laag werd. Aangezien de boterprijs zich beter hield, schakelde men in Noorwegen over op veeteelt.

Naast het kleine grondbezit van de kolonistoren in de Oostzeelanden was er ook groot-grondbezit van de oude Slavische adel, van de kloosters en van de Duitse adel. Hierop werkten horigen - personen tot de oude Slavische bevolking behorend; die in een veel ongunstiger positie verkeerden dan de kolonisten. Het areaal van de grote bedrijven wisselde naar de streek, in Silezië 80 tot 160 hectare, in Oost-Pruisen 80 tot 192 hectare, maar hier waren zelfs ook bedrijven met een oppervlakte van 1400 hectare. Deze grote bedrijven vonden een bestaan in de graanexport naar Vlaanderen en Engeland, later vooral naar Holland.

De graanprijs werd in West-Europa zo laag dat veel agrariërs huis en haard in de steek lieten omdat ze de kost niet konden verdienen, vooral op kleine bedrijven. In andere West-Europese landen kwam dat veel voor. Wat de Nederlanden betreft is daar weinig over bekend. Slicher geeft als enig voorbeeld de vermelding in een bisschoppelijke rekening, uit 1385, dat zeker 112 van de 271 erven in Twente onbewoond waren. Dat daarover verder in de Nederlanden niets bekend is, kan gekomen zijn door gebrek aan informatie, of heeft verder niet plaats gevonden. Dit laatste is mogelijk waar omdat in grote delen van het land van oudsher de graanbouw van weinig betekenis was vergeleken met de veeteelt. Dat veeteelt meer geld opracht ziet men hierboven over de gang van zaken in Noorwegen.

Maar dat er in de Nederlanden ook een crisissituatie was mogen we toch wel concluderen uit dat Leenders schrijft in Etten en de turf: "In Etten en omstreken valt vanaf ca. 1330 slechts een sterke afname van de groei van het agrarisch grondgebruik op te merken. Een terugval kon niet aangetoond worden. Wel waren hier grote veengebieden in exploitatie genomen voor de winning van brandstof. De basisinitiatieven daartoe dateren van 1297 en 1332. Daarna volgen er tot 1390 geen meer. Dit uitblijven van initiatieven weerspiegelde wellicht dat in de gebieden waar turf uit Etten verbruikt werd - Vlaanderen en Antwerpen - de economische terugval van de 14^e eeuw wel degelijk ernstig was".

In het Noordzeekustgebied ziet men wel een ander gevolg van de agrarische depressie in de 14^e en 15^e eeuw, dat even desastreus was als de pestepidemieën, namelijk de grote landverliezen in deze periode, tengevolge van overstromingen. Ook in de 12^e en 13^e eeuw hebben, naar de kronieken berichten, ernstige overstromingen het land geteisterd, doch de schade werd steeds hersteld. De stormvloed van december 1287 en februari 1288 waren berucht waarbij o.a. de Tieselijnswaard onderliep. (zie kaart 1) In de 14^e en 15^e eeuw ontstonden de grote zeeboezems, zoals de Jade (noordwest van Bremerhaven), de Dollart, de Biesbosch en de Braakman.

Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen van de ernstige gevolgen van de overstromingen in de 14^e en 15^e eeuw. We hebben ze op pagina 4 op een rijtje gezet. Ongetwijfeld heeft het gebrek aan geld een grote rol gespeeld bij de ondergang van de Grootte Waert. De oorlogen tegen Friesland (1396-1401) en tegen Arkel (1401-1412) hadden veel gekost en de graaf raakte in diep in de schulden. Deze oorlogstoestanden werden nog verergerd door de voortdurende Hoekse- en Kabeljauwse twisten. In een machtsstrijd wordt alles aan het doel opgeofferd, ook de Grootte Waert, zoals we door de eeuwen heen steeds weer zien. Door de reeds 100 jaar durende agrarische crisis zal er bij de kapitaalverschaffers weinig animo zijn geweest om te investeren in de redding van de Grootte Waert. Vrijwel zeker zal er veeteelt geweest zijn, dat een hoger rendement had dan de graanteelt. Daar staat echter tegenover er meer kosten waren door de hoge lasten van dijkonderhoud en reparatie van schade veroorzaakt door stormvloed.

V. Dordrecht

*'t Was Dordrecht, dat, van ouds door 's handels stapel rijk,
Gelijk een diamant stond in die kroon te prijck:
Ja, evenals van 't lijf, met aadren digt doorweven,
Het hart de bron is die het groeijen doet en leven,
Al het bloed in zich ontvangt weêr uitstort en 't geheel
Bezielt en voedt tot aan het verst gelegen deel:
Zoo, eedle stroomvest, vloedvorstinne, stad van zegen,
Waart gij van dezen tuin de heilbron! Honderd wegen
Geleidden naar u heen al de oogsten van zijn' grond,
Terwijl ge in tegenruil uw' schat hem wederzondt;
Zoo, bloeiend paradijs! Gelukkig land van weelde!
Waart gij een toovertuin, die niet dan wellust teelde.*

Een lofprijzing op de stad Dordrecht, waarbij we ons mogen afvragen of die terecht is. In de verre omgeving van Dordrecht kent men de uitdrukking: "Hoe korter bij Dordt, hoe rotter het wordt". Zou dit gezegde nog uit de Middeleeuwen stammen? En waren daar redenen voor? We laten een oordeel aan de lezer over.

Over het algemeen wordt gebrek aan financiële middelen, veroorzaakt door de Hoekse en Kabeljauwse twisten, als oorzaak genoemd voor het slechte onderhoud van de dijken van de Grootte Waert. Die twisten zouden dan gaan over de erfopvolging van de graaf van Holland. Maar zo eenvoudig lag dat niet. Het was een strijd tegen de heersende graaf en de stad Dordrecht, dat alle handel over de rivieren naar zich toe trok ten koste van de andere steden, zoals Gorkum, Heusden en Geertruidenberg, daarbij gesteund door de graaf. Juist de wijze waarop Dordrecht zijn doel trachtte te bereiken is, zonder twijfel, één van de belangrijkste oorzaken van de onderlinge strijd en binnenlandse oorlogsvoering, die uitmondde in verwoestingen die, in de twintiger jaren van de vijftiende eeuw, hebben plaatsgevonden en waardoor de Biesboschzee is ontstaan.

Economisch was de Waert vrijwel geheel afhankelijk van de stad Dordrecht. Gesteund door de graven weet Dordrecht een verbod van nering te leggen op de wijde omtrek van de stad. Het weet de boeren te dwingen hun producten in de stad te verkopen. Dan kopen ze ook in de stad en betalen nog cijns bovendien. Veertig dorpen werden gedwongen hun turf en koren te Dordrecht ter markt te brengen, evenzo de stad Geertruidenberg. Zij moesten er hun bier kopen en medewerken aan het onderhouden en het versterken van de Dordtse haven. Dordrecht gedroeg zich in 1444 (dus nog na de Sint-Elisabethsvloed) als ware zij zelve Heer in Zuid-Holland.

Floris V heeft Dordrecht veel voorrechten gegeven. Na diens dood, in 1296, wist Dordrecht van Jan I het befaamde stapelrecht(w) te verwerven, een recht dat geen enkele Hollandse of Zeeuwse stad bezat, eerst voor een aantal bulkgoederen, later ook voor de zee- en rivierhandel. Ook de nijverheid profiteerde hiervan. De veertiende eeuw, en zeker de periode vanaf 1351, is terecht Dordrechts Gouden Eeuw genoemd. Het omringende platteland profiteerde ook van de sterke economische positie van Dordrecht.

Andere steden keken nauwlettend naar de welvaart van Dordrecht, gesteund door de vele voorrechten die door de graaf werden verleend. De Dordtse tol- en stapelrechten kostten andere steden veel geld en veroorzaakte spanning. Het gevolg hiervan was politieke conflicten, burgeroorlogen, geweldadige afrekeningen en moordpartijen in de strijd om de macht. Die welvaart zal zeker niet gegolden hebben voor de agrariërs, maar wel voor de toenemende handel, waardoor industrie ontstond. Hiervoor waren veel handwerkslieden

nodig, waardoor de lonen stegen. Dit was juist weer ten nadele van de agrariërs die daardoor ook hogere lonen moesten betalen indien zij personeel in dienst hadden.

De handel neemt toe, hoofdzakelijk over het water. Er komt steeds meer handel over de Rijn vanuit Duitsland en over de Maas vanuit België. De stad Dordrecht probeert zoveel mogelijk handel naar zich toe te trekken. Daartoe sluit zij vaarwegen af op een zodanige wijze dat vrijwel alle schepen langs Dordrecht moesten varen om hun bestemming te bereiken.

De schrijver F. Landmeter schrijft hierover het volgende:

"Kort na 1200 vestigden zich reeds vreemde kooplieden in Dordt en hun schepen voeren zelfs naar de Oostzee. Vooral de lakennijverheid en -handel kwamen er, zoals in de Vlaamse steden, tot grote ontwikkeling. Wijn, bier, hout, steen, kalk, metalen en zout werden belangrijke handelsproducten. Van 1283 tot 1296 was er de Engelse wolstapel gevestigd. Het wolwevers- en want- (= laken) snijdersgilde namen een vooraanstaande plaats in. In verband met de zich uitbreidende handel zocht Dordrecht naar alle zijden tolvrijdom te verwerven: in 1150 op de Lek (Ammerstol), IJssel (Moordrecht), Oude Maas en Merwede (Niemantsvriend), in 1210 in de Borre of Bernisse (Geervliet), in 1284 in de Striene (Strienemonde). Reeds eerder was de Maastol afgekocht."

"Steeds meer streefde Dordrecht er naar stapelplaats te worden, waar vreemde kooplieden kwamen om handel te drijven. Ook hierin kwamen de goede relaties, die het met de landvorsten onderhield, het te hulp."

"Voortaan moesten alle koopwaren, die Lek of Merwe afkwamen, te Dordrecht ter stapel komen. De grafelijke tolgaarders te Geervliet en Strienemonde mochten geen goederen doorlaten die niet te Dordrecht ter stapel waren geweest of gekocht. Hoewel door het verzet van andere Hollandse steden het stapelrecht weleens werd onderbroken, zag de stad toch kans het op de duur te handhaven en zelfs nog uit te breiden met het Maasrecht, dat zij in 1338 van Willem IV wist te verwerven. Hierbij werden alle schepen die de "Maese" opvoeren verplicht met ongebroken lading "ter hoechster marct" naar Dordrecht te varen en de goederen aldaar te koop aan te bieden. Had dit aanvankelijk alleen betrekking op schepen afkomstig van Bremen, Hamburg en de Oostzee, in 1351 werd het uitgebreid tot alle binnenkomende schepen, behalve die naar Vlaanderen op weg waren. Willem V breidde het stapelrecht uit tot alle goederen die Rijn, Maas, Waal, Lek of Merwe op- of afvoeren. Alleen schepen van Middelburg en Zierikzee mochten zout naar Keulen en Venlo voeren en (graan) retourvracht meenemen. Dordrecht wist zijn rechten op de rivieren dikwijls met militaire macht en met bruto vrijbuitersgeweld te handhaven."

"Doch ook op andere wijze verschaftte de Merwestad zich door privileges van de graaf een uitzonderingspositie. Door het marktrecht voor Zuid-Holland dwong het alle dorpen in de Alblasserwaard, de Grote Waard, Langstraat en IJsselmonde hun agrarische producten te Dordrecht ter markt te brengen."

Dat Dordrecht en omgeving welvarend waren is aannemelijk, doch dat dit voor de gehele Groote Waert en zelfs het gehele land gold mogen we in twijfel trekken, gezien de tegenstrijdige gegevens. Of de crisis niet alleen de agrarische wereld trof is een vraag. Slicher van Bath schrijft daarover: "De graanprijzen zijn de thermometer van de algehele economische toestand". Daar tegenover staat dat de handel in die periode toenam en daarmee ook de nijverheid, waardoor de lonen stegen. Vergeleken met de graanprijzen in 1400 waren de lonen verdubbeld sinds 1300. Hieruit volgt dat Dordrecht en naaste omgeving, waar handel en nijverheid plaats vonden, welvarend waren, in tegenstelling tot het platteland.

Zo heeft de crisis blijkbaar ook gevolgen gehad voor Geertruidenberg. In de periode van de 12^e tot en met het begin van de 14^e eeuw was er een krachtige groei van de stad. Vervolgens stagneerde de groei en was er van een zeker verval sprake. Dus is het verval

ongeveer gelijk begonnen met het begin van de crisis. De voornaamste oorzaken van deze stagnatie zoekt Margry bij de stad Dordrecht en de veranderingen die in het rivierstelsel plaatsvonden. De Maas was bij Heusden, in 1273, afgedamd en bij Maasdam ± 1282. Hierdoor kon langs Heusden en Geertruidenberg geen doorgaand scheepsverkeer meer plaatsvinden en moesten de schepen, die de Maas op- of afvoeren, altijd Dordrecht passeren. Dit ging ten koste van de handel in genoemde stadjes.

De veranderingen in de waterstaat en de loop van de rivieren waren voor Dordrecht niet ongunstig. Door de afdammingen kon het rivierverkeer niet meer om Dordrecht heen. We kunnen aannemen dat de dam in de Maas bij Heusden, behalve voor een betere waterbeheersing in het zuiden van de Groote Waert, ook diende om de schepen naar Dordrecht te leiden, ten nadele van Heusden en Geertruidenberg.

Een andere concurrent van het Hoekse Dordrecht was Gorinchem dat, evenals Geertruidenberg, uiteraard aan de Kabeljauwse kant stond. (Als men benadeeld wordt gaat men de dader niet steunen.) Hierdoor, en doordat de heer van Arkel de graaf van Holland niet meer erkende als leenheer, draaide dat in 1401 uit op een oorlog met de heerlijkheid Arkel waartoe Gorinchem behoorde. In 1412 verloor de Heer van Arkel vrijwel al zijn bezittingen. Het was een strijd tegen o.a. het stapelrecht van Dordrecht. De graven van Holland steunden steeds de stad Dordrecht. Daar was geld te halen! Maar het begunstigen van Dordrecht was reeds veel eerder begonnen. Reeds Floris V begunstigde Dordrecht met veel voorrechten, maar of deze toen nadelig zouden zijn voor andere steden is ons niet bekend. Duidelijk was dat wel het geval in het Handvest van graaf Jan II van Henegouwen (1299-1304) waarin beslist werd dat alleen de stad Dordrecht buitenpoorters(w) mocht houden.¹

Dat historicus Fockema Andreae geen bewonderaar was van de Dordtse politiek blijkt wel uit het volgende citaat: "Als men de Dordtenaren enerzijds happig ziet op de zoutnijverheid en de moer-concessies, maar anderzijds zulke klemmende redenen hoort aanvoeren tegen alle zoutexploitaties door anderen - dan moet ook de minst ergdenkende wel argwaan krijgen; dan wordt de herinnering wakker b.v. aan de houding van het Leidse stadsbestuur, hetwelk de droogmaking van de Haarlemmermeer 1^e absoluut in strijd met het algemeen belang noemde, 2^e de concessie tot die droogmaking alleen en uitsluitend in Leidse handen wilde zien. De ervaring van alle tijden leert nu eenmaal dat men zulke betuigingen van toewijding aan het algemeen belang van geïnteresseerde zijde met de nodige kritiek dient te beschouwen; - met meer kritiek dan vroegere speciaal Dordtse schrijvers over ons onderwerp veelal hebben aan de dag gelegd. De grote boosdoeners in Dordtse ogen waren de heren van Strijen en Zevenbergen. Deze beschikten binnen hun heerlijkheden over uitgestrekte buitendijkse zoutmoeren. En die hadden blijkbaar niet het inzicht de concessies tot exploitatie speciaal aan Dordtenaren te geven".

Politiek was het een strijd tussen Hoeken en Kabeljauwen om de erfopvolging betreffende het graafschap. Maar voor de steden lag dat wel iets anders. Het was in feite een strijd tegen de graaf en tegen Dordrecht omdat de graaf die stad sterk bevoordeelde ten koste van andere steden. Hierdoor werd Dordrecht een rijke stad terwijl andere steden verpauperden en vleugellam werden gemaakt. Het was een strijd waarin Gorinchem, met het geslacht Van Arkel, Geertruidenberg en Heusden het onderspit moesten delven.

Tijdens de Hoeksche en Kabeljauwse twisten probeerden veel Hollandse steden, van Geertruidenberg tot Medemblik, zich van de dwingende Dordtse rechten vrij te maken. Vooral Gorkum verzette zich herhaaldelijk en liet zijn schepen Dordrecht voorbij varen alsof

1) zie ook Hoofdstuk VI, Landpoorters, pag. 18

er geen stapelrecht bestond. Doch de stad wist zijn rechten nog lang te handhaven.² Blijkbaar reikte de macht van Dordrecht veel verder dan het rivierengebied. De voorrechten die de Dordtenaren genoten waren gebaseerd op oorkonden die door de graaf waren gezegeld.

De bevoorrechtiging begon, althans in belangrijke mate, tijdens het bewind van Floris V. Hierbij moet men echter bedenken dat in die periode Dordrecht de grootste stad van Holland was. Het werd reeds in 1200 stad genoemd, hoewel het pas in 1220 officiële stadsrechten kreeg. Binnen het graafschap Holland is het stedelijk leven in Dordrecht het vroegst tot ontplooiing gekomen. Ook institutioneel liep Dordrecht voorop. De gemeenschap van aldaar bezat al in 1220 een eigen bestuursorgaan, een raad, veel eerder dan elders in Holland. Tezelfdertijd voerde de burgerij reeds een eigen zegel. In de loop van de dertiende eeuw bleef de voorsprong gehandhaafd. Er waren veel handelscontacten met steden als Brugge en Hamburg en al vroeg was er gebruik van lijfrenteverkoop als financieringsmiddel.

Deze algehele ontwikkeling bracht met zich mee dat de burgerij, eerder en meer dan in andere opkomende steden, om voorrechten vroeg aan de graaf, die deze voorrechten per oorkonde verleende. Floris V verleende ook zelf rechten of voorrechten, die bijna geheel gericht waren op zijn eigen inkomsten. De graaf voorzag immers niet alle steden gelijkelijk van belangrijke voorrechten, maar koos welbewust, voor een eenzijdige bevoordeling en stimulering van Dordrecht. Zijn doel hierbij was om op deze wijze zijn inkomsten uit de tollens langs de grote rivieren, waarvan Dordrecht het middelpunt vormde, structureel te verhogen. Floris V handelde telkens geheel of voor een belangrijk deel uit eigen beweging.

In het Hollandse tolsysteem was het voor de controle noodzakelijk dat de goederen in de rivierhandel te Dordrecht werden uitgeladen en het stapelrecht was dus in de eerste plaats een grafelijk belang. Naar de waarde van de lading kon de tol berekend worden.

De grote welvaart van de 14^e en 15^e eeuw heeft de Dordtenaren, beschut als ze zich waanden door hun privileges, doen verslappen. Merkwaardig is vooral het geringe aandeel dat het rijke Dordrecht in de 17^e eeuw had in de vloeten die op Indië voeren. Ook aan de handel op de nieuwe wereld nam Dordrecht geen deel.

2) Komt hier het oude gezegde vandaan als iemand stilzwijgend passeert:
"Zo varen de schepen Dordt ook voorbij!"?

VI. De financiële middelen van de graven

Om de rol van geld in die periode duidelijk te maken dienen we terug te gaan naar de Romeinse tijd. De Romeinen hebben in feite geld hier geïntroduceerd. Het diende, en dient nog steeds, als ruilmiddel, spaarmiddel en waardemeter. Weinig andere goederen hebben alle drie genoemde eigenschappen, edelmetaal zou ze nog het meest benaderen, de oorspronkelijke grondstof voor munten: goud en zilver. Maar met de Romeinen verdween, in het jaar 402, ook bijna de gehele geldhandel. De volgende eeuwen was de economie in West-Europa hoofdzakelijk gebaseerd op ruilhandel.

Het middeleeuwse feodale systeem bestond uit een verplichting tot levering van goederen en diensten door de bevolking aan de adel. Daar kwam weinig of geen geld aan te pas. Hierdoor kreeg de adel weinig geld in hun handen en leefden van hetgeen hun ondergeschikten moesten leveren aan diensten en/of agrarische producten. Toen in de late Middeleeuwen de economie steeds meer op geld gericht was, raakte de adel steeds verder in verval en trad handel en nijverheid op de voorgrond.

De landadel had hun grondbezit aanvankelijk als leen van de Duitse koning, respectievelijk keizer. Maar dan verschijnt in Holland de graaf ten tonele als vertegenwoordiger van de vorst en is dan dus leenheer. Door het zwakke beleid van de achtereenvolgende Duitse vorsten wordt de band met hun vertegenwoordigers steeds minder en worden de vertegenwoordigers zelfstandiger.

In Holland zien we na 1076, als de macht der Utrechtse bisschoppen, die in voorgaande jaren sterk was toegenomen, voorgoed wordt teruggedrongen, dat de graven van Holland steeds meer over regale rechten(w) gaan beschikken en stukken van de wildernissen gaan uitgeven aan hun leenmannen. Deze laten, als vrije ambachtsheren, de verkaveling en ontginning uitvoeren door hun horigen en lijfeigenen, die later deze gronden als pachtboeren in gebruik kregen. Horigheid en lijfeigenschap waren daardoor reeds vroeg uit deze streek verdwenen. Vrij algemeen ontstond daarvoor in de plaats de tiendplicht(w).

In de Middeleeuwen werd verondersteld dat een vorst kon leven van de financiële opbrengsten uit zijn domein. Hij werd geacht daar zowel de kosten van zijn hofhouding(w) als die van het staatsbestuur volledig mee te betalen. Er werd geen onderscheid gemaakt tussen zijn persoonlijke inkomsten en uitgaven en de openbare financiën. Slechts buitengewone omstandigheden rechtvaardigden een extra beroep op de onderdanen. Welke eigendommen en rechten vielen onder het domein van de graaf? Adriaan Kluit heeft daar uitvoerig over geschreven, waaraan het volgende is ontleend. De graven van Holland bezaten in de vroegste tijden overvloedige inkomsten uit hun domeinen en territoriale rechten, waardoor het niet nodig was om hun onderdanen over geld aan te spreken. Die domeinen en rechten bestonden uit vaste goederen en hunne inkomsten en uit landsheerlijke rentegevende rechten.

Tot de vaste goederen behoorden alle landen en bezittingen die de graven als grondheren of bezitters van het territorium toekwamen, en op welke de afzonderlijke ingezetenen en vrije landbewoners geen aanspraak hadden. In het voormalige Roomsche recht werden dit Staats- of Landsgoederen genoemd, waarvan de eigendom aldaar geacht werd te zijn van de Staat of het Gemenebest, en het vruchtgebruik alleen aan de vorst toekwam.

Eigendommen van ingezetenen werden alleen erkend als men als bewijs brieven of andere rechtstitels kon tonen. Wildernissen, die dienden als gezamenlijke weidegronden voor het vee van de bevolking, vielen daar niet onder omdat niemand daar enig eigendomsbewijs van bezat. Zo gaf graaf Willem III in 1319 het gebruik van de gemene weide van Made aan

St. Geerdenberg (het huidige Geertruidenberg), tot versterking der stad. Dit was ook een belangrijke kwestie voor de graaf zelf. Dat stadje was de meest zuidelijke vesting van Holland en nabij de grens met Brabant gelegen. Om die zelfde reden heeft Geertruidenberg ook al in een vroeg stadium stadsrecht gekregen. Adriaan Kluit schreef hierover:

“Van hun uitgestrekte territorium gaven de graven lenen uit onder overeengekomen voorwaarden aan edelen, ambtslieden of aan mannen die zich verdienstelijk hadden gemaakt. Zij moesten daarvoor een bepaald bedrag betalen en kregen daar tegenover het recht van vruchtgebruik. De leenheer bleef in bezit van het oppereigendom of regaalrecht. Het leenrecht ging niet verder dan hetgeen in de leenbrief was opgenomen. De graaf trok dan ook nog renten uit o.a:

- 't recht der Gruit, of Bierbrouwerij met hun Gruithuis, Bierrol,
- 't recht van Maat; als Korenmaat, Botermaat, Lakenmaat,
- Wagen; Boterwaag,
- Markten; als Vischmarkt, Veemarkt, met de Marktvelden,
- Scholen; Schoolambachten, Klerkambachten, Kosterijen,
- Makelaardijen, Schrootambachten of Wijnpeil,
- Erfpachten van Gronden en Erven,
- Windmolens en 't recht van de Wind.”

“Gelijk dit nu was Domaniaal, zo waren er ook zeer vele Inkomsten, die de Vorst, niet als Grondheer, maar als Graaf of Oppergebieder of Souverein Wetgever, uit de goederen en bezittingen der Ingezetenen trok, 't zij uit kracht van Jurisdictie, of uit Wetten en Verordeningen, die de Graaf ten dienste van goede orde, en omtrent het goed en kwaad gebruik van den Eigendom en de Bedrijven der Burgeren, verplicht was te stellen. Hiertoe behoort:

- 1) Alle zoodanige verbeurdverklaringen of aanhaling van goederen, die, tegen de Wetten aan, niet behoorlijk waren aangegeven, 't zij van Tollen, 't zij van Pachten, of Accijnsen.
- 2) Alle zulke goederen, welken, aan onbekwamen of onwaardigen vervallende, bij wet of recht op dezelve niet mogen erven, of konden komen. Waartoe vooral behoorden de goederen van bastaarden, speelkinderen, en in bloedschande geteelden.
- 3) De goederen van veroordeelden, waartoe men brenge a) de straffe van zelfmoordenaren, wier goed oudtijds geheel en al verbeurd verklaard wierd, schoon van deze strengheid ook allengskens door de vorsten is afgegaan. b) De goederen van ter dood veroordeelden, volgens den voormaligen algemeen bekenden Regel: 'Die zijn lijf verbeurt, verbeurt zijn goed.' Vanwaar de gewone bedreiging in de strafwetten: “wij verbieden, of bevelen u op lijf en goed.” Doch van welke hardigheid bij het verzachten der Zeden, in de Graaflijke Wetten, of Privilegien, mede verzacht is.
- 4) Ook trokken de Graven vele voordelen uit het oulings zoo bekende recht, om de goederen der Uitlanders op 's Graven bodem verstervende, aan zijne schatkist te brengen, dus vervielen die goederen aan de Graaf.
- 5) Voorts behooren hiertoe de Voordelen, die de Vorsten uit Boeten en Breuken van misdaden trokken, en die daarom genoemd werden 's-Heerengeld, Heerenboete, 's-Graven- of 's-Graaflijkheidsboete, Heeren penningen, welke boeten oorspronkelijk opgebeurd wierden door hunne Baljuwen(w), Drostes, Schouten; die den Graven geheel toekwamen, zolang zij hunne Ambtenaren de Ambten op Rekening lieten bedienen; maar 't welk veranderde, toen de Vorsten de Ambtenaren bij Bevelbrieven aanstellende, teffens hun het aandeel bepaalden, 't welk zij uit de boetens of breuken voor Wedden genieten zouden, 't zij een derde, een half, of meer, of min: moettende het overige aan den Graaf, of zijnen algemeenen Rentmeester, of eene daarna aangestelde Rekenkamer verantwoord worden; waartegen de Vorst verplicht was te dragen alle de onkosten van Rechtsplegingen, zelfs die van 't bouwen en onderhouden van Gevangenhuizen, van gevangenen enz.

6) Hier moeten we nog bijvoegen het aanmerkelijk voordeel uit de Tiendens van alle landerijen in Holland, behalve die de Vorsten van tijd tot tijd ook al aan anderen gaven.”

Een mogelijkheid van de graven, om aan extra geld te komen, waren de beden(w) ter financiering van bijzondere uitgaven. In principe was dit een vrijwillige belasting, later ook wel verplicht. De graven haalden hun behoefte aan geld, behalve uit de bovengenoemde regale rechten, uit diverse andere bronnen, bijvoorbeeld het tolrecht op de rivieren, en steden als Dordrecht en Geertruidenberg sprongen financieel en ook anderszins bij als de graaf zich weer in een wild en te kostbaar avontuur stortte en daar moest natuurlijk wel wat tegenover staan, namelijk het schenken van bepaalde rechten.

Hoe langer hoe meer was tijdens Albrechts regering aan het licht gekomen dat de landsheer niet meer kon leven van zijn domeinen en traditionele inkomsten; zelfs de beden in de feodale gevallen brachten onvoldoende soelaas. Er moesten dus buitengewone beden worden toegestaan en in het begin ging dat nog niet al te vlot. Beide partijen, landsheer en onderdanen, moesten nog wennen aan een normaal belastingsysteem. Min of meer wanhopig probeerde Albrecht dan ook al zijn activa en rechten te gelde te maken en zo verkocht hij bijvoorbeeld reducties op het aantal riemtalen(w), waarmee berekend werd met hoeveel mensen een ambacht ter heervaart(w) moest komen. Nog veel lucratiever was het om te knoeien met de munt. Dat deden zij door het gehalte aan goud of zilver van munten te verlagen bij latere uitgaven. Zo daalde het gehalte aan zilver van het muntstuk de "Groot" van 2,01 gram zilver in 1354 tot 0,90 gram in 1399. Dikwijls werden oude munten omgesmolten voor de aanmaak van nieuwe munten met een lager goud- of zilveragehalte.

De Vlaamse munten, groten en plakken, waren de eerste stappen op weg naar een eigen muntstelsel in de Nederlanden, onafhankelijk van het Franse voorbeeld. Door het Vlaamse economische overwicht werden de Vlaamse munten bovendien de belangrijkste muntsoort in onze gewesten. In 1365 sloeg men in Vlaanderen voor het eerst eigen gouden leeuwen, waarna ook de koppeling met de tot dan toe overheersende Franse goudstukken afnam, al bleven de Franse schilden, franken en mottoenen in ruime mate in de Nederlanden circuleren. De eerste eigen gouden munt van Brabant was de gouden Pieter van 1370, geslagen in Leuven, dat in die tijd de belangrijkste stad van Brabant was.

Omstreeks 1400 waren er in de Nederlanden, als gevolg van de steeds wisselende emissies, meer dan twintig verschillende soorten goudstukken uit de Nederlanden zelf in omloop en bijna evenveel soorten zilveren munten. Verder circuleerden er Franse, Engelse, Duitse, Hongaarse en Italiaanse goudstukken. Zilvergeld van elders ontbrak grotendeels, zoals blijkt uit muntvondsten en koerslijsten.³

In de meeste landen van Europa kwam devaluatie veel voor in de 14^e eeuw. In tegenstelling tot de handel die gebaat was met een stabiele munt, waren deze devaluaties voordelig voor de vorsten, dan konden zij hun schulden afbetalen met minderwaardige munten die zij een gedwongen koers hadden gegeven. Bij het aanmaken van munten moest voor iedere munt sleischat(w) betaald worden. Daarvoor werd het gehalte aan goud of zilver van de nieuwe (omgesmolten) munten iets lager gesteld dan aangegeven. Van het uitgespaarde goud of zilver kon de vorst munten laten maken.

Al op een vroegtijdig tijdstip hebben de Hollandse graven de steden betrokken bij muntzaken. De graaf moest voor het uitgeven van nieuwe munten overleg plegen met de steden. Zoals we reeds zagen had de graaf er belang bij om nieuwe munten met een lager koers te slaan, de handel in de steden hadden echter belang bij een stabiele koers.

3) Indien nodig werd bij betalingen het bedrag omgerekend naar een rekenmunt, met een vaste waarde.

De graven hadden voor het slagen van alle monetaire maatregelen de medewerking van de steden hard nodig. Zij waren de grootste geldschieters. Albrecht kon de inkomsten uit de sleischat niet missen. Op 13 juli 1395 kwam het tot een gedurfde nieuwe regeling tussen Albrecht en de steden. De muntslag zou voor 5 jaar afgestaan worden aan de steden. Voor de gedeelde inkomsten zou aan de graaf per jaar een belasting van 6000 schilden(w) betaald worden, die de steden ook zelf zouden innen.

Willem VI had voor zijn voortdurende oorlogvoeringen veel geld nodig, maar een goed geregeld belastingstelsel ontbrak. Hierdoor kwam het geld onregelmatig binnen. In 1411 kwam Willem Eggert bij Willem in dienst als tesorier(w) na een loopbaan in Amsterdam als wisselaar en financier. Hij organiseerde de belastingheffing zodanig dat er regelmatig geld binnen kwam. In plaats van de incidentele bedden kwam er een systeem waarbij jaarlijks een bedrag moest worden betaald. Voor het vaststellen van het jaarlijks te betalen bedrag namen het aantal riemtalen. Dit was echter geen redelijke grondslag voor belastingheffing omdat de riemtalen niet waren gewijzigd, ondanks eventuele veranderingen vanaf het ontstaan van de ambachten. De Bourgondiërs voerden een eerlijker systeem in met de schildtalen(w) of verponding.

Vermindering van geldmiddelen

De graven van Holland bezaten in de vroegste tijden inkomsten genoeg uit hunne domeinen en territoriale rechten, zonder dat zij nodig hadden om hunne onderdanen om geld aan te spreken. Deze inkomsten minderden allengs, van eeuw tot eeuw, door vele giften en gaven die zij uit deze domein en territoriale rechten aan anderen deden. De uitgaven van penningen, dienstig tot bevordering der welvaart van land en volk, oorlogen, ambtenaren enz. vermeerderden daarentegen van tijd tot tijd. Tot vinding van de meer benodigde gelden hebben de graven eerst vele verpandingen, verkopeningen, leenuitgiften van domeinen, minder rente, heerlijkheden, enz. gedaan.

Het geldgebrek van de graven begon in 1304, onder Willem III. Eén oorzaak is vermoedelijk de langdurige oorlog tegen de Vlamingen geweest. Welke rol Willem van Duvenvoorde, die in de raad van Willem zat, in die rol na 1317 heeft gespeeld is niet duidelijk. Wel is bekend dat hij, tijdens het bekleeden van die functie, een ongekend groot vermogen verzamelde. Willem IV, de opvolger van Willem III, voerde voortdurend oorlog. Na zijn dood heerste onrust in de steden door de zware financiële verplichtingen die men op zich genomen had voor zijn opvolger. Zijn opvolgster Margaretha kon de nagelaten verplichtingen niet voldoende inlossen om die onrust weg te nemen. Tijdens het bewind van graaf Albrecht nam het geldtekort nog meer toe. Na een periode van betrekkelijke rust begint in de negentiger jaren van de veertiende eeuw een periode van soms heftige binnenlandse partijstrijd en buitenlandse oorlogen, die in feite voortduurden tot 1428. Na zijn dood bleek dat hij veel geld schuldig was aan zijn ambtenaren van wie hij ook geld geleend had.

Zelden kwam het voor dat de ontvangsten hoger waren dan de uitgaven. Op de meeste ambten stonden schulden van de graaf. Het meest nog bij de ambtenaren van de rechterlijke macht. Zo is er een geval bekend dat de bewoners voor nieuw benoemde baljuwen, schouten en andere ambtenaren in grafelijke dienst, verplicht werden grote schattingen te geven. Aan dit machtsmisbruik trachtte Albrecht in 1396 een eind te maken, met als sanctie het verlies van het geld dat de ambtenaar op zijn ambt had geleend aan de graaf.

Het bovenstaande komt er op neer dat een persoon bij het aantreden als ambtenaar een grote betaling moest doen aan zijn voorganger, om de schuld van de graaf over te nemen en bovendien een lening moest verstrekken aan de graaf op zijn ambt. Dan komt de vraag hoe

deze mensen aan zoveel geld kwamen. Hadden zij dat in een vorige functie (bij de graaf) verzameld of waren het van huis uit kapitaalkrachtige mensen? Als ze in dienst waren ontvingen zij dan een hoge vergoeding, waaruit zij de leningen aan de graaf konden verstrekken, of was het geld dat zij in hun functie ontvingen en dan boekten als persoonlijke betaling aan de graaf?

Er werden overigens weinig klachten ingediend over wanbeheer of machtsmisbruik door ambtenaren. Maar wie moest wie aanklagen? De personen die moesten betalen hadden doorgaans geen enkel inzicht in het financieel beleid. De vraag is of ze zelf konden lezen en schrijven, en dus geen bezwaar konden indienen. De betreffende ambtenaren zullen zeker elkaar niet aangeklaagd hebben en ook hun onderschikten konden beter niets van dien aard doen.

Uit het voorgaande blijkt reeds dat er grote problemen waren met het geldverkeer. Er was geen centrale kas waar de inkomsten van de graaf naar toe konden vloeien en de betalingen werden gedaan met de benodigde administratie. De rekeningen die door de betreffende ambtenaren werden ingediend, werden niet volgens een vaststaand schema opgesteld en betroffen steeds een wisselende periode en uiteenlopende rekenmunten. Ook werden betalingen makkelijk doorgeschoven naar een andere ambtenaar.

Daarbij kwam dan nog het probleem van de devaluatie, de waardevermindering van de munten door het omsmelten van oude munten in nieuwe, met een lager zilver- of goudgehalte en een hogere koers, waar de graaf dan ook weer de sleischat van kreeg. De veelheid aan rekenmunten en de veranderingen daar in maakten de problemen ook niet eenvoudiger. De controles van de tesorier hadden blijkbaar geen verbetering tot gevolg.

Beden

Er moest een bede door de onderdanen aan de graaf, of aan zijn opvolger, betaald worden als hij (de graaf):

- 1) ten keizerlijke hove voer,
- 2) eene vrouw trouwde,
- 3) of ridder geslagen werd,
van telkens 20 pond; en indien:
- 4) iemand zijner zusteren of van de opvolger van de graaf trouwde,
- 5) zo zijn broeder of die van den Hollandse Heer ridder geslagen werd,
van telkens 15 pond.

Dit zelfde komt, minder of meerder breed, in alle stedenbrieven voor, waaraan die vrijgemaakte stedelingen, als vrijgemaakte lieden, nu onderworpen werden.

Tienden

Tienden zijn een in het oud-Hollands recht voorkomend zakelijk recht om een evenredig deel te heffen, meestal een tiende. Men onderscheidde tienden in grove tienden (korentienden of gaffeltienden), smalle tienden (van tuinvruchten) en krijtende tienden (jongen van dieren, als kalveren, biggen, lammeren, kuikens). Op een tiendgerechtigde van een krijtend tiend rustte veelal de plicht om kosteloos een manlijk dier, een stier of beer, ter beschikking te houden voor de tiendplichtigen.

Tollen

De bekendste tol in Holland en Zeeland is ongetwijfeld die van Geervliet aan de Bernisse, die in 1179 door Frederik Barbarossa aan graaf Floris III werd geschonken. Sindsdien moest elke schipper die, op weg naar Vlaanderen of Engeland, Geervliet passeerde 5% van de waarde van zijn lading, met een maximum van 5 mark, betalen aan de Hollandse graaf.

De tol van Geervliet vormde in later tijden een onderdeel van een samenhangend systeem van tolleren die in een cirkel om het zuidelijk riviereengebied lagen. In 1331 waren er tolleren van de graaf van Holland te Niemandsvriend (tussen Papendrecht en Sliedrecht, Ammers (Ammerstol), Gheervliet, Strienemonde, Ter Goude, Dubbelmonde, Sinte Geerdenberghe en Dordrecht. (zie kaart 1) Het middelpunt van dit systeem werd gevormd door de tol die was gevestigd te Dordrecht, de belangrijkste handelsstad van het graafschap. Het bedrag dat de kooplieden aan tol moesten betalen werd vastgesteld door de graaf. Hij kon dit laten innen door een ambtenaar, die daarvoor een wedde ontving.

Sedert het eind van de 13^e eeuw kwam het voor dat de tolleren voor een vast bedrag werden verpacht. De inkomsten voor de graaf bestonden dan uit de overeengekomen pachtsom, vermeerderd met eventuele andere inkomsten, zoals een aandeel, meestal de helft, van de bij de tol in beslag genomen goederen. Voor de graven was het verpachten van de tolleren tegen een van tevoren vastgesteld bedrag het meest aantrekkelijk. Of dit mogelijk was werd echter bepaald door politieke en economische omstandigheden.

De opbrengst van de tolleren was afhankelijk van de handelssituatie. Om die te verbeteren poogden de graven enkele malen het kantoor van de Duitse Hanze, met bijbehorende stapel, vanuit Brugge naar Dordrecht te halen. Tweemaal lukte dat kortstondig vanwege onenigheid van de Hanze met de Vlamingen. Een negatieve invloed op de opbrengst voor de graaf hadden de langlopende uitkeringen die hij op de tolinkomsten vestigde en de vrijstellingen van tolbetaling die hij aan bepaalde groepen personen of steden, soms tegen aanzienlijke betaling, verleende.

Het saldo van de tolrekeningen was over het algemeen negatief doordat er betalingen van gedaan werden zoals lasten en andere afdrachten, mogelijk ook een bron voor fraudeurs. Berichten over frauderende tollenaars zijn schaars. Veelal zal eventuele fraude niet ontdekt zijn of, indien de benadeelde er zelf niet achter kwam, genegeerd tot er een klacht werd ingediend. Men denke aan zovele voordelen van tolleren, van welke de graven een groot deel aan hunnen tollenaars en rentmeesteren overlieten; en wilden zij wel bediend worden, moesten overlaten, doch die met vele andere ambtenaren wel eens misbruik maakten van 's vorsten afwezigheid.

Over het algemeen kan gezegd worden dat er in de latere jaren van de regeerperiode van Willem VI op het gebied van de exploitatie van de tolleren een zekere stabiliteit bestond: de tolleren bleven gedurende een aantal jaren in handen van één persoon en de rekeningen betroffen één kalenderjaar.

Landpoorters

In een handvest van Jan II (1299-1304) kreeg Dordrecht het recht om Landpoorters(w) te houden, wonende binnen Zuid-Holland, buiten steden, dus van het platteland. De Landpoorters moesten ieder jaar een halve Nobel⁴ betalen aan de stad. Het handvest

4) Een gouden munt ter waarde van vijftig stuivers

bevatte ook een beslissing dat niemand anders in Zuid-Holland op enige wijze landpoorters hebben of houden zal dan de stad Dordrecht.

In een Handvest van graaf Willem VI in 1395 blijkt dat Landpoorters ieder jaar, op St. Maartensdag, drie oude Wilhelmus Hollandse guldens, waarvan twee voor de graaf en een voor de stad betaalden. Hertog Albrecht ordonneerde in 1388 dat Geertruidenberg 200 landpoorters mocht houden en dat deze gelijke vrijheid en gebruiken hebben zal als de inwonende poorters tot wederopzegging, mits zij jaarlijks twee gouden Philips guldens, of de waarde daarvan betaalden, één voor de stad en de ander voor het rentmeesterschap van Zuid-Holland. In 1404 kreeg Geertruidenberg het recht om 400 buitenpoorters te houden. De landpoorters hadden dezelfde rechten als de stadspoorters.

Heervaatgeld

Eén van de verplichtingen van de bewoners van het graafschap tegenover de graaf was hulp in tijd van oorlog, niet alleen bij de verdediging van het territoir tegen buitenlandse agressors, maar ook in andere gevallen. Oorspronkelijk was men verplicht deze bijstand in persoon te verlenen. Als de vorst heervaat gebod moesten alle weerbare mannen in het graafschap ten strijde trekken. In de 14^e eeuw werd de verplichting om ten strijde te trekken meer en meer afgekocht. In West-Friesland was hiervan sprake in de jaren 1348 en 1351. In 1355 vroeg graaf Willem V voor zijn tocht tegen Utrecht zelf aan de huislieden om riemgeld en bij de veldtocht naar Utrecht, in 1374, hebben sommige dorpen in het baljuwschap hun bijdrage aan de strijd in geld, in plaats van in mensen, verleend. De gewoonte militaire verplichtingen af te kopen gaf de graven een extra mogelijkheid in handen om van hun onderdanen geld te innen.

Ambtenaren

De vaste inkomsten die de graaf van Holland beurde uit zijn domeingoederen waren in de 14^e eeuw niet meer voldoende om zijn onkosten te dekken. De meeste rekeningen van rentmeesters en baljuwen sloten met een nadelig saldo. De graven kregen structureel te weinig geld binnen. Deze tekorten werden veroorzaakt doordat de ambtenaren regelmatig aan de graaf, of zijn schuldeisers, geld moesten geven. Dergelijke voorschotten, die nauwelijks te weigeren waren, werden bij de uitgaven voor het domeinbeheer opgeteld en hadden tot gevolg dat de graven diep bij hun ambtenaren in het krijt kwamen te staan. De 14^e eeuwse jurist Philips van Leiden raadde de graaf aan rentmeesters te kiezen die in het bezit waren van een vermogen, zodat hij, als ze oneerlijk in het bestuur mochten zijn, de schade gemakkelijk op hen zou kunnen verhalen. Dat vermogende ambtenaren een gemakkelijk af te tappen geldbron waren was een bijkomstig voordeel.

VII. De heerlijkheid Arkel

De heerlijkheid Arkel, in het graafschap Holland, omvatte een vrij groot gebied. Behalve Gorinchem lagen daarbinnen ook de volgende stadjes: Asperen, Leerdam, Hagestein en Haastrecht en onder meer de plaatsen Bergambacht, Oosterwijk en Zoelen. (zie kaart 1, rechtsboven)

Rond 1234-1240 zou Herbaren II van der Lede, leenman van de heerlijkheid Ter Leede, naar Arkel getrokken zijn om zich daar te vestigen. Hij werd de stamvader van het geslacht van Arkel. De heerlijkheid Ter Leede, gelegen tussen de Linge en de Waal, liet hij na aan zijn jongere broer Jan I van der Lede.

De zoon van Herbaren, Jan I van Arkel, wordt in een kroniek uit 1253 genoemd als leenheer van de graaf van Holland. In 1260 kreeg hij Bergambacht in zijn bezit. Zijn opvolger Jan II kocht in 1272 de havenplaats Gorinchem van de graaf van Bentheim. Het grondgebied strekte zich nu tot aan de Merwede, en men mocht tol heffen op de Lek en de Merwede. Er ontstond een bloeiende handel waaruit de heren van Arkel grote verdiensten konden halen. Er werden diverse kastelen gebouwd, waarvan de meest bekenden in Asperen, Haastrecht en Gorinchem. De heren verbleven meestal in het laatst genoemde kasteel. Jan II droeg het kasteel van Gorinchem in 1290 op aan zijn leenheer Floris V van Holland, uit eerbied voor diens gezag. Nadat Jan II van der Lede in 1305 overleed, zonder nageslacht, erfde Jan III van Arkel de heerlijkheid Ter Leede. In 1351 kwamen nog landerijen aan de Lek erbij. Jan IV heeft een belangrijk aandeel gehad in de strijd tussen de Hoeken en Kabeljauwen; vooral uit vete tegen de heren van Duivenvoorde stelde hij zich aan de zijde van Willem V, bij de Kabeljauwse partij.

Otto van Arkel verleende Gorinchem, Hagestein en Leerdam in 1382 stadsrechten. De macht van de heren van Arkel was eind 14^e eeuw op zijn hoogst. Jan V (gestorven 1428), de laatste Heer van Arkel, behoorde eveneens tot de partij der Kabeljauwen; deze partijkeuze staat in verband met de strijd der Heren van Arkel, als bezitters van het stadje Gorinchem, tegen de machtige stad Dordrecht met haar voor anderen zo schadelijke stapelrecht. Tevens nam hij een machtige positie in door zijn vele bezittingen op de grens met Holland, Gelre en het Sticht Utrecht. Na de moord op Aleid van Poelgeest kwam hij, als Kabeljauws edelman, in de gunst van Holland en werd tesorier, maar dit duurde slechts korte tijd. Toen de graaf zich in 1394 weer verzoende met zijn zoon Willem van Oosterbant werd hij uit dit ambt ontslagen. Graaf Albrecht en Willem vatten meteen het plan op voor een krijgstoct tegen Friesland. Deze duurde van 1396 tot 1401.

Toen spectaculaire successen in Friesland uitbleven begonnen zij een krijgstoct tegen Arkel. Reeds in 1401 begon de strijd, die mede het gevolg was van de aanmatigende houding van Jan van Arkel: hij beschouwde zichzelf niet als leenman van Holland. De heren van Arkel hadden in het verleden hun partijtje mee geblazen in de Hollandse politiek, haast altijd aan de kant van de Kabeljauwen, maar bovendien hadden zij een zelfstandige heerlijkheid in het land van Arkel, Het was niet geheel duidelijk of deze streek afhankelijk was van Holland of van Gelre. De heren van Arkel beweerden dat zij hun land rechtstreeks van de keizer in leen hadden. Bovendien hadden zij de macht de handel van Dordrecht ernstig te benadelen, zij konden Lek en Merwede afsluiten als zij zich in enige zin te beklagen hadden, bijvoorbeeld over het Dordtse stapelrecht. Er was dus wel een Hollands belang gediend met de onderwerping van Arkel. Aan de andere kant is het de vraag of andere steden dan Dordrecht veel geld over hadden voor de handhaving van het Dordtse stapelrecht. Ongetwijfeld was de Arkelse oorlog een initiatief van Willem VI en werd hoogstens geduld door de steden. Daarbij zal de Hoekse partijgeest van Willem zich wel in vijandigheid tegen de Kabeljauwse Arkels hebben ontladen.

Albrecht bereikte in 1403 een wankel compromis. Heftig werd de strijd onder graaf Willem VI na de dood van zijn vader in 1404. Willem zag sinds die tijd in Jan van Arkel zijn onverzoenlijke vijand. De graaf werd gesteund door alle vijanden van de machtige edelman: de bisschop van Utrecht, de Heer van Vianen en de stad Dordrecht. Jarenlang werd de strijd verwoed gevoerd, vooral om Gorinchem. In 1412 verloor Arkel vrijwel al zijn bezittingen, die grotendeels direct aan de graaf van Holland vervielen. Hij kon toen nog slechts een persoonlijke strijd tegen het Beierse Huis voeren, werd gevangengenomen en na acht jaren weer vrijgelaten. Kort daarna stierf hij. Zijn zoon Willem leidde een opstand in 1417, maar werd daarbij gedood. De macht van het geslacht kwam daarmee tot een einde, hoewel de nakomelingen van Maria van Arkel, een dochter van Jan V, grote politieke macht in Gelre zouden verwerven.

VIII. Het zeepeil in de Middeleeuwen

Samen met de beperkte afvoermogelijkheid van het bovenwater is de meest directe oorzaak van het teniet gaan van de Grootte Waert het gevolg van stormvloeden waartegen de primitief aangelegde dijken niet bestand waren. De eerst genoemde oorzaak is ontstaan door menselijke handelingen, de tweede door natuurlijke omstandigheden. Op dit laatste willen we hier verder ingaan.

Gedurende het Oud-Holoceen, 20.000-5.000 jaar voor Christus, steeg de zeespiegel van 60 meter naar 7 meter beneden de tegenwoordige stand. Hieruit volgt dat nadien de zeespiegel gemiddeld een meter per millennium is gestegen. Toen in de eerste eeuwen van onze jaartelling de zeespiegel rees werden niet alleen grote delen van Zeeland overstroomd, doch ging ook het tegenwoordige West-Brabant vrijwel geheel verloren. Het vloedwater stroomde tot aan de hoger gelegen pleistocene zandgronden. Hierdoor ontstonden het Brouwerhavensegat, het Haringvliet, de mond van de Maas en de Goote, nu ingedijkt land ten zuiden van Brielle. De beide eerst genoemden gingen steeds verder naar het oosten en ontstonden in de elfde tot in de veertiende eeuw de Grevelingen en het Hollands Diep. Dit betekent dat het water toen tot tegen de pleistocene hoogten aankwam waarop o.a. het dorp Made is gelegen.

Volgens onderzoek was het zeewaterpeil 1000 jaar geleden een meter lager dan thans. Na een lichte daling van het zeeniveau, vanaf de tiende eeuw tot kort voor twaalfhonderd, begint dan weer een stijging. Hierdoor drong de zee steeds verder het land binnen. In Vlaanderen, Zeeland, Zuid-Holland en West-Brabant gingen, inmiddels bedijkte, polders weer verloren. (zie kaart 4) De mond van de rivier Mark en Dintel was in de tijd, nadat zich in Zeeland en ter plaatse van de Zuid-Hollandse eilanden belangrijke veranderingen zich hadden voltrokken, zeer breed en diep, evenzo het verdere gedeelte van de rivier, dat in belangrijke mate aan de werking van eb en vloed onderhevig was. De vloed was in de 16^e eeuw zelfs bij Hoogstraten in België nog merkbaar.

In het begin van de 17^e eeuw bedroeg ter hoogte van Terheijden het tijverschil nog 5 voet en 10 duim (1,70 meter), doch in de volgende eeuw was dat veel minder geworden (\pm 0,60 meter). In het midden van de 16^e eeuw konden schepen van 45 voet lengte en 10 voet breedte de Mark tot Hoogstraten bevaren.

Om enig idee te geven van de massa water, die bij dergelijke vloeden komt opzetten, zij vermeld, dat het water met de watersnood in 1953 in het Hollands Diep een abnormale hoogte bereikte van 4,35 meter boven +NAP. (De gemiddelde hoogwaterstand was tussen 1931 en 1940, bij Willemstad, 1,28 meter boven +NAP, dus toen een verhoging van circa 3 meter boven gemiddeld hoogwaterpeil.) De stormvloeden van 1775, 1808, 1894 en 1916 bereikten een hoogte van resp. 3,17; 3,39; 3,61; 3,62 meter boven +NAP. Er dient evenwel rekening te worden gehouden met bodemdaling, welke tot nu toe volgens recente onderzoekingen van deskundige zijde gemiddeld 10-15 cm per eeuw heeft bedragen, al naar gelang de gesteldheid van de bodem.

Met de watersnood in 1953 was bij Moerdijk de hoogste waterstand 4,10 meter +NAP, terwijl de hoogste gemeten waterstand daarvoor 3,71 meter +NAP was op 26 november 1928. Hoe hoog het water bij een stormvloed komt is steeds afhankelijk van de kracht van de noordwesten wind waarmee, tussen Schotland en Noorwegen, het water de Noordzee opgejaagd wordt en hoelang deze situatie voortduurt. Een ander, even belangrijk, gegeven is de aantrekkingskracht van zon en maan. Wanneer de maan, gezien vanaf de aarde, haaks staat op de stand van de zon, treedt de minste aantrekkingskracht op en blijft daardoor het hoogwaterpeil lager. Dit zijn de "dodetijen". Staan zon, maan en aarde in rechte lijn, bij volle

maan en nieuwe maan, dan ontstaan op de dagen er voor en daarna de "giertijen", met als hoogtepunt het bekende "springtij", de oorzaak van beruchte stormvloed en als het samen gaat met noordwester storm.

Daar de Noordzee in het zuiden trechtvormig is, wordt het water daar nog extra opgezweept. Als er veel bovenwater is en daardoor de waterstand op de rivieren hoog, geeft dat ook nog extra verhoging van de stormvloed op de benedenrivieren.

Volgens prof. dr. S.W. Visser was er met de watersnood slechts één gunstige factor: het water in de rivieren stond niet hoog. Bij zeer hoge rivierstanden had het peil in de zeegaten nog 20 tot 30 cm hoger kunnen zijn, dit in tegenstelling met de Sint-Elisabethsvloed, toen was er wél een hoge waterstand op de rivieren. Bovendien lag de weg van zee af, in de Middeleeuwen, meer open dan in 1953, hetgeen minder weerstand voor het water betekende en de golfslag minder gebroken werd. Het is niet te verwachten dat op de beneden rivieren het hoogwaterpeil met de Sint-Elisabethsvloed zo heel veel lager is geweest dan met de stormvloed in februari 1953.

Hoe die vloed in februari 1953 is ontstaan weten we dankzij aantekeningen die Arie de Lint, van de boerderij "De Vlijt" te Zevenbergschenhoek, toen gemaakt heeft: "Vanaf 15 januari heerste er een sterke zuidwesten wind die veel water door het Kanaal (Nauw van Calais) de Noordzee in stuwde. Toen dan ook eind Januari de wind ruimde naar het Noord Westen werd al dit water weer terug gestuwd maar kon niet zo snel terug ontsnappen door het kanaal. Tel daarbij de twee kort opeenvolgende extreem hoge waterstanden (springvloed), die, naar ik meen hooguit eens in de honderd jaar gebeuren, om zo te zeggen, met een aanwakkerende noordwesten storm tot windkracht orkaan plus veel smeltwater vanuit de rivieren dat we niet kwijt konden door de eerder zuidwesten wind (hoge ebstanden) en we stonden aan de vooravond van een ramp."

Zaterdag, voorafgaande aan de vloed, is Arie de Lint naar Hoek van Holland gereden om poolhoogte te nemen. Op de terugweg stond bij Moerdijk het water al hoger dan hij ooit gezien had. Op sommige plaatsen tot aan de kruin van de dijk. Daarop waarschuwde hij de dijkgraven, die toen nog zoveel mogelijk maatregelen konden treffen. De volgende nacht braken dijken door, waardoor aldaar het gehele gebied onder water liep.

Arie de Lint schreef in zijn persoonlijke notities: "Door allerhande oorzaken was er ook achterstallig onderhoud aan dijken. Naweeën van de oorlog en gebrek aan financiën. Eigenlijk een herhaling van 1421 dus."

Op een topografische kaart, opgemaakt 1837-1840, en een topografische kaart, gedateerd 1934, van een deel van de Biesbosch kan men zien welke veranderingen binnen ± 95 jaar hebben plaatsgevonden, doordat kort na de eerste opmeting (1840) er een dam gelegd is vanaf de Koekoekpolder naar de vaste wal, zoals op kaart 3 aangegeven. Hoe snel opslibbing kan plaatsvinden in stilstaand water, in een estuarium (zoetwatergetijdengebied) zoals de Biesbosch voorheen, blijkt ook uit deze kaarten in het Gat van den Ham. (zie kaarten 2 en 3)

IX. Gevolgen afdamming Maas bij Heusden

In 1273 kwamen vertegenwoordigers uit Holland, Heusden en Altena overeen bij Heusden een dam te leggen in de Maas. Die ingreep zou zowel de Dordtse Waard, als het gebied ten zuiden van de Maas (de Veenzijde), de Arnoudswaard, de Landen van Dussen en van Altena ten goede komen. Het zou ook de graaf en de stad Dordrecht goed te pas komen, zoals we gezien hebben. Voor de landbouwgronden binnen de bedijking van de genoemde gronden zal het ongetwijfeld een verbetering geweest zijn daar men geen last meer had van bovenwater, vooral in het voorjaar, waardoor het peil in de polder lager en stabiel werd. Maar boven de dam waren de gevolgen rampzalig omdat het water, vooral in het voorjaar als er veel water van de Maas en Rijn af kwam, daar geen uitweg meer had.

Om de oorzaak van deze wateroverlast te verklaren zullen we het stroomgebied van beide rivieren vergelijken: Het stroomgebied van de Maas is 33.000 km² groot, van de Rijn 224.000 km², dus bijna zeven maal zo groot. Door de Maas wordt regenwater afgevoerd, met in het voorjaar, in vergelijking met de Rijn, weinig smeltwater. De Rijn moest niet alleen regenwater afvoeren, maar ook, hoofdzakelijk in het voorjaar, het smeltwater van verreweg het grootste deel van de Zwitserse bergen en van een groot deel van de West-Duitse gebergten, zodat vooral in het voorjaar het waterpeil in de Waal belangrijk hoger stond dan in de Maas, niettegenstaande dat ongeveer een derde deel van het Rijnwater door de Beneden-Rijn en de IJssel wordt afgevoerd volgens de tegenwoordige norm. Intussen is in 1707 het Pannerdenskanaal geopend. Hierdoor werd de waterstand op de Beneden-Rijn en IJssel hoger en daardoor beter bevaarbaar. Hieruit volgt dat voordien meer water door de Waal afstroomde. Dus de neerslag van een gebied dat minstens vier en een half maal zo groot was, met in het voorjaar relatief meer smeltwater dan door de Maas afgevoerd moest worden.

Het gevolg hiervan was dat het Maaswater niet naar de Waal stroomde, doch vooral bij een hoge waterstand, omgekeerd Rijnwater naar de Maas, door de in 1904 bij Andel afgedamde Maas, waar de weg naar zee afgesloten was. In het Land van Heusden had het Oude Maasje nauwelijks nog betekenis voor de waterhuishouding. En wat erger was, voor het lage land rond 's-Hertogenbosch konden de hier functionerende waterschappen helemaal niets doen. En toch was dat dringend nodig. Ieder jaar opnieuw werd de verbinding tussen Heusden en 's-Hertogenbosch verbroken door overstromingen. Wekenlang stond dan het Bosscheveld blank.

Ook stroomopwaarts langs de Maas raakten ieder jaar grote gebieden geïnundeerd omdat de Maas niet voldoende water kon afvoeren. De gebrekkige afvoer werd veroorzaakt door het feit dat de Maas bij Woudrichem in open verbinding stond met de Waal. Als de waterstand in de Waal hoger werd ging de Maas minder snel stromen en soms ging de stroom zelfs er helemaal uit of stroomde het water de verkeerde kant uit.

De Heerenwaardense overlaten, ongeveer 10 km ten noorden van 's-Hertogenbosch, waren ook een open gemeenschap tussen Maas en Waal waar deze elkaar het dichtst naderen. In de regel stroomde het water van de Waal naar de Maas. Soms waren de massa's Waalwater, die in de Maas stroomden, zo groot dat de opstuwing in de laatstgenoemde rivier tot in de buurt van Ravenstein merkbaar was.

Door voortgaande bedijkingen en dus minder bergruimte voor het water, werd de stand van het opgehouden water steeds hoger, wat tot gevolg had dat er steeds meer dijken doorbraken. Daarom werden op een drietal plaatsen, tot een bepaalde hoogte, openingen in de dijken gemaakt, zogenaamde overlaten, om het water de gelegenheid te geven zijdelings

weg te stromen. Dat water stroomde richting de Dieze (die geen dijk aan de linkeroever had), waar ook het water uit de Dommel en Aa, vanuit het zuidoosten van Noord-Brabant naartoe stroomde. Het gevolg was dat bij een grote wateraanvoer 12.000 hectare land onder water kwam te staan. Dat was hoofdzakelijk in het voorjaar het geval als de sneeuw in de bergen ging smelten. Het gebied dat het langst onder water kwam te staan lag ten zuiden van de Langstraat, vanaf 's-Hertogenbosch tot aan Waalwijk. Om daar de problemen te verlichten werd in 1769 bij Baardwijk een overlaat(w) aangelegd, waardoor een deel van het overlast veroorzakende water toch weer in de benedenloop van de Maas terecht kwam. Aangenomen mag worden dat het overige water pas weg kon stromen nadat het water in de Waal voldoende gedaald was.

Opvallend is dat na de doorbraak bij Werkendam in 1421, waardoor het opperwater van de Waal veel beter kon afvloeien, de wateroverlast bij Heusden en 's-Hertogenbosch en omgeving toch bleef bestaan, hoewel het water uit de Waal een kortere en ruimere afvoerweg kreeg naar de Biesboschzee. Een verklaring hiervoor zou het volgende kunnen zijn. Door de doorbraak van de dijk in Werkendam, 1424, werd het verval in de Waal veel groter. Hierdoor ging er veel meer Maaswater door de Waal richting zee. Deze hoeveelheid water was zelfs zo groot dat de bevaarbaarheid van de IJssel afnam, tot schade van de IJsselsteden Zutphen, Deventer en Zwolle, waardoor deze steden in verval raakten. Voor de Waal was het gevolg dat het waterpeil weinig of niets daalde. Het gevolg hiervan was dat het Maaswater niet naar de Waal kon afvloeien ondanks de veel grotere afvoercapaciteit dan voorheen via Dordrecht.

Door de afdamming van de Maas bij Heusden had men een groot gevaar gecreëerd voor de polders gelegen langs de Waal, Merwede, de Maas bovenstrooms en de (later afgedamde) Maas. De dijken langs deze rivieren bestonden uit aarden wallen. Stenen glooiingen, als bescherming, waren toen nog niet bekend. Als dan, vooral in het voorjaar, het water langdurig hoog tegen de dijken stond, werd de klei verzadigd met water en verloor daardoor de samenhang. Hierdoor kon de kruin van de dijk door golfslag gemakkelijk weggeslagen worden hetgeen een begin kan zijn van een groot stroomgat.

In 1904 werd de dam in de Maas (bij Heusden) verwijderd en kon het water door de, pas gegraven Bergse Maas richting zee stromen, waarmee de eeuwen durende dramatische toestand verleden tijd was, die ontstaan was na de afdamming van de Maas bij Heusden in 1273.

Ontstaan van de Afgedamde Maas

Over het ontstaan van het, hierboven genoemde, rivierdeel tussen Woudrichem en Heusden was geen afdoende verklaring bekend. Ir. Scharp schreef in 1954: "De verbinding van de Maas met de Waal ter hoogte van Woudrichem en de vorming van het riviergedeelte Bokhoven - Woudrichem moet reeds vóór 807 tot stand zijn gekomen. Hoe en door welke oorzaken dit riviergedeelte is ontstaan, is onbekend. De aard van het stroombed doet denken aan een van nature gevormde stroomloop. Het is moeilijk voor dit gedeelte een bevredigende verklaring te geven. Het ontstaan is enigszins strijdig met de gang van zaken bij de andere rivieren." (zie kaart 4)

De zienswijze over het ontstaan van de (Afgedamde) Maas van dr. Scharp komt overeen met de informatie die we thans hebben maar toen nog niet bekend was. Op grond hiervan krijgen we toch wel inzicht hoe dit rivierdeel is ontstaan. Deze informatie kunnen we vinden op de bodemkaart van Zuid-Holland uit de Atlas van Nederland. (zie kaart 9) Uit de gegevens, vermeld op deze kaart, kunnen we nagaan hoe de Afgedamde Maas waarschijnlijk is ontstaan. In de eerste plaats valt het op dat langs de oevers van de Waal, de Afgedamde Maas en de Maas, stroomafwaarts, de bodem overal ongeveer dezelfde samenstelling heeft.

Een kenmerk daarvan is dat ze kalkhoudend tot kalkrijk zijn (de nummers 65, 66 en 67 op de kaart), dit in tegenstelling tot de bodem aan de oevers van de Maas stroomopwaarts, welke kalkarm zijn (de nummers 71, 72 en 73). Voor de zware, kalkarme klei (nummer 69), de zogenaamde komgronden, wordt geen onderscheid gemaakt tussen het stroomgebied van de Rijn en van de Maas. De witte vakken (nummer 156) zijn plaatsen waar de oorspronkelijke bodemsamenstelling niet meer vastgesteld kan worden. De gespikkelde vakken langs de rivieren zijn, of waren, uiterwaarden die bij een hoge waterstand overstromen.

Op de kaart is aan de bodemafzettingen te zien dat de waterafvoer van de Rijn ooit heeft plaatsgevonden niet alleen door de Rijn die liep vanaf Wijk bij Duurstede, via Utrecht en Woerden, richting Leiden, thans Kromme Rijn en Oude Rijn. Ook de Vecht, de Hollandse IJssel, met een verbinding naar de Oude Rijn, en de Linge blijken ooit Rijnwater afgevoerd te hebben. Het valt op dat genoemde afzettingen van het Rijnstroomgebied midden in het poldergebied eindigen. Was dat omdat zij daar in open water uitmondten? Of vloeiende het water over een vlakte hoogveen (dat later verdrongen is door stijging van het zeepeil) uiteen?

Volgens bovenstaande gegevens is de Bommelerwaard nagenoeg geheel ontstaan vanuit de Waal evenals het oostelijk en zuidoostelijk deel van het Land van Altena. Is door die overstromingen een waterloop overgebleven naar de Maas door plaatselijk sterkere stroming, veroorzaakt door een lager gelegen bodem, terwijl het overige land door slibafzettingen hoger werd? Gezien de aanwezigheid van uiterwaarden moet deze stroom aanvankelijk breder geweest zijn.

Het bovenstaande in aanmerking genomen lijkt het ons niet onmogelijk dat de Afgedamde Maas op deze wijze is ontstaan waarmee ook de grillige vorm te begrijpen is. Kunnen we hiermee aannemen dat dit proces ver vóór het begin van de jaartelling reeds begon?

X. Bedijkingen

Documentatie van middeleeuwse bedijkingen zal in veel gevallen in de loop der eeuwen verloren zijn gegaan, althans voorzover ze bestaan hebben. Van vóór 1200 is er heel weinig bekend. Vrijwel zeker zijn er toen toch reeds dijken aangelegd, zoals hieronder blijkt. Graaf Willem I van Holland, die regeerde van 1203 tot 1222, schijnt de aanleg van dijken veel bevorderd te hebben, maar daarover is geen documentatie bekend. Graaf Willem I verbleef veel in Dordrecht, waar hij veel regelde over het gebied van de toekomstige Groote Waert. Er was nog geen bestuur of ambtenarij waarmee hij moest overleggen. In zijn regeerperiode schijnt er veel bedijkt te zijn, maar daar is geen documentatie, en die zal er ook nooit geweest zijn. Deze gang van zaken zal zeker nog eeuwen daarna, ook in de Biesbosch, nog voorgekomen zijn. In de dertiger jaren van de vorige eeuw heb ik Wout Kalis (vennoot van Bos en Kalis) nog horen zeggen: "Op het werk moet je zijn, daar moet het geld verdiend worden. Kantoren kosten geld".

Bovenstaande geeft beperkingen om een goed inzicht te krijgen omtrent de gang van zaken betreffende het ontstaan van de Groote Waert en leidt tot gissingen en onvermijdelijke vergissingen.

De omstandigheden waaronder in de Middeleeuwen de aanleg van dijken moest worden voorbereid en uitgevoerd zijn niet te vergelijken met die van thans. In die tijd had men niet de beschikking over laboratoria voor grondtechnisch onderzoek voorzien van de modernste apparatuur, terwijl het verrichten van grondboringen en sonderingen technisch nog niet mogelijk was. Evenmin kon men voor het maken van de dijken over modern mechanisch materieel en voor het dichten van de sluitgaten over caissons of betonelementen worden beschikt. Maar juist omdat onze dijken bouwende voorouders slechts beschikten over een schop, kruiwagens, burries, kleine vaartuigen, alsmede over paarden met karren als de bodemtoestand dat toeliet, moet men wel een grote bewondering krijgen voor hun ondernemingsgeest en de wijze waarop de werken tot stand werden gebracht. De destijds toegepaste werkmethode bij kleine herstelwerkzaamheden van dijken in de Biesbosch zijn tot ver in de twintigste eeuw nagenoeg dezelfde gebleven.

We kunnen ons afvragen hoe het gesteld was met de begroeiing (of bescherming) van de taluds. Het is nauwelijks denkbaar dat men toen over een selectie zaad van een goed zodenvormend grassoort beschikte. Kende men toen ook al de toepassing van krammatten(w)? Een andere vraag is: hoe was het gesteld met het stortebed(w), vooral vóór zo'n groot complex sluizen als bij Broek en Maasdam? Toen de Groote Waert werd bedijkt was rijnshout nog niet bekend, zoals hierna zal blijken.

De gegevens, waar we over beschikken, zullen we trachten op een rij te zetten. Graaf Dirk VII (1190-1203) steunde keizer Hendrik VI toen deze in oorlog was met de tegenkeizer die door de paus gesteund werd. Misschien hierdoor dat keizer Hendrik VI toeliet dat Dirk het gebied van de toekomstige Groote- of Dordtse Waard inlijfde ten koste van het Bisdom Utrecht? Hier vielen o.a. ook de veenstreek tussen Geertruidenberg en Waalwijk onder. Wanneer de Tiesselijns waard bedijkt is, is niet bekend; waarschijnlijk rond 1200.

Fockema Andreae heeft een lijst samengesteld van werken die nog moesten worden uitgevoerd om tot een gesloten ringdijk te geraken. Helaas werden geen data vermeld wanneer deze werkelijk zijn uitgevoerd. Het betreft de volgende werken:

- 1^e de afdamming van de Oude Maas bij Maasdam, tussen de Tiesselijns waard en de Strijense polder, voorzien van een reeks lozingsluizen voor de gemene boezem;
- 2^e de afdamming van het water de Dubbel nabij Dordrecht, ter aansluiting van de Dordtse Waard met de Tiesselijnswaard, waarin een schutsluis is gelegd;

3^e de dijk, later genoemd de Zwaluwse dijk, van de Puttense-Strijense polder door de wildernis naar Drimmelen/Stanthazen en aansluitend aan de Dijkpoort te Geertruidenberg, achter de huidige R.K. kerk dier stad. (gesloopt in 1963, red.)

4^e dijksgedeelten aan weerskanten van de Donge bij Geertruidenberg;

5^e de achterdichting, de "Heidijk", langs de zuidzijde van de Langstraatse dorpen.

6^e de aaneensluiting van de Dordtse waard en de Woudrichemerwaard, t.w de afdamming van het water de Werken te Werkendam, strekkende van "de Oudendijk" tegenover Gorkum tot de dijk van Houweninge tegenover Giesendam.

7^e de aaneendijking van Altena en Heusden aan de Maaszijde door het dijkvak onder Op-Andel, hetwelk ten laste is gebracht en gebleven van het Heusdense binnendorp Genderen;

8^e de "Heusdenerdam", afdamming van het Oude Maasje bij Heusden van de Pruimendijk tot de stad: een dijksgedeelte dat al spoedig geheel bebouwd blijkt te zijn en dus in onderhoud bij de huiseigenaren is gekomen; er lagen waterinlatingsduikers in;

9^e de afdamming van de oude Maasmond bij Hedikhuizen." (zie kaart 1)

De onder 3 genoemde dijk had een lengte van ongeveer 12 kilometer. Vooral het acht kilometer lange stuk van Broek tot Hooge Zwaluwe kwam tegen de open zee te liggen en kreeg de wester- en noordwesterstorm te verduren. Dit kan bij de aanleg grote problemen veroorzaakt hebben, maar daarover is niets bekend. In tegenstelling hiermee had men bij de aanleg van de onder 5 genoemde Heidijk weinig kans op grote schade door storm en water, daar het ver van zee lag, en niet op de windzijde.

Wanneer de dijk van de Groote Waert voltooid werd, vermeldt de geschiedschrijving niet. Uit de beschikbaren gegevens wordt wel het jaar 1230 genoemd, midden in een periode van agrarische welvaart. Maar tot 1273 had de Maas nog een vrije uitloop. Toen werd er een dam in de Maas gelegd bij Heusden, enkele jaren later gevolgd door een dam bij Maasdam.

De afdamming van de Maas was in het belang van Dordrecht, maar ook de bewoners van de Groote Waert waren er mee gebaat. Met de afsluiting van de Maas verviel een vaarroute om Dordrecht heen. Hier werden niet alleen Geertruidenberg en Heusden getroffen, maar ook 's-Hertogenbosch, een opkomende handelsstad en een concurrent van Dordrecht.

In het tweede kwartaal van de 13^e eeuw (een exacte datum is niet bekend) besloten de ingelanden van de Dordtse Waard (de oorspronkelijke Groote Waert) tot samenwerking. De Dordtse Waard bestond uit verschillende bedijkingen, die waren gelegen tussen de Merwede, Dubbel, Alm en Werken De afzonderlijke bedijkingen behielden een zekere mate van autonomie, maar wederzijds werd toezicht gehouden op de naleving van overeengekomen maatregelen. Toen zou er ook al een centraal bestuur geweest zijn voor het bovenstaande gebied, het Land van Heusden en Altena en de Dordtse Waard.

Omstreeks 1250 kreeg Geertruidenberg een maandagse weekmarkt, met zijn monopolie over de hele streek tot aan de Merwede toe - toen dus, nieuwe bevestiging dat de Groote Waert aaneengedijkt was en op regelmatig landverkeer viel te rekenen.

Niet alleen aan de dijken aan de zeezijde, maar ook de rivierdijken braken nogal eens door tengevolge van een hoge waterstand in de rivier. (Dit onderwerp is in Hoofdstuk IX "Gevolgen afdamming Maas bij Heusden" uitvoerig beschreven) In 1374 brak op drie plaatsen de dijk van de Groote Waert door. Dit was aanleiding voor Albrecht van Beieren om de toestand met bestuurders te bespreken. Hij ordonneerde dat ieder die zijn dijkplicht niet vervulde zou worden gestraft. Hij reorganiseerde het bestuur, waarbij de invloed van Dordrecht toenam, dat veel geld aan het herstel van de dijken besteedde.

In 1375 ging de Riederwaard ten onder, het tegenwoordige eiland IJsselmonde. Ook hier kwam Albrecht van Beieren weer opdagen om de toestand te overzien en maatregelen te treffen. Hij hield de heren van Heusden en Altena voor dat ze eendrachtig moesten samenwerken. Waren zij in gebreke gebleven? Ook de veenafgravingen kwamen ter sprake. Door de vele afgravingen kwam de zee steeds nader en ontstond steeds meer schade, met name ook bij de Zwaluwse dijk. Voortaan was afgraven van veen binnen vier mijlen afstand van de buitendijken van de Groote Waert verboden. Wie zich daar niet aan hield mocht door andere belanghebbenden uit de Groote Waert verjaagd worden en de moerdijken mochten doorgestoken worden. Of dit een effectieve maatregel was blijkt niet uit de geschiedenis, maar twijfel lijkt niet ongerechtvaardigd.

In 1370 komt men voor het eerst het gebruik van rijshout tegen. Dit gaf een hele verbetering bij dijk aanleg en -onderhoud van dijken. Het werd gebruikt bij het maken van hoofden en taludbescherming, zinkstukken en bij het dichten van doorbraken. Voor de aanleg van de dijk van Broek naar Zevenbergen vermeldt Hingman de levering van rijshout, elzenbomen en stenen.

Aan het deel van de Waarddijk tussen Hooge Zwaluwe en Geertruidenberg heeft Hingman aandacht geschonken. Hierover schreef hij het volgende:

“Er blijft nu nog over na te gaan waar de Zuid-Hollandsche dijk tusschen de Lage Zwaluwe en Geertruidenberg gelegen heeft. Op de oude kaart van de waard en zijne omgeving waarover vroeger meer uitvoerig gesproken is (Inv. van kaarten Rijksarchief 2^e ged. n°. 1889.), en die waarschijnlijk het begin der 16^e eeuw dagtekent, vindt men de overblijfselen van dien dijk afgebeeld. De kerken van de Hooge Zwaluwe en Drimmelen ziet men binnen aan den dijk staande, ook schijnt Geertruidenberg binnen den dijk gelegen te hebben. Dat deze tekening betrouwbaar mag geacht worden wordt bevestigd door een tweetal stukken in het archief der Nassausche domeinen aanwezig. (Invent. Nass. dom. 1^e deel, folio 134 n°. 9.)”

“Zij betreffen het leggen van eenen dijk tusschen de Wagenbergsche en Zuid-Hollandsche dijken. De aanhef van het eerste stuk luidt als volgt:

“Jan heere van der Lecke ende van Breda (Jan van Polanen, red.) doen condit allen luden dat wy ghelooft hebben ende gheloven voor ons ende onze nacomelingen heeren tot Breda onzen lieven ghenedigen heere hertoghe Aelbrecht van Beijeren, grave van Henegouwen ende van Hollant, dat wij buten sinen cost ende sijns lands van den Groten waerde, enen dijcke sullen doen leggen ende maken van den Wagenbergsche dijcke toet aent eynde van den Hollandsche dijcke die achter de Zwaelue ghelegen is, in sulcker groten ende alsoe zwaer alsen die dijckgrave ende die hoghe heemraet van den Groten waerde met mogheliker avelinghe binnen ende buten, schieren ende koeren sullen, etc.”

“Het leggen van dien dijk moet voor 1421 hebben plaats gehad, daer de laatste Jan van Polanen (heer van Breda, red.) reeds in 1394 is gestorven. De contrabrief van Hertog Aelbrecht waarvan mede eene kopie aanwezig is, heb ik in de registers van den graaflijken raad niet kunnen vinden.” (zie kaart 4)

Volgens de kaart van Hingman liep de Waarddijk vanaf Hooge Zwaluwe slingerend langs Drimmelen naar Geertruidenberg door het polderland. Hiervan is noch op de topografische kaart van 1840, noch in het veld, vóór de ruilverkaveling van rond 1970, enige aanwijzing te vinden die daarop zou kunnen wijzen. In die omgeving hebben met de Sint-Elisabethsvloed, of daarna, geen aanwijsbare vernielingen plaatsgevonden en liep na de Sint-Elisabethsvloed de verkaveling overal regelmatig door.

Van de dijk van Hooge Zwaluwe naar Geertruidenberg zijn nog enige overblijfselen gevonden, bij Zwaluwe en Drimmelen. Als de genoemde aanwijzingen de enige waren waarop Hingman zijn mening baseerde over de ligging van de betreffende dijk, dan rechtvaardigt dat het (onlogisch) slingerend traject op zijn kaart niet, daar zijn de aanwijzingen veel te beperkt voor. Dat is wel het geval met de beschrijving van de heer Landmeter, zeker wat betreft de ligging bij Drimmelen. De aanwijzing bij Zwaluwe betreft vermoedelijk de dijk tussen de Oude Moer en Nieuwe Moer, doch exacte gegevens ontbreken. (vergelijk kaart 6 en kaart 6a)

Tegenover de beschrijving door Hingman staat een citaat van de heer Landmeter: "Vervolgens liep de dijk als Gemeenlandsdijk in zuidoostelijke richting naar Hooge Zwaluwe, daarna zuiver oostelijk naar Geertruidenberg." (zie kaart 6) Hoewel dit citaat niet gedocumenteerd is, komt het goed overeen met de situatie op kaart 6a waarop het traject te reconstrueren is langs de Kerkvaart en het verlengde daarvan, over de ongeveer 180 m brede strook grond, gelegen vanaf de Zanddijk tot de Dwarsvaart⁵, o.a. Korte Maten geheten, dat de zuidelijke grens van de heerlijkheid Drimmelen vormde, vandaar richting Drimmelen, over de Stationsweg, rechtdoor over de Platte Ka, met een bocht om Kijfhoek heen, waarvan het einde uitkomt aan de Dijkpoort van Geertruidenberg. Het is bekend dat op die plaats de waarddijk eindigde. Dit traject is meer aannemelijk dan het slingerende traject dat Hingman op kaart 4 aangeeft.

De bedijkingen kostten niet alleen veel aan lonen van de honderden arbeiders, maar moest ook voor onderkomen en voedsel gezorgd worden. (Denk aan het gezegde: "Eten als een dijker".) Tijdens de aanleg van de dijk van Broek naar Zevenbergen werden tonnen bier, voornamelijk Hamburgs bier, en vaten wijn aangevoerd. De maaltijden bestonden uit Zeeuws brood en roggebrood, diverse soorten vis, zijden spek, schaaps- en rundvlees, hoenders en ander gevogelte, wild, eieren, boter, room, kaas, mosselen, hutspot, wortelen, warmoes (voor soep), verder zout, mosterd, kaneel, azijn en safran (voor het braden van vlees).

Uit de Middeleeuwen is niets over de organisatie van het werk bekend. Daarvoor moeten we naar de zeventiende eeuw, namelijk naar de bedijking van de polder Groot Zuid-Beijerland in 1631. Daar moest niet alleen met bovengenoemde factoren rekening gehouden worden, maar ook met het vervoer van de arbeiders in verband met hoog- en laagwater. Waar het water te diep was om met laarzen aan over te steken, werden boten met weinig diepgang ingezet. Zo moesten honderden tot duizend arbeiders overgezet worden,

Deze arbeiders kwamen niet allemaal uit Holland, maar ook uit Noord-Brabant kwamen er daar honderden werken, voornamelijk uit Oosterhout, Made en Terheijden. Onder de arbeiders ontstonden vaak botsingen, niet alleen onderling maar ook met de leiding. Wellicht zullen velen dan gedurende de werkzaamheden, minstens enkele maanden, niet thuishomen vanwege de te lopen afstand.

5) Het is bekend dat langs de Kerkvaart in later eeuwen nog een dijk lag.

XI. De dijk van Broek naar Zevenbergen

Door de in Hoofdstuk VIII (Het zeepeil in de Middeleeuwen) beschreven toestand werden de Ooster- en Westerschelde tot bevaarbare wateren en werden de Grevelingen en het Haringvliet breder en dieper. In hoofdstuk XIV wordt een opsomming gegeven van tijdelijke of voorgoed verdwenen polders in Vlaanderen en zuidwest Nederland. Hierdoor kwam de zee steeds verder het binnenland in en namen de vernielingen toe. Dit alles werd nog in de hand gewerkt door de verhoging van het zeepeil. Vooral de Zwaluwse dijk had het hard te verduren. Deze dijk, gelegen vanaf de Puttense-Strijense polder door de wildernis naar Drimmelen/Standhazen en aansluitend aan de Dijkpoort van Geertruidenberg is steeds over de ambachten van de Grootte Waert verhoefslaagd(w) gebleven. Overal elders moest de eigenaar van een stuk dijk deze zelf onderhouden, maar de Zwaluwse dijk moest gezamenlijk onderhouden worden vanwege de hoge kosten.

Deze dijk lag onbeschermd tegen een aanval vanuit de zee. Hoe dieper het water vòòr de dijk is, hoe groter de golfslag is, hoe eerder aantasting van de kruin van de dijk zal plaatsvinden. Vandaar dan ook het verbod van buitendijkse turfwinning op korte afstand van de dijk. Een voorbeeld hiervan zagen we in de Koekoekpolder, vóòr dat in 1952 de Amerdijk aangelegd werd. Tussen de kade aan de noordzijde van de Noorderkoekoek, of Grote polder, en de Amer lag voorheen een strook ruigten(w) met aan de hiel van de dijk een rij knotwilgen. Tussen de bedijking in de noordwest hoek, de Kleine Bol, en de rivier lag een strook griendhout. In deze polders trad bij stormvloed steeds weinig schade op aan de buitenkade, terwijl er aan de buitenkade van de tussenliggende Kleine Koekoek, of Oud Poldertje, dat direct aan de diepte van de rivier grensde, bij iedere stormvloed veel schade ontstond, die ieder voorjaar weer hersteld moest worden. De meeste jaren kostte de reparatie (veel) meer dan dit polderdeel aan pacht opbracht. (zie kaart 3) Afgraving binnendijks geeft, door verlaging van de bodem, meer problemen met de ontwatering, vooral in de Middeleeuwen toen er nog geen bemaling bekend was.

Zevenbergen kreeg van de Graaf van Holland in 1377 en 1379 nieuwe ontgrondingsconcessies. Hiermee kwam Zevenbergen met Dordrecht in conflict omdat daardoor de kwetsbaarheid van de Zwaluwse dijk zou toenemen. Er moest iets anders op gevonden worden; er diende gelegenheid te worden gegeven de bodemschatten te exploiteren zonder de bedijking in groot gevaar te brengen. Binnendijks meende men de ontgroning eerder te kunnen tolereren dan buitendijks. De oplossing zou nu gevonden worden door het leggen van een nieuwe dijk vóòr die van de Grootte Waert, tussen Broek en Zevenbergen. Deze dijk zou het meest bedreigde dijkvak van de Grootte Waert geheel insluiten en tevens gelegenheid geven tot het in exploitatie brengen van een groot complex zoute venen. Men meende binnendijks de ontgroning eerder te kunnen tolereren dan buitendijks, maar dit heeft dan tot gevolg dat na afgraving geen opslibbing plaats vind. Door afgravingen op korte afstand aan de binnenzijde van een dijk zou het gevaar kunnen ontstaan dat de dijk naar binnen wordt gedrukt door te weinig weerstand. Hiervan is aan schrijver echter geen enkel voorbeeld bekend.

De ingelanden van de veenzijde, dat zal vooral Strijen en Zevenbergen betreffen; van hen kwam een grote oppervlakte veen binnendijks te liggen, waar ze afgegraven konden worden zonder risico voor de dijken. Dordrecht, met medestanders, waren tegen de aanleg van deze dijk. Volgens sommigen door afgunst, maar in een brief zijn de bezwaren uiteen gezet.⁶ Helaas kreeg Dordrecht in 1424 gelijk. Men kon het niet met elkaar eens worden, waardoor het plan op niets uitliep. In 1410 werd het plan opnieuw voor de dag gehaald en werd besloten tot de aanleg van de dijk. Er werd bepaald dat Engelbrecht joncgrave van Nassau,

6) zie bijlage III

als heer van de Lek, Jacob van Gaasbeek, heer van Putten en Strijen, en de heer van Zevenbergen ieder een heemraad zouden benoemen. Volgens Hingman werd eendrachtelijk besloten tot de aanleg van de nieuwe dijk hoewel de heer van de Lek, kennelijk de vertegenwoordiger van Dordrecht, grote bezwaren had. In het archief der Nassausche Domeinen zijn een drietal stukken betreffende deze dijkage aanwezig met het opschrift "Vormen van de dijkage tussen Broek en Zevenbergen". Eén dezer stukken bevat de punten die tegen de voorgenomen dijkage vanwege de heer van de Lek in het midden werden gebracht.

Volgens Fockema werd vanuit het noorden met het werk begonnen. De beschrijving door Vriend: "Nadat tussen de vertegenwoordigers der steden Dordrecht en Zevenbergen de nodige onderhandelingen waren gevoerd is na geruime tijd - in 1410 - opnieuw met dit werk begonnen. Teneinde tijdig over voldoende gelden te beschikken bleek het noodzakelijk tot invordering over te gaan; vooraanstaande lieden, die weigerachtig bleven de verschuldigde gelden te voldoen, werden in gijzeling gezet. Het plan bestond uit het maken van een dijk van ongeveer 8 km lengte, waarvan omstreeks 800 m in de Hals van de Meren, ter hoogte van de Roode Vaart, om het water af te dammen dat later het Hollandsch Diep zou vormen. (zie kaart 4)

Het plan werd in kleine percelen aanbesteed. Het onderhavige plan was zodanig dat de dijk in drie fasen zou worden opgemaakt. Eerst werd het noordelijke dijkvak aanbesteed, ongeveer 3 km lang, vanaf de dijk bij Broek in zuidelijke richting. (Dit stemt niet overeen met de kaart van Vriend. Daarop staat dat dijkvak in zuidoostelijke richting getekend.) Dit is dan hetzelfde deel van de dijk waarover Fockema Andreae, hierboven, over schrijft. Blijkbaar is het toch nog klaar gekomen. Vervolgens is het tweede deel aanbesteed. Dat betrof het zuidelijk dijkgedeelte, een lengte van ongeveer 3½ km, gelegen vanaf de dijk van het Land van Zevenbergen naar het noorden. Beide dijkgedeelten werden aanbesteed op 4 mei 1410. Het middengedeelte met een lengte van ongeveer 1,2 km, waarin het sluitgat was gepland, werd aanbesteed op 24 mei van het volgend jaar.

De sluiting van de dijk had plaats op 8 juni 1412. In het sluitgat werden tussen de landhoofden enkele beladen schepen, in de lengterichting van de dijk, tot zinken gebracht. Vóór de sluiting waren bij dit onderdeel van het werk 200 arbeiders werkzaam. Na de dichting werd gedurende een drietal dagen het aantal arbeiders opgevoerd tot 350 man teneinde dit dijkgedeelte snel te dichten en zodanig te verdedigen dat dit vak eveneens vóór de volgende winterperiode voldoende waterkerend was. Er moesten ook nog diverse bijkomende werken uitgevoerd worden, o.a. een tweetal dijken moesten in het Land van Zevenbergen aangelegd worden om de situatie in overeenstemming te brengen met de nieuwe dijk. De financiering van het werk heeft ook nog enige moeilijkheden opgeleverd. In de loop van het eerste dienstjaar (1410-1411) bleken de kosten reeds hoger te zijn dan voor dat tijdvak beschikbare bedrag. De rekening van het volgende dienstjaar begon dan ook met een nadelig saldo". De belangrijkste rekeningen staan afgedrukt in het boekje "De Maas en de dijken van de Zuidhollandsche Waard in 1421" van de archivaris Hingman. Uit de gegevens, op deze rekeningen vermeld, kon Hingman de plaats van deze dijk bepalen, omdat op die rekeningen vermeld stond waar de betreffende goederen en diensten geleverd waren. Hij schrijft daarover het volgende: "Ik resumeer nu de redenen die mij er toe gebracht hebben, aan den dijk de richting te geven zoals die op de kaart voorkomt."

De kaart van Vriend komt niet overeen met de beschrijving van de hieronder staande posten van kosten. De plaatsaanduidingen kloppen niet. Bovendien valt op die kaart het gehele Land van Zevenbergen buiten de nieuwe dijk. Dat was juist niet de bedoeling van Zevenbergen, hierdoor zou de "vette klui" Zevenbergen ontgaan. Op de kaart "Holland ten Z. van het IJ" (Zuidelijk gedeelte), herzien door Rheineck Leyssius, staat de dijk ook naar

Zevenbergschenhoek getekend, evenals op de kaart "De groote of Zuid-Hollandsche Waard" naar A.A. Beekman, herzien door F. Jorrissen.

Blijkens de rekeningen der dijkagie, beginnende aan den uiterste dijk van den Broek, dus omtrent het dorp Stryen, lag de dijk in het noordwesten op den hardsten slag der zee, zoals in den aanhef van bijlage 2 vermeld wordt. Verder leest men in de rekeningen "« daggelden van wat dijck aan de noordzyde van de Roode vaart » en op een andere plaats « alle die slooten van des heeren kete van Zevenbergen af totter Meeren toe te stoppen ende voirt van der Meeren an des heren dam van Zevenbergen dichte te maken, dat is te weten slooten, krekken, kerksloten die totter Roodevaart uitwateren »."

Dat de dijk aan de westzijde van de Roode vaart lag is onjuist, zoals ook uit kaart 4 blijkt. Enkele van de rekeningen vermelden we hieronder. De genoemde bedragen zijn vermeld in gulden, 1 gulden (fl) is 20 stuivers (h), 1 stuiver is 12 penningen (ds).

Pag. 47: "Bestadinge van sommige barmen buten den dijck, dairs meeste noot wezen mochte, die besteet werden van den Broeck of upten XIe dach in October ende zommige dairna, dien barm een roede breet te maken nader kueren.

Item op Sinte Andries avont in dat keenkyn an die noord side van de Wiven keen bestaet enen barm van den Broeck of ten diepwaerts."

Summa

76 fl 14 h 2 ds.

Pag. 50: "Bestadinge van der nyer dijckaidzen van des heeren keet van Zevenbergen of voirt tot Roidervaart toe, ende wart bestait des zonnendaghes XIIIII dagen in Februario en sommige dairnae, den dijk XI voet hoge te maken boven maelvloet, nader ouder kueren, ende geschiede biden burgemeesters ende andere sheren vrienden van Sevenberghen.

Somma van der bestadinghe tusschen der kenen ende der Rodervairt als van 105½ roed"

78 fl 3 h 2 ds.

Bestadinge van der nyen Zevenbergschen dijck of voirt toter Roidervairt toe , den dijk VI voet hooch te maecken boven maelvloet, nae der ouder kuer, ende geschiedde der zonnendaghes XXI dagen in Februario bi Wouter van Gent, Blootgen Robbrecht ende den hiemraet.

Somma van der bestadinghe van den nyen dijck vanevenberghen totter kenen toe, 310 roeden"

222 fl 11 h 8 ds.

Pag. 50: "Eerst heeft Gerrit Gerrits aangenomen, alle die sloten van des heren kete van Zevenbergen af totter Meeren toe te stoppen, ende voirt van den Meeren an des heren dam van Zevenberghen dichte te maken, dat is te weten sloten, krekken, kerksloten die totter Rodervaert uitwateren."

Pag. 51: "Item hadden Willem Aernts tot Strien ende Reyn Coenz aangenomen te maken 5 R. dijck in die Meren tot XII voet hoog toe boven maelvloet dair Jannes in syne leste rekeninge bewisinge of gedaen heeft, ende overmits dat si mitten dijk gevallen waeren int quaetste van den Meeren dair sy grotelic bi beschadicht worden."

Pag. 51: "Wtgeven ende bewisinghe van cuypwerk ende arbeidsloon ende anders allerhande gereetschap ende oncost toten diepte van der kenen toten Rodervairt ende toten hals van den Meeren.

Somma van cuypwerk., arbeidsloon, etc."

1566 fl 6 h 2 ds.

Pag. 51: "Scepen die gesoft ende genomen sijn te zenken in den hals van den Meeren ende sommige in der kenen ende van oncost dair op gegaen.

Dese scepen worden gesonken in den hals van die Meeren des woensdages XIII dagen in Junio als die Meeren toegebracht waren.”

Somma van den scepen die gesonken sijn,

163 fl 17 fj 10 ds.

Somma van den cuypwerk, arbeidsloon, scepen die gesonken sijn 1730 fl 4 fj.

Hingman heeft ook getracht om de ligging van de dijk, van 1410, te reconstrueren, waarvan een kaart is toegevoegd. Hier volgt de tekst: “Ik resumeer nu de redenen die er mij toe hebben gebracht, aan den dijk de richting te geven zoals die op de kaart voorkomt. Blijkens de rekeningen der dijkagie, beginnende aan den uitersten dijk van den Broek, dus omtrent het dorp Stryen, lag de dijk in het noordwesten op den hardsten slag der zee, zoals in de aanhef van bijlage 2 vermeld wordt.”

Volgens de Polderkaart van West Noord-Brabant lag ten westen van de Roode Vaart, ten tijde van de Sint-Elisabethsvloed, geen enkele bedijking, uitgezonderd ten zuiden van Steenbergen. Dat was ook het geval ten westen van Strijen tot aan de Sint-Anthoniepolder. Het daar liggende Oudeland van Strijen is in 1436 bedijkt. Van enkele polders ten zuidwesten van Zevenbergen is het jaar van inpoldering niet bekend. Ten westen van de nieuwe dijk was dan ook niets dan water, slikken en gorzen. Het zeewater had weinig belemmeringen vanaf de Sint-Anthoniepolder tot Zevenbergen.

XII. Het veenbedrijf

In de vroege Middeleeuwen was hout vrijwel de enige brandstof voor verwarming en dergelijke. Met de toename van de bevolking kwam er behoefte aan een hoeveelheid brandstof waaraan de bossen niet konden voldoen, vooral toen er grote woonconcentraties ontstonden werd veel turf gestookt. Wellicht werd er voordien al turf gemaakt, maar dan hoofdzakelijk voor eigen en plaatselijk gebruik. Kolen waren in onze streken weinig bekend. Uit oude documenten blijkt dat reeds in het begin van de 12^e eeuw (1213) monniken van de Abdij Kloosterrade, in de nabijheid van Herzogenrath, kolen groeven. De sporen van deze graafwerken zijn in het landschap nog wel waar te nemen, zij zijn de bewijzen van wellicht de oudste steenkolenbergbouw(w) van Europa. Was het oorspronkelijk dagbouw, later kwam men tot gangbouw en in de 16^e eeuw tot diepbouw met verticale schachten. De mogelijkheid tot massaproductie ontstond in de negentiende eeuw, toen de toepassing van stoommachines tot ontwikkeling kwam en na de uitvinding van staalkabels rond 1830. Tot die periode was turfwinning voor brandstof belangrijk.

Nadat de handel in West-Europa, met de Romeinen, vrijwel verdween, is de handel sedert de 10^e eeuw weer herleefd waardoor nieuwe steden ontstonden. Deze steden groeiden als gevolg van handel, hetgeen weer nijverheid tot gevolg had en dat had weer tot gevolg dat mensen van het platte land naar de stad trokken. De toegenomen bevolking vond hier een nieuw bestaan. Rond 1350 had de stad Gent 56.000 inwoners en Brugge 35.000. Hiermee vergeleken vielen toen de Hollandse steden in het niet. Een dergelijke bevolkingsomvang vroeg een hele organisatie om tijdig en voldoende brandstof voorhanden te hebben. Grote ondernemingen die daaraan konden voldoen bestonden toen nog niet. We zien dan ook dat kloosters, veelal Cistersiënzer monniken, en hospitalen(w) deze organisatie ter hand namen. Het St. Janshospitaal in Brugge verkreeg in 1286 onder Zevenbergen 125 hectare veen. Tot 1288 moesten voorbereidingen getroffen worden, zoals het graven van een hoofdvaart voor het vervoer van de turf en het bouwen van een huis in Zevenbergen. Vanaf 1289 tot 1325 werd jaarlijks 15.000 m³ turf gewonnen en o.a. naar Brugge gebracht. De juiste locatie van winning wordt niet aangegeven.

Een geschil tussen Dordrecht en zijn medestanders aan de kleizijde van de Waard aan de ene kant, en de heer (heren) van Strijen en van Zevenbergen met de belanghebbenden van de veenkant anderzijds ging in wezen terug op een zeer essentiële vraag: deze namelijk, of en in hoeverre het vervenen en ontgronden in en om de Waard behoorde te worden toegelaten. Deze vervening en ontgroning had tweërlei doel: vooral de turfwinning. Ze had in de Langstraat grote afmetingen; de huisbrand van Dordrecht en van de gehele streek werd hieruit voorzien. De turfwinning vereiste uiteraard wel toezicht en soms ook maatregelen, maar ze kon over het algemeen, onder doelmatige voorwaarden, wel worden gedoogd. In tegenstelling tot het zoutwatergebied kon in de Langstraat meer gedoogd worden daar het land niet rechtstreeks bedreigd werd door het watergeweld vanuit de zee.

Bedenklijker was de moertering(w), d.w.z. het veengraven in het zoutwatergebied ten behoeve van de zoutwinning. Enerzijds een zeer belangrijke tak van nijverheid, die aan de Dordtse handel een vitaal exportproduct verschafte; een artikel bovendien dat geheel een eigen product was en waar veel arbeidsloon in zat. Anderzijds een gevaar voor het land en voor zijn dijken. In heel Zeeland met het Overmaasse was een voortdurend, soms latent, soms acuut, conflict over het toestaan of weigeren van het zoutmoeren; maar vooral ook over de vraag waar en aan wie de winstgevende zoutconcessies konden worden toegestaan.

Schrijvers over de Groote Waert wijzen er steeds op dat turfgraven en darinckdelven(w) één van de oorzaken was van het verdrinken van de Groote Waert in de 15e eeuw. Maar waarom zou dat een oorzaak kunnen zijn? Alvorens op deze vraag in te gaan, eerst iets over de

politiek dienaangaande door Dordrecht, gesteund door de graaf, zoals dat op handels- en waterstaatsgebied ook gebeurde. Dit had tot gevolg dat Dordrecht soms maatregelen nam die tot de bevoegdheid van de graaf behoorden. De graaf zou zich toch niet tegen Dordrecht keren.

Nadat de ringdijk in 1374 op drie plaatsen was doorbroken en in 1375 de Riederwaard ten onderging, verboodt Albrecht moerering binnen 4 mijl van de ringdijk. Maar Albrecht zat blijkbaar zo in geldnood dat hij een jaar later toch weer concessies uitgaf. Dit veroorzaakte een verwarrende toestand.

Het moerdijken kon schadelijk zijn als het een te sterke aantasting werd van het voorland van de Zwaluwse dijk: het gemenelandsdijkvak van de Groote Waert; van Weede af tot het punt waar het aansluitende dijkvak van Hooge Zwaluwe naar Wagenberg was gemaakt. (zie kaart 4)

Hingman wijst er op hoe ongunstig een dijk werd beïnvloed door het uitmoeren van de veenwildernissen. Dit "darincdelven" geschiedde in verband met het transport maar al te vaak vlak achter de dijk of in het buitendijkse voorland, waardoor de stormvloedengaanrijpingspunten kregen. Na het uitmoeren trok de bevolking weg om zich elders te vestigen, wat het verval van de dijken tengevolge had. Na het verbod in 1375 volgde in 1404 een verbod voor de gehele Waard.⁷ Zou het toch geschieden, en zou het bestuur van de Groote Waert er niet tegen optreden, dan mocht Dordrecht, met de ambachten die mee wilden doen, eigen richting toepassen, het moeren met de sterke hand beletten. De stad Dordrecht kreeg dit privilege en zal er wel goed voor betaald hebben.

Toch kwam Dordrecht hier niet mee klaar. In 1377 en 1379 gaf de graaf nieuwe concessies af, aan de heer van Zevenbergen, daarmee het oude verbod negerend. Hier kwam Dordrecht tegen in opstand, hoewel ze de eerste acte mede bezegeld had. Toen Dordrecht trachtte gewapend de arbeiders te verdrijven, kwamen zij in botsing met Zevenbergen. Hierdoor mislukte de Dordtse actie en ontstond er een conflict tussen de graaf en Dordrecht.

Als veen in het voorland van een dijk afgegraven wordt daalt de bodem, afhankelijk van de dikte van de veenlaag. Hoe dik die laag was, is niet altijd duidelijk. De onontgonnen veenlaag in de Worp, ten westen van Drimmelen was vóór de ontwateringswerkzaamheden, rond 1935 ruim 1,5 meter dik. Een dergelijk hoogteverschil op korte afstand geeft een goed aangrijpingspunt voor de golfslag bij ieder getij dat gepaard gaat met een harde wind, dit in tegenstelling tot een zwak hellend terrein, zoals een strand, waar de golf uitvloeit. Hierdoor is een hellend buitentalud dan ook minder gevoelig voor afslag dan een steil talud.

7) Hingman was archivaris en geen waterstaatkundige. In zijn boekje is dan ook weinig over de kwaliteit van de dijken terug te vinden.

XIII. De toestand in de Groote Waert en omgeving

De dijken van de Swindrechtwaard (Zwijndrechtse Waard), gelegen tussen Waal en Devel, bezweken midden in de zomer van 1322 bij hoog bovenwater. Tien jaar blijft de waard rijdende(w). In 1331 volgt de herbedijking. Om aan de benodigde gelden te komen biedt de graaf aan een elk die de drooglegging van een bepaald deel voor zijn rekening neemt de waardigheid van ambachtsheer aan.

In de veertiende eeuw begint de kapitaalophoping in de steden. Stedelingen gaan hun geld beleggen in landerijen. De waardigheid van ambachtsheer geeft gewin en eer, soms alleen maar eer. De poorter gaat ten plattelande de edelman verdringen. Deze ontwikkeling wordt in de hand gewerkt door de graaf, die bij de toenemende geldhuishouding zijn behoefte aan geld in de stad weet te dekken. De stad Dordrecht krijgt van de graaf het recht de dijkgraaf van de Zwijndrechtse Waard te benoemen. De dijkgraaf kiest dan weer de heemraden. Doorgaans neemt hij er zes uit de stad Dordrecht en drie uit de waard zelf. (zie kaart 1)

De eerste bedijking van de Riederwaard (ongeveer overeenkomend met het tegenwoordige eiland IJsselmonde) moet plaats gehad hebben in het begin van de dertiende eeuw. De Riederwaard was toen reeds verdeeld in ambachtsheerlijkheden. In 1373 wordt de waard overstroomd en blijft jarenlang rijdende. De landerijen zijn toen door de eigenaren verlaten. Omdat de ambachtsheren niet in staat zijn de dijk te herstellen, trekt de graaf in 1392 alle rechten aan zich. Hier blijkt dus dat de ambachtsheren alles in de steek moesten laten door geldgebrek.

Er moeten dan nieuwe gegadigden voor de herdijking worden gezocht. In 1404 is men inderdaad aan het werk en enige jaren later is de polder Oud Reijerswaard ingepolderd. In 1441 werd de polder Nieuw Reijerswaard ingepolderd. Deze laatste polder werd uitgevoerd met behulp van Dordtse notabelen. Dordrecht liet zich in 1442 beloven dat alle koren en zaad in Dordrecht ter markt zouden worden gebracht. In 1443 zijn de meeste heemraden Dordtenaren. Deze beide polders omvatten niet het gehele territoir van de Riederwaard, zoals deze in 1373 teloor ging. Voordien was er een rondgaande bedijking, die behalve Ridderkerk, omvatte Barendrecht, IJsselmonde, Katendrecht en Charlois. De polders van IJsselmonde werden herdijkt in 1435, Katendrecht in 1459, de polder Charlois in 1460, de polder het binnenland van Oost- en West-Barendrecht in 1483, de Hillepolder in 1529, de polder het Buitenland van Oost- en West-Barendrecht in 1553. Eindelijk is dan de waterkerende ringdijk van de oude Riederwaard vervangen door een nieuwe. (zie kaart 1)

De Groote Waert heeft ook meerdere dijkbreuken gekend aan de rivierzijde waardoor het land overstroomde. Herkenbaar zijn plaatsen waar een breuk plaatsvond door de schade die daardoor is ontstaan. Overbekend is de breuk bij Werkendam in 1421, doch toen is het gat gedicht. In 1424 viel op de zelfde plaats weer een gat. Dit was de genadeslag voor de Groote Waert. Kennelijk hebben eerder dijkbreuken plaatsgevonden bij Dordrecht (waarvan het Wantij thans nog getuigt), tegenover Sliedrecht en tegenover Giessendam. (zie kaart 8) In 1393 brak een dijk door in het Land van Strijen. Oudenhoven schrijft hierover het volgende: "De Landen van Strien hebben met de Grooten-Waert wel in een en dezelfde dijk gelegen, doch hadden die van Strien haar Dijkrecht en Dijkschouw tot het jaar 1393, toen in de Landen van Strien in den Broek een wiel was ingebroken, die Hertog Albrecht van Beieren belooft met hulp van de Landen van Heusden, van Altena, van Thiesselings-Waard en het Vrijland, de Wiel door te dijken, mits de Heer van Gaesbeek, van Strien enz., zouden overgeven, en overgaf, de Schouw die hij en zijn voorvaderen tot deze tijd toe gehad hebben in de Landen van Strien, Weede en de Broek, en die voortaan geschouwd zouden worden door de Dijkgraaf van den Groote-Waerd en de Gezworene." (zie kaart 5a)

We menen aan te mogen nemen dat door deze breuk het Kleine Kooi Diep is ontstaan, in eerste instantie als gevolg van de doorbraak, daarna door het steeds in- en uitstromende vloedwater, zolang het gat niet gedicht was.

Opvallend is dat, volgens de kaart, aan de noordzijde een zelfde beeld is te zien, waarbij het water bij Puttershoek in de Oude Maas uitmondt. Vrijwel zeker heeft ook hier een dijkbreuk plaatsgevonden. Het stroomgebied van beide kreekstelsels wordt gescheiden door de Langen Weg, later is de naam gewijzigd in Langen Dam. Verder valt het op dat, ondanks de overstromingen, bij de opmeting van het gebied in 1856 kavelgrenzen aan beide zijden van de stroom doorlopen. Hieruit kan men wel concluderen dat tijdens de opmeting de middeleeuwse verkaveling nog aanwezig was.

Men zou deze rampen een voorspel van de Sint-Elisabethsvloeden, van 1421 en 1424, kunnen noemen. Ook in 1422 was er een stormvloed en in 1423 rivieroverstromingen. Van de verhalen over de rijkdom in de Groote Waert klopt niets, althans niet in de crisisperiode die tot ca. 1450 duurde, uitgezonderd Dordrecht.

In die tijd had men nog geen mogelijkheid tot financiering en moesten de kosten van een jaar in datzelfde jaar betaald worden door de ingelanden. Dat kon per jaar sterk uiteenlopen, vooral als er één of meer dijkbreuken plaatsvonden, maar ook bij dijkonderhoud, oeverbescherming, het bouwen van sluizen, bruggen enz. Wanbetalers kregen hoge boeten. Dan moesten de schuldenaars geld gaan lenen bij Joden of Lombarden. Er was namelijk een kerkelijk verbod tot het lenen van geld tegen rente. Joden en Lombarden waren daar niet aan gebonden. Er is één geval bekend die zijn bedrijf overdroeg aan het bestuur (als betaling, red.). In Dordrecht zat genoeg geld, maar door de heersende agrarische crisis was het niet aantrekkelijk om daar in te investeren.

De bewoners van de Groote Waert klaagden steeds meer over de zware lasten van dijkherstel en -onderhoud. Het viel niet mee te voldoen aan hun plicht de dijk te onderhouden. Het is waarlijk geen wonder dat tegen het eind de Waard en zijn ingelanden bezweken onder de last hunner collectieve en individuele schulden; de gehele gemeenschap was insolvent, noodlijdend; een crisisbestuur, een saneringsconsortium van kapitalisten en schuldeisers was de enige mogelijkheid tot redding die men in 1423 nog zag. Tal van ontwortelden zwierven zonder bestaansmiddelen rond en waren de bevolking van de randgebieden tot overlast.

XIV. Bestuurszwakte

Bestuurszwakte wordt ook wel eens genoemd als oorzaak van de ondergang van de Grote Waert. Vooral in vroeger eeuwen hadden waterschapsbesturen met veel, moeilijk oplosbare, problemen te maken, zelfs met onoplosbare problemen als er machten zich met de gang van zaken bemoeiden, waar zij machteloos tegenover stonden. Dit was duidelijk het geval toen graaf Albrecht het moeren binnen een bepaalde afstand van de waarddijk verbood en later zelf daartoe toch weer toestemming voor gaf. Het lijkt een wanhoopsdaad om aan geld te komen van Albrecht. Dit gebeurde rond 1375.

Maar wat kon het bestuur tegen de wil van de graaf uitrichten? Het is ons overigens niet bekend of het bestuur hiertegen actie heeft ondernomen. Het is opvallend dat belangrijke beslissingen genomen werden, in een strijd, meestal door de graaf en Dordrecht tegen Zevenbergen en Strijen. Ondanks dat het de taak van het waterschapsbestuur is om over de veiligheid van de polder te waken, werden door andere machten tegenstrijdige beslissingen genomen, hoewel dat bestuur door deze machten zelf daartoe aangesteld was. In 1275 blijkt van het bestaan van een vaste dijkgraaf. De graaf met zijn raad beperkten zich dan verder tot het oppertoezicht en de reglementering, waar nodig. Maar in 1377 en 1379 lijkt dat de dijkgraaf en het gehele bestuur genegeerd werden.

De zwakheid van het bestuur kan ook (mede)veroorzaakt zijn door gebrek aan geld. Het is niet mogelijk een dijk te onderhouden zonder voldoende financiële middelen. Vooral niet bij grote beschadigingen, die juist een groot risico betekenen. Dan staat een bestuur machteloos en ontstond de vrees dat ook de Grote Waert nog eens ten onder zou gaan.

Fockema Andreae ziet nog een andere reden waaruit de bestuurszwakte is ontstaan: "Maar het fundamentele gebrek van de Grote Waard was immers juist zijn bestuurs-zwakte. Wel was men ver verwijderd geraakt van de beginperiode, toen de graaf deze formatie als zijn eigen zaak behartigde. Men had nu een regering waarvoor dit belang er slechts één uit vele was en die zich bovendien voor elke tussenkomst liet betalen. Uit eigen kracht vermocht de Grote Waard niets meer. De experimenten in de bestuurssamenstelling; - het gemis aan continuïteit; - de diepgaande geschillen over fundamentele kwesties; - de feitelijke bestuursstremming reeds in 1413; - de oorlogstegenstellingen; - het wegvallen van de centrale functionarissen; - de vernietiging van het archief - dát zijn, naar ons oordeel, de eigenlijke oorzaken, tengevolge waarvan de doorbraken van 1421/22 een blijvend karakter hebben aangenomen en de oude Grote Waard voorgoed is te gronde gegaan."

Zo was het immers ook bij de inbraak van Reiderland, waaruit de Dollard ontstond, en bij de inbraken aan de Jade, die evenzeer tot landverlies leidden. Ook die gevolgen zijn niet eigen aan de natuurkrachten, maar aan het falen van de menselijke organisatie toe te schrijven.

XV. Oorzaken Sint-Elisabethsvloed

Vooraf in de omgeving van de Biesbosch kwam voorheen bij stormvloed steeds de herinnering aan de Sint-Elisabethsvloed naar boven. Maar het was niet de enige stormvloed en de Groote Waert niet de enige polder die ten onder is gegaan. Gezien wat er in zuidwestelijke Nederlanden en in Vlaanderen nog meer gebeurd is in de 14^e en 15^e eeuw was de door dr. Vermeij genoemde transgressie toch wel de oorspronkelijke aanleiding tot deze rampzalige toestanden. Zou er geen transgressie geweest zijn dan zouden er minder overstromingen geweest zijn en minder catastrofaal. De Zwijndrechtse Waard en de Riederwaard waren de Groote Waert reeds voorgegaan.

Ook in Vlaanderen en omgeving is er in de 14^e en 15^e eeuw veel schade aangericht. In 1334 had de Vlaamse kust het zwaar te verduren. Te Oostende en Blankenberge moesten de kerken landinwaarts verplaatst worden. Kieldrecht verdween in de golven. De storm van het jaar 1375 geldt ongetwijfeld als de rampzaligste van de 14^e eeuw. In Vlaanderen werd de Braakman een wijde zeeboezem. In Zeeuws Vlaanderen⁸ verdronken enige parochies, waarvan sommige nooit werden heropgebouwd, met name IJzendijke, Sint-Niklaas, Ten Hamere, Elmare, Roeselare, Oosmanskerke, Ter Piete, Sint-Katherina-bij-Oostburg, Sint-Jan-in-Erema, een deel van Schoondijke, Hughevliet, O.L.V.-Biervliet, Sint-Niklaas-Biervliet, Wulpen en Bouchoute. Ook Waterdunen, een stadje tussen Wulpen en Cadzand, verdween toen. Roeselare, in de Roeselarepolder, werd niet heropgebouwd. Pas in 1444 werd de polder opnieuw bedijkt. Van het ondergelopen land werden tussen 1376 en 1400 tientallen nieuwe polders bedijkt, zoals in 1400 de Dierkinsteerpolder waarmee tevens de parochie St.-Katharina werd hersteld.

De Sint-Elisabethsvloed van november 1421 is in de rampzalige 15e eeuw slechts één van de vele catastrofale overstromingen. Ook de Sint-Elisabethsvloeden van 1404 en 1424 en de stormvloed van Palmzondag 10 april 1446 veroorzaakten grote schade. Enkele bij de stormvloed van 1375 minder geteisterde gebieden kwamen aan de beurt in 1404, zoals ten noordoosten van Brugge-Koolkerke, Dudzele, Oostkerke, Westkapelle, Ramskapelle, Lapscheure, Sint-Anna-ter-Muiden, en verder oostwaarts Gaternesse en Wijtvliet. Hughevliet behoorde opnieuw tot de geteisterde dorpen, evenals in de Vier Ambachten en het Land van Waas, Assenede, Axel, Saafdinge, Kieldrecht en Verrebroek. Het dorpje Sint-Margriet ging verloren en het stadje Biervliet kwam op een eilandje te liggen. Bij Knokke zou een gehucht zijn verdwenen, bij Heist een heel vissersdorp, vóór Heist het gehucht De Panne, en dicht bij Wenduine het gehucht Harendijcke. In de loop van de hier besproken periode is het zeefront van de Blankenbergse Wetering ongeveer 250 meter landinwaarts geweken.

Hier zien we dat in Vlaanderen in de 14^e en 15^e eeuw veel schade is aangericht door watergeweld. Hoewel men daar niets te maken had met de Hoekse- en Kabeljauwse Twisten, komen we daar toch ongeveer dezelfde klachten tegen als in Holland.

Ook in Zeeland is door stormvloed veel land verloren gegaan, hetzij tijdelijk, hetzij voorgoed, ook nog in de 16^e eeuw. Op kaart 7 zien we een deel van de zak van Zuid-Beveland. Hierop blijkt dat in de periode tussen ongeveer 1430 en 1560 de polder West-Borssele is verdwenen, maar ook veel is bedijkt en de slikken en gorzen sterk zijn uitgebreid. (zie kaart 7) Het eiland Wulpen (dat reeds bij Vlaanderen genoemd is), voor de kust van het huidige West-Zeeuws-Vlaanderen, ging geheel verloren en werd niet teruggewonnen, evenals het verdronken land van Reimerswaal, omvattende bijna de gehele Breede Wetering beoosten Ierseke, het verdronken land van Saefdinge en kleinere oppervlakten ten zuiden

8) Zeeuws Vlaanderen behoorde toen onder Vlaanderen.

van de zak van Zuid-Beveland. De “Oude polder van St. Philipsland” die ± 1490 werd bedijkt ging in 1532 verloren en werd pas in 1645 herdijkt.

Door deze verliezen waren de Ooster- en Wester-Schelde onderdelen van een systeem van brede bevaarbare krekens tot zeearmen geworden en werd het onderhoud der aangelegde polderdijken veel zwaarder: zij werden tot zeedijken, met welk onderhoud geen moment de hand gelicht kon worden. Na de Allerheiligenvloed van 1570 ging van de Zeeuwse eilanden weinig meer verloren. Was een 4^e tijdperk van hoge vloed geëindigd of waren de grote verliezen gedurende de voorafgaande anderhalve eeuw uitsluitend toe te schrijven aan de periode van woelingen en oorlog, waarvan vaststaat dat de dijken door vele dijkgraven buitengewoon slecht werden onderhouden?

In West-Brabant was omstreeks 1300 nog bijna niets bedijkt. Aan de westzijde van de hoge zandgronden tussen Woensdrecht en Bergen op Zoom was reeds vóór 1300 een strook aangewassen grond ingepolderd, doch een zware stormvloed - vermoedelijk die van 1530 - vernielde de dijken zó grondig dat aan herdijking voorlopig niet te denken viel. Het zou tot omstreeks tot 1650 duren aler tot herdijking van deze gronden werd overgegaan. Rond Steenberghe begon men in 1357 land in te polderen, maar het duurde tot ± 1450 eer dit werk grote vorderingen maakte. Ook in deze contreien richtten verscheidene stormvloed grote schade aan, waardoor ettelijke polders voor korter of langer tijd verloren gingen.

Wat Zuid-Holland betreft beschreven we hiervóór reeds de geschiedenis van de Zwijndrechtse- en Riederwaard. Maar waar nu Heinenoord ligt, lag in 1216 al een kerkdorp. In een oorkonde van 1255 wordt melding gemaakt van een kerkdorp Schobbe of Schoppende. Deze streken moeten bedijkt zijn geweest, later kent men de streek onbedijkt en onbewoond. Er is een gestadig landverlies en vaak worden dijken naar binnen verlegd. Het dorp Strienemonde bestaat in 1241. Het dorp wordt door het water verwoest in de tweede helft van de veertiende eeuw.

Uit deze opsomming moge blijken dat het ten ondergaan van een polder, al dan niet met bewoning, een veel voorkomend verschijnsel was. De Grootte Waert is waarschijnlijk wel de grootste en de verst ontwikkelde bedijking in die periode geweest die ten onder is gegaan, de ontwikkeling van de Vlaamse polders buiten beschouwing gelaten omdat we daar verder vrijwel niets over weten.

Op kaart 8 uit 1731 is duidelijk te zien dat in de Grootte Waert de grote vernielingen in het gebied niet aan de zeezijde hebben plaatsgevonden, doch aan de landzijde. Dat vooral vanuit de doorbraak ten westen van Werkendam de meeste schade is ontstaan is op deze kaart duidelijk zichtbaar. De doorbraak die een korte periode na 18 november 1421 ontstond is toen weer gedicht. Echter op Sint-Elisabethsdag, 18 november 1424, brak de dijk op de zelfde plaats weer door. Tengevolge van beide doorbraken is toen de Grote Wiel ontstaan⁹ en is het gat niet meer gedicht¹⁰. Dat was de genadeslag voor de Grootte Waert.

Op die kaart 8 is ook te zien dat er tegenover Sliedrecht een doorbraak moet zijn geweest die aanzienlijke schade heeft veroorzaakt. Waarschijnlijk is dat vóór 1421 reeds gebeurd. Maar we hebben daar geen enkele informatie over kunnen vinden, evenmin als over de brede stroom vanaf Dordrecht naar het zuidoosten. Deze komt op kaarten van vóór de Sint-Elisabethsvloed niet voor. Vermoedelijk is hieruit het Wantij ontstaan. Wel is bekend dat de ringdijk van de Grootte Waert in 1374 op drie plaatsen is doorgebroken, maar niet wordt vermeld waar dat plaats gevonden heeft.

9) Het restant van de Grote Wiel ligt nu in de punt tussen Merwede en Nieuwe Merwede

10) Persoonlijke mededeling van een voormalig archivaris van Dordrecht

Doordat toen de Biesboschzee is ontstaan moeten er wel enorme hoeveelheden grond zijn weggespoeld en daarmee ook het onderliggende veen, vooral direct na de doorbraak als de massa water en het verval het grootst zijn. Daarna kon het water regelmatig afvloeien, min of meer onderbroken, afhankelijk van de hoogwaterstand. Het snel stromende water heeft veel geulen gevormd. Tussen de geulen bleef grond aanwezig, mogelijk dat daaronder op sommige plaatsen nog veen aanwezig is, vooral meer naar het zuidoosten waar weinig stroom was. Buiten de geulen, kon het slib zich afzetten en ontstonden op de duur, afhankelijk van de omstandigheden, slikken, gorzen, grienden, polders. Op kaart 8 zien we in hoeverre dat begin achttiende eeuw gevorderd was.

Veronderstelling.

De stroming van het water, ontstaan door de dijkdoorbraken bij Werkendam in 1421 en 1424, waardoor de Grote Wiel bij Werkendam is ontstaan, was zo krachtig dat veel grond wegspoelde. Zelfs zo krachtig, dat na kruising van de toenmalige Maas, de vernielingen naar het zuiden werden voortgezet. In het oosten van de huidige Biesbosch resteert o.a. daar nog het Steurgat van. Zou de dijk tussen het huidige Drimmelen en Geertruidenberg er niet gelegen hebben, dan zou de stroming ook hier rechtdoor gegaan zijn, richting Made, Ook hier zouden dan grote vernielingen hebben plaatsgevonden, zij het in afnemende mate door zijwaartse uitvloeïing van de watermassa. Hiervoor is echter geen enkele aanwijzing gevonden, niet in de literatuur, niet op de topografische kaart (opgenomen 1836-1840), noch in het veld. Als enige mogelijkheid lijkt het dat het water tegen de dijk is afgebogen, vermoedelijk de dijk zwaar beschadigend, toen of later, doch waarbij de voet behouden is gebleven. Hierdoor stroomde het water richting Hollands Diep, gelijk meewerkend aan de vorming van de Amer, waar waarschijnlijk reeds een riviertak o.i.d. bestond die de afbuiging van de waterstroom bevordert heeft, waardoor de Amer in een hoofdstroom veranderd is.

Als we bij de opsomming van, hetzij tijdelijk - hetzij voorgoed, verloren gegaan zijnde bedijkingen, de oorzaken hiervan vergelijken komen we meermalen dezelfde oorzaken tegen als voor de Groote Waert gelden, namelijk geldgebrek, slecht dijkonderhoud en oorlogsomstandigheden. Veelal zullen verschillende oorzaken samenvallen. Wat is er dan uitzonderlijk aan de toestand van de Groote Waert?

Dan denken we aan de geldverslindende oorlogspolitiek tegen de Friezen, daarna tegen Arkel, van Albrecht en voortgezet door Willem VI. Hierbij hebben zij, ongetwijfeld, veel van hun kredietmogelijkheden reeds verpand. Een andere belangrijke factor is de binnenlandse politieke tegenstellingen veroorzaakt door de éézijdige politiek van de graaf en de stad Dordrecht. En als meest fatale factor de gehinderde afstroming van het Rijn- en Maaswater waardoor de waard aan twee zijden bedreigd werd en de oorzaak is geweest van de grote vernielingen, waardoor de Biesboschzee is ontstaan.

XVI. De graven van Holland

Het was in de middeleeuwen een vast grondbeginsel, berustend op het Domaniale stelsel, en het later hieruit opgerezen Leenstelsel, dat hertogen, graven en zulke grondheren die de Landsvorstelijke Opperhoogheid bekwamen of bezaten, de oorlogen die zij met hun nabuurvorsten voerden, niet voerden op naam van het volk van hunnen grond, maar op hun eigen naam; en wel op hunne eigen winst en verlies. Hiertoe riepen zij op en werden geholpen door hunne vrije goedbezitters, edelen en leenmannen/vazallen(w) en stedelingen, allen naar een bepaald getal, mate en wijze. Dit deden ze te gewilliger, vooral bij verdedigende oorlog, deels om de gezworen getrouwheid aan hunnen vorst en landsheer, deels omdat zij eigen huis en haardstede hielpen verdedigen, maar ook omdat hun krijgsdienst zijn grenzen had, en zijn beloning vond. Wonnen de graven land of goed; zij voeren er meestal ook wel bij; zij kregen lenen, eigendommen, akkers, naar mate zij zich bij de graaf verdienstelijk maakten; doch was er verlies; dit verlies, 't zij in manschappen, 't zij in gevangenen, 't zij in wapenen, harnas of goederen, werd aan hen in geld of anderszins, zoveel mogelijk vergoed. De schatkist van de vorst had hier het meeste gevoel van.

In de vroege middeleeuwen stond de graaf aan het hoofd van een district, een graafschap, waarin hij namens de koning, of keizer, de leiding uitoefende bij rechtspraak en bestuur en op militair gebied. Doordat de graven allengs hun ambt in leen ontvingen en de lenen vervolgens erfelijk werden, werd ook de functie van graaf erfelijk en gingen de daaruit voortvloeiende rechten tot het vermogen van de graven behoren. Hierdoor en mede doordat het rijksgezag verslakte, werden de graven tot zelfstandige landsheren.

Naast graafschappen komen ook hertogdommen en bisdommen voor, maar die hebben ieder een andere oorsprong. Onderling kwamen ze nogal eens met elkaar in oorlog en zelfs met de koning of keizer. Altijd ging het om macht en/of gebiedsuitbreiding, nooit om het welzijn van de bevolking.

In Holland voltrokken zich sinds 1100 grote bestuurlijke veranderingen. Onder de Westfriese graven (de voorgangers van de Hollandse graven) zullen de dorpsgemeenschappen een zekere autonomie hebben genoten, de graaf trok slechts in persoon rond om overal drie maal per jaar het geboden ding, de normale rechtszitting, te houden en daaruit een deel van zijn inkomsten te betrekken. Een herinnering daaraan was in de 14^e eeuw nog een belasting, bodding of bodthing geheten, die oorspronkelijk een bijdrage in de verblijfkosten van de graaf was als hij het geboden ding kwam houden. Deze bodding werd echter niet in alle ambachten geheven, maar slechts in die dorpen die bewoond waren, en beheerst werden door de graaf, in de tijd dat hij zelf nog rond ging.

Nadat de voorgangers van de eerste graaf van Holland veel weerstand hadden ondervonden van de rijke en ongezeglijke "beestachtige" Friezen, zochten de graven van Holland expansie meer naar het zuiden, in het gebied van Rijn en Lek. Daar trachtten zij de rivieren te beheersen, waardoor zij in staat zouden zijn om tol te heffen, zoals Dirk III reeds eerder deed bij Vlaardingem. Ook het bodemregaal leverde geld op. Tegen grof geld werd aan bepaalde organisatoren toestemming gegeven om woeste grond aan ontginners uit te geven. Deze organisatoren behielden de rechtspraak en het bestuur van de nieuwe gemeenschap en werden in feite ambachtsheer.

We schreven in hoofdstuk IV over het uitgeven van oorkonden door Floris V ten gunste van de stad Dordrecht, waarbij die stad bevoorrecht werd tegenover andere steden. Hier zullen we ingaan op het verlenen van rechten en gunsten per oorkonde in het algemeen, waarvoor de gegevens, in hoofdzaak, ontleend zijn aan een studie van E.C. Dijkhof.

Voor een nadere bestudering van een eventuele grafelijke economische en fiscale politiek zijn we zo goed als geheel aangewezen op het voorhanden oorkondenmateriaal. De onderwerpen die in deze oorkonden zijn vervat, zijn zeer uiteenlopend. Zo treffen wij grafelijke privileges aan ten gunste van de handel: de graaf bood bepaalde bevolkingsgroepen speciale bescherming, stelde hen vrij van het betalen van tolgelden, of verleende hen marktrechten. Andere grafelijke oorkonden bevatten maatregelen ter bevordering van de lakennijverheid, uitspraken in geschillen of toestemming tot het heffen van accijnzen, om slechts een beperkte greep uit dit soort stukken te doen.

Van de oorkonden met een economische strekking was ruim 63% bestemd voor, of ten voordele van stedelijke gemeenschappen binnen Holland, waarbij inbegrepen oorkonden bestemd voor buitenlandse handelaren die duidelijk waren gericht op het stimuleren van de handel met de Hollandse steden.

Onderzoeker De Boer schatte recentelijk het deel van de bevolking van het graafschap, dat rond het jaar 1300 in steden woonachtig was, op nog geen 13%. De hier vermelde verhoudingen zijn geen absolute cijfers, omdat het indelen van oorkonden op basis van hun inhoud een sterk interpretatief karakter heeft. Het geeft meer een bepaalde richting aan.

Het is bij oorkonden nooit zeker dat zij op last van de graaf zijn uitgegeven. In veel gevallen blijkt de begunstigde partij de tekst te hebben opgesteld en in het net geschreven. Door de methode van handschriftvergelijking kan in een aantal gevallen achterhaald worden in welke omgeving een oorkonde in het net is geschreven. De bestudering van de bewoordingen maakt het vaak ook mogelijk te bepalen waar de tekst van de oorkonde is opgesteld.

Vervaardigingen van oorkonden door o.a. de stad Dordrecht zijn in vele gevallen uitingen van door de burgers zelf genomen initiatieven ter verkrijging van grafelijke gunsten. We zien het stedelijk aandeel in het vervaardigen van grafelijke oorkonden het sterkst in Dordrecht. Van de 31 grafelijke privileges zijn er 15 door stedelijk personeel vervaardigd, 14 stuks ontstonden in de grafelijke kanselarij, van twee valt de omgeving van ontstaan niet te achterhalen.

Bovenstaande betreft dus alleen de periode van het bewind van Floris V. Hier zien we dat ongeveer de helft van de verleende privileges door de graaf niet op zijn initiatief was, maar van de stad of haar burgers.

Graaf Floris II (de Vette) van Holland

Geboren: ca. 1085
Periode: 1091-1122
Voorganger: Dirk V
Opvolger: Dirk VI
Vader: Dirk V
Moeder: Othelhildis van Saksen
Overleden: 11 maart 1122
Dynastie: Hollandse Huis

Floris was nog maar 6 jaar oud toen zijn vader stierf en hij graaf werd. Hij huwde met Geertruida van Saksen, welke naam zij later veranderde in "Petronilla". Zij was een halfzuster van Lotharius van Saksen de latere Rooms-Duitse koning Lotharius III van Sipplinburg.

Floris komt in 1101 voor met de titel "comes de Hollant" als leenman van Rijnland, van de Utrechtse bisschop. Nadat hij zijn gebied had uitgebreid met Leiden en omgeving kreeg hij van de bisschop de titel "Graaf van Holland". Floris II is de eerste die zo genoemd werd. Daarvoor werd zijn domein nog aangeduid met "graafschap Friesland".

Floris II gold in zijn tijd als zeer rijk door het geld dat hij ontving met veenontginningen, die hij sterk stimuleerde, en tolheffing aan de monding van de grote rivieren. De streek tussen Merwede en Maas met de Tiesselinswaard en de Dordtse waard was al omstreeks 1120 in het bezit van de Hollandse graaf, volgens een oorkonde uit 1120. Daarin wordt gezegd dat dit gebied ten onrechte is ontnomen van de Utrechtse kerk door de graaf van Holland.

Floris overleed toen zijn zoon en opvolger, Dirk, 7 jaar was.

Graaf Dirk VI van Holland

Geboren:	1114
Periode:	1122-1157
Voorganger:	Floris II
Opvolger:	Floris III
Vader:	Floris II
Moeder:	Petronilla van Saksen
Overleden:	5 augustus 1157
Dynastie:	Hollandse Huis

Dirk huwde met Sophia van Rheineck. Door dit huwelijk kwam het graafschap Bentheim in handen van de Hollandse graven. Na de dood van zijn vader stond Dirk onder regentschap van zijn moeder. Deze kon zich met moeite handhaven tegenover keizer Hendrik V. Zij nam in 1123 deel aan de opstand van haar halfbroer hertog Lotharius tegen keizer Hendrik V. In 1125 werd Lotharius zelf koning van het Heilige Roomse Rijk. Vermoedelijk is het aan hem te danken dat Rijnland en Leiden bij Holland werden gevoegd, nadat deze formeel sinds 1064 Utrechts bezit waren.

De Friese graafschappen Ooster- en Westergo werden aan het Sticht ontnomen, doch een volgende koning gaf ze weer terug aan het Sticht omdat Holland ze niet rechtmatig had verkregen. In Zeeland werd de graaf beleend met Walcheren en de Bevelanden, waardoor de graaf de tegenwoordige Oosterschelde beheerste, de toegangsweg naar Vlaamse en Brabantse steden. De Westerschelde was toen nog niet bevaarbaar.

De jongere broer van Dirk, Floris (de Zwarte), had de ambities om zelf graaf van Holland te worden. Hij kwam in 1129 openlijk in opstand tegen zijn broer. Van 1129 tot 1131 werd hij ook wel als graaf van Holland genoemd en werd zelfs als zodanig erkend door Rooms-koning Lotharius en bisschop Andreas van Utrecht. Dirk werd in maart 1131 weer officieel graaf van Holland. Zes maanden later laaide de strijd weer op nadat de Westfriezen Floris de heerschappij over Westfriesland hadden aangeboden. Ook de Kennemers sloten zich bij de strijd aan in een antifeodale opstand. De broedertwist werd door bemiddeling van Lotharius bijgelegd, maar hiermee staakten de Westfriezen hun verzet niet. Floris de Zwarte werd in 1133 nabij Utrecht vermoord door Herman en Godfried van Kuyk, die daarop verbannen werden en hun kasteel vernietigd.

In 1138 ondernam Dirk, samen met zijn vrouw, een pelgrimstocht naar Jeruzalem. Op de terugreis bezocht Dirk paus Innocentius II, en droeg hij het, tot nieuwe bloei gekomen, klooster Egmond en het door Petronilla in 1133 gestichte klooster Rijnsburg aan de paus op en onttrok deze zo aan het gezag van de Utrechtse bisschop. In 1150 voerde Dirk de door hem gesteunde kandidaat Herman van Horn als bisschop naar Utrecht en wist hem met steun van koning Koenraad III te doen erkennen.

Dirk VI overleed 5 augustus 1157.

Graaf Floris III van Holland

Geboren:	1141
Periode:	1157-1190
Voorganger:	Dirk VI
Opvolger:	Dirk VII
Vader:	Dirk VI van Holland
Moeder:	Sophia van Rheineck
Overleden:	1 augustus 1190
Dynastie:	Hollandse Huis

Floris huwde in 1162 met Aleida, zuster van de Schotse koning en was een trouwe partijganger van de Duitse keizer Frederik I, bijgenaamd Barbarossa (roodbaard). Hij was de eerste Hollandse graaf die geld sloeg. In 1161 sloot Floris vrede met de Friezen in Drechterland na een dertigjarige periode van vijandschap.

Over Zeeland-bewesten-Schelde geraakte hij in strijd met de Vlaamse graaf Filips van den Elzas. Door de Vlamingen gevangen genomen, moest hij bij het verdrag van Brugge (1167) het leenheerlijk gezag over dit gebied en de helft van de inkomsten daaruit aan Vlaanderen afstaan.

Floris kreeg in 1179 het recht van keizer Frederik Barbarossa om bij Geervliet 5% van de waarde van de lading van de passerende schepen als tol te heffen. Waarschijnlijk kreeg hij dat recht omdat hij de keizer steeds had gesteund in zijn strijd tegen de paus en de Italiaanse steden. Vermoedelijk is van hieruit de tol bij Dordrecht gevestigd, hetgeen een hoger rendement van het recht opleverde. Dordrecht, dat in de tweede helft van de twaalfde eeuw is ontstaan, lag namelijk heel gunstig om het hele rivierverkeer te controleren.

Van 1189 tot 1192 nam Floris deel aan de Derde Kruistocht. Daar onderscheidde hij zich bij de verovering van Iconium. Kort nadat Frederik Barbarossa bij het oversteken van een rivier in Antiochië verdronk, overleed Floris tengevolge van uitputting of was het een gevolg van de pestepidemie die toen daar heerste? Hij werd in 1190 begraven in de Petruskerk van Antiochië.

Tijdens het bewind van Floris III werd de "Munt" in Dordrecht gevestigd totdat het in 1806 naar Utrecht verplaatst werd, evenwel ging de "Munt" in 1393 naar Geertruidenberg en werd deze circa 1395 weer naar Dordrecht overgebracht.

Graaf Dirk VII van Holland

Geboren:	11??
Periode:	1190-1203
Voorganger:	Floris III
Opvolger:	Ada
Vader:	Floris III
Moeder:	Ada (Aleida) van Schotland
Overleden:	4 november 1203
Dynastie:	Hollandse Huis

In 1186 huwde hij met Aleid van Kleef, dochter van graaf Diederik IV van Kleef. Daar uit het huwelijk drie dochters geboren werden en geen zoons, maakte hij Holland erfelijk voor vrouwen. Bij zijn dood was alleen zijn oudste dochter, Ada, nog in leven.

Toen keizer Hendrik VI in 1195 in oorlog was met de door de paus gesteunde tegenkeizer, kreeg hij steun van Dirk. De keizer liet ook toe dat hij, ten koste van het Sticht, het gebied van de toekomstige Grote of Dordtse Waard inlijfde.

In 1196 kende de keizer hem het tijdelijk bewind toe over het bisdom Utrecht. Hier moest Dirk zich handhaven tegenover Otto van Gelre, die het Oversticht in bezit wilde nemen, maar bij de Grebbeberg verslagen werd. Rond 1198 kreeg Dirk moeilijkheden met de Friezen, die zijn jongere broer Willem als graaf erkenden. Deze kreeg ook enig gezag onder de Westfriezen.

In 1202 ondernam Dirk VII, verbonden met Otto van Gelre, een expeditie naar Brabant, waar hij 's-Hertogenbosch, een mededinger van Geertruidenberg, platbrandde. 's-Hertogenbosch was toen sterk in ontwikkeling, waardoor Heusden vreesde voor concurrentie in de handel over de Maas. Maar graaf Dirk ontkomt niet aan tegenactie. Als hij terug trekt wordt hij achtervolgd door de hertog en bij Heusden gevangen genomen en tegen een hoog losgeld vrijgelaten. Bovendien moest hij het gebied van de toekomstige Groote Waert, inclusief Dordrecht, afstaan aan de Brabantse hertog en het overige gebied van Holland aan de bisschop van Utrecht, die daarna optraden als leenheer voor de graaf.

Door bovenstaand beschreven situatie bleven voor Dirk VII weinig inkomsten over. Waarschijnlijk heeft hij alleen het recht op de tolleren behouden.

Gravin Ada van Holland

Geboren: 1188
Periode: 1203-1207
Voorganger: Dirk VII
Opvolger: Willem I
Vader: Dirk VII
Moeder: Aleid van Kleef
Overleden: 1226
Dynastie: Hollandse Huis

Toen haar vader stierf was Ada vijftien jaar. Daar Willem, broer van haar vader, ook geïnteresseerd was in het graafschap, liet haar moeder Ada, nog vóór de begrafenis van haar vader, trouwen met Lodewijk II. graaf van Loon. Bruid en bruidegom werden meteen gehuldigd als nieuwe graaf en gravin van Holland en Zeeland. In de daarop volgende erfstrijd werd zij spoedig in de burcht te Leiden gevangen genomen en via Texel naar Engeland gevoerd.

In 1206 moest Willem Lodewijk als graaf erkennen bij een te Brugge gesloten vredesverdrag, maar aan de feitelijke toestand veranderde dat niets. In 1207 herkreeg Ada haar vrijheid, maar ze moest haar claim op het graafschap opgeven. Lodewijk en Ada probeerden nog wel het graafschap te heroveren. Intussen was deze strijd onderdeel geworden van de grote strijd tussen Engeland en Frankrijk. Door handig manoeuvreren wist Willem het graafschap te behouden. In 1213 moesten Lodewijk en Ada hun claim definitief opgeven.

Graaf Willem I van Holland

Geboren:	tussen 1160 en 1170
Periode:	1203-1222
Voorganger:	Ada van Holland
Opvolger:	Floris IV
Vader:	Floris III
Moeder:	Ada (Aleida) van Schotland
Overleden:	4 februari 1222
Dynastie:	Hollandse Huis

Willem bracht zijn jeugd in Schotland door. Hij huwde in 1197 met Aleid van Gelre, dochter van Otto I van Gelre. Willem vergezelde zijn vader in de derde kruistocht in 1190. Tijdens deze tocht overleed zijn vader in Antiochië. Willem keerde terug in Holland, waarna hij de strijd aanbond tegen zijn broer Dirk VII om het bezit van het graafschap Holland. Na een verzoening werd Willem graaf in Friesland.

Na de dood van graaf Dirk betwistte hij het erfrecht van Ada, die, onmiddellijk na het overlijden van haar vader, huwde met Lodewijk van Loon. Deze werd gesteund door de bisschoppen van Utrecht en Luik en door de graaf van Vlaanderen, terwijl Willem met Brabant als bondgenoot, in het graafschap zelf de meeste erkenning gevonden schijnt te hebben. Het gevolg was de Loonse oorlog. Aanvankelijk was Willem aan de winnende hand maar in 1204 wist Lodewijk, met de steun van de graaf van Vlaanderen en de bisschoppen van Utrecht en Luik, hem naar Zeeland te verdrijven.

Vanaf 1205 wist Willem het graafschap, vanuit Zeeland, weer te heroveren. In 1206 werd de vrede getekend en formeel werd het graafschap opgedeeld tussen Willem en Lodewijk. Willem kreeg Zeeland en de streek rond Geertruidenberg en Lodewijk het overige deel.

In 1213 ontving Willem het graafschap als rijksleen van keizer Otto IV. In 1214 sloot hij zich aan bij de partij van keizer Frederik II en nam deel aan een expeditie tegen de Engelse koning Jan Zonder Land. Daarvoor werd hij door de paus geëxcommuniceerd. Mede om van de ban ontslagen te worden, heeft Willem een kruistocht ondernomen, waar hij veel roem verwierf door zijn krijgsdaden in Portugal tegen de Moren en de verovering van Damiate.

Hij verleende stadsrechten, o.a. aan Geertruidenberg in 1213 en Dordrecht in 1220 en bevorderde de opkomst van steden. Een aantal belangrijke waterstaatkundige werken werden onder zijn bewind uitgevoerd, o.a. de bedijking van de Groote Waert en de aanleg van de Spaarnedam. In beginsel zijn Hoogheemraadschappen onder zijn bewind ontstaan.

Ondanks meerdere krijgstochten waarin Willem in het algemeen succesvol was, deed hij veel voor het welvaren van Holland. Hij vertoefde dikwijls in Dordrecht, waar hij persoonlijk veel overheidsfuncties uitoefende.

Toen Willem het bestuur over Holland overnam was het een grote puinhoop. Door de burgeroorlog was het een uitgeput en verdeeld land, totaal verarmd en verwoest. Hoewel de beginperiode zeer moeilijk was, wist Willem het verzwakte land tot een tevoren ongekende welvaart te verheffen. Onder de regering van Willem is men begonnen met het ontginnen van de veenstreken in het centrum van Holland en de Krimpener- en Alblasserwaard.

Willem I overleed in 1222.

Graaf Floris IV van Holland

Geboren:	1212
Periode:	1222-1234
Voorganger:	Willem I
Opvolger:	Willem II
Vader:	Willem I van Holland
Moeder:	Aleid van Gelre
Overleden:	19 juli 1234
Dynastie:	Hollandse Huis

Nadat zijn vader in 1222 gestorven was, werd Floris op 10-jarige leeftijd zijn opvolger. Aanvankelijk stond hij onder voogdij van graaf Boudewijn van Bentheim. Op zijn twaalfde jaar werd Floris meerderjarig verklaard. Reeds vóór 1224 huwde hij met Machteld van Brabant, een dochter van Hendrik I van Brabant.

In zijn korte regeringsperiode ging hij verschillende keren op oorlogspad, gedreven door zijn ridderlijke allure. Hoewel hij verschillende keren twistte met de bisschop van Utrecht, Otto van Lippe, stond hij deze in 1227 toch bij in diens strijd tegen de Drenten. Floris breidde zijn gebied uit met het Land van Altena. In 1234 nam hij nog deel aan de kruistocht tegen de Stedingers in het Elbegebied. In 1234 kwam hij om het leven tijdens een Frans toernooi(w).

Over zijn financiële toestand zijn ons geen gegevens bekend. Waarschijnlijk is in zijn periode veel aan bedijkingswerk voor de Groote Waert gedaan. In zijn regeringsperiode is dat klaargekomen. Het was een gunstige tijd voor de agrarische ondernemers en lage lonen voor de arbeiders, zodat er voldoende geld beschikbaar zal zijn geweest. Ook waren er in dat tijdvak voldoende arbeidskrachten beschikbaar in de periode van sterke toename van de bevolking.

Graaf Willem II van Holland

Geboren:	1227
Periode:	1234-1256
Voorganger:	Floris IV
Opvolger:	Floris V
Vader:	Floris IV van Holland
Moeder:	Machteld van Brabant
Overleden:	28 januari 1256
Dynastie:	Hollandse Huis

Willem was zeven jaar oud toen zijn vader omkwam in een toernooi en hij zijn vader opvolgde. Daarom trad een broer van zijn vader, Willem, op als regent, later gevolgd door een andere broer, Otto, die bisschop van Utrecht was. Willem huwde met Elizabeth van Brunswijk, dochter van Otto I van Brunswijk-Luxemburg. Op aandringen van paus Innocentius IV stelde hij zich op tegenover keizer Frederik II.

In de Hollandse politiek stond hij in het kamp van de machtige Brabantse hertog Hendrik I. Mede door diens toedoen en door de steun van de aartsbisschop van Keulen werd hij in 1247 tot rooms-koning van het Heilige Roomse Rijk gekozen. In 1248 werd hij gekroond, na de verovering van Aken, als dank voor de militaire steun aan de paus in diens conflict met keizer Frederik II.

Aanvankelijk had hij weinig succes. Maar langzaam, vooral na de dood van keizer Frederik II in 1250, steeg zijn aanzien dank zij pauselijke steun, soms gelijkend op een soort voogdij. Mede door zijn huwelijk met Elisabeth van Brunswijk werd Willem door de vorsten van zijn rijk als heerser geaccepteerd. Door zijn bemoeienis met de internationale politiek kon hij niet voldoende aandacht schenken aan de Hollandse problemen, met name de Friezen en Zeeland bewester Schelde.

In 1252 voerde Willem o.a. strijd tegen Margaretha van Vlaanderen. In 1253 verloor Margaretha de strijd. Dank zij zijn koninklijk prestige wist hij de leenband met Vlaanderen voor zuidelijk Zeeland te stoppen, dat was echter niet blijvend. Willem voerde verschillende oorlogen tegen de Westfriezen. Tijdens een veldtocht tegen de Westfriezen zakte hij, met zijn paard, op 28 januari 1256 door het ijs van het Berkmeer. De Westfriezen vonden hem in deze benarde positie, doodde Willem ter plaatse en begroeven hem op een geheime plaats. Willem zou in 1256 tot keizer van het Heilige Roomse Rijk gekroond worden.

Graaf Floris V van Holland

Geboren:	1254
Periode:	1256-1296
Voorganger:	Willem II
Opvolger:	Jan I
Vader:	Willem II van Holland
Moeder:	Elisabeth van Brunswijk
Overleden:	1296
Dynastie:	Hollandse Huis

Op anderhalf jarige leeftijd werd Floris reeds graaf van Holland. Aanvankelijk trad zijn oom, Floris de Voogd, op als voogd. In 1256 sloot Floris de Voogd een verdrag met Vlaanderen over de status van Zeeland, waarbij hij zijn eigen belangen boven die van zijn pupil stelde. Nadat deze in 1258 omkwam tijdens een steekspel werd deze plaats ingenomen door zijn tante Aleid van Avesnes, gesteund door een hofpartij. De buitengesloten edelen kwamen in opstand en riepen graaf Otto II van Gelre te hulp, die Aleid bij Reimerswaal versloeg en zich zo van de voogdij meester maakte.

In 1266, op twaalfjarige leeftijd, werd Floris volwassen verklaard om de Gelderse hegemonie te breken. Floris huwde in 1269 met Beatrix van Dampierre, dochter van Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen. Na zijn huwelijk bleef de invloed van de Avesnes nog aanzienlijk, die vijanden waren van hun halfbroers, de Dampieres. Pas in 1277 kon Floris een einde maken aan die invloed en zocht toenadering tot Vlaanderen.

In tegenstelling tot Utrecht hadden de, economisch opkomende, steden weinig of geen invloed op het bestuur in het graafschap. Wel hebben zij eens borg gestaan voor een lening van Floris bij een Utrechtse financier.

In 1272 mislukte een tocht tegen de Westfriezen. De Kennemers kwamen in 1274 weer in opstand, gevolgd door de boeren in Waterland en Amstelland, geleid door Gijsbrecht IV van Amstel. De Utrechtse ambachten sloten zich ook aan bij deze opstand in hun strijd tegen de elect Jan van Nassau. Jan van Nassau steunend, keerde Floris zich tegen Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden. Hierdoor kreeg hij belangrijke leengoederen in handen in het Amstelland, het Gooi en langs de Vecht. Het land van Naarden kocht hij van de abdis van Elten. Floris wist met de Utrechtenaren een verdrag van onzijdigheid te sluiten en de rust in Kennemerland te herstellen door concessies te doen.

Genoemde Jan van Nassau werd in 1267 gekozen, onder Gelderse druk, om zijn militaire kwaliteiten. Hij is nooit door de paus tot bisschop gewijd. Zijn geestelijke plichten nam hij niet zo zwaar, terwijl het landsbestuur faalde door zijn zwak beleid en slecht financieel beheer. In 1274 kwam de stad Utrecht in opstand tegen het stadspatriciaat en daarmee ook tegen de bisschop. Jan van Nassau slaagde er niet in de rebellie te onderdrukken, maar liet dit over aan graaf Floris V van Holland. Door geldnood gedwongen verleende hij ruime voorrechten aan de stad Utrecht en gaf hij Floris V ruimte om een sterk Hollands protectoraat over het Nedersticht te vestigen.

De handhaving van het landsheerlijk gezag stelde hij in 1279, na gebleken onmacht, volledig in handen van graaf Floris V. Deze wist zijn tegenstanders in Utrecht, met name de adel en de stad, te onderwerpen.

Enkele veldtochten in 1282 en 1287-1288 tegen de Westfriezen leiden tot hun definitieve onderwerping. Tussendoor steunde hij in 1283 hertog Jan I van Brabant in diens strijd om het hertogdom Limburg, waardoor Zuid-Holland van alle leenhulde aan Brabant ontslagen werd. Deze leenhulde was ontstaan in 1202 onder graaf Dirk VII. Weer raakte Floris in strijd met Vlaanderen om Zeeland bewester Schelde, waarbij hij in 1290 bij Biervliet gevangen werd genomen. In 1295 versloeg hij de Vlamingen bij Baarland.

Op de kerstdag van 25 december 1295 ontving Floris in de Ridderzaal de rijkste en 'eerbaarste' huisluiden van Holland om hen tot ridder te slaan. Huisluiden zijn boeren, maar het zal hier gaan om rijke boeren die voldoende grond bezaten om de kosten van het ridderschap te kunnen betalen, zoals een paard, wapenuitrusting en personeel. In de oorlogen met Vlaanderen en met de Friezen waren blijkbaar zoveel ridders gesneuveld dat hij nieuwe nodig had.

Floris steunen op Engeland maakte hem tot Engelands vertegenwoordiger op het vasteland. In 1295 werd de Engelse wolstapel officieel in Dordrecht gevestigd. Toen echter een Engels-Vlaams-Brabants bondgenootschap tegen Frankrijk bleek te ontstaan, waarbij Floris slechts een pion in de Engelse politiek was, verbond hij zich met de Franse koning Filips de Schone. Deze omzwaai bedreigde Engelands positie op het vasteland wat betreft de Hollandse en Zeeuwse havens. Men besloot de graaf te ontvoeren. Uitvoerders van het complot waren Gijsbrecht van Amstel en Herman VI van Woerden, die nog wrokten over hun verlies, en Gerard van Velsen, heer van Beverwijk, Wijk aan Zee en Noordwijk, wiens vrouw door Floris onteerd zou zijn.

Floris werd buiten Utrecht gevangen genomen en naar het Muiderslot gevoerd om hem vandaar naar Engeland te brengen. Het nieuws van zijn vangenneming lekte snel uit onder het volk, waar Floris erg populair was. Er ontstond een plan om hem te bevrijden. Toen de ontvoerders, met Floris, onderweg waren werden ze tegengehouden door een groep Gooilanders die Floris in levende lijve kwamen opeisen. De ontvoerders zagen zich in het nauw gedreven en vermoordden Floris op beestachtige wijze, waarna ze op de vlucht gingen. Gerard van Velsen, de feitelijke moordenaar, werd later gepakt, gemarteld en ter dood gebracht. Beide anderen raakten al hun bezittingen kwijt en werden verbannen.

Daarmee werd een regeringsperiode afgesloten die de Hollandse positie had versterkt en stad en land tot groter bloei had gebracht, dank zij doelbewuste economische politiek en het uitvoeren van belangrijke waterstaatswerken. Dat hij gezien was bij het volk blijkt wel uit de houding van de Gooilanders tijdens zijn ontvoering.

Graaf Jan I van Holland

Geboren:	1284
Periode:	1296-1299
Voorganger:	Floris V
Opvolger:	Jan II
Vader:	Floris V
Moeder:	Beatrijs van Vlaanderen
Overleden:	10 november 1299
Dynastie:	Hollandse Huis

Jan werd al direct na zijn geboorte verloofd verklaard met Elisabeth, dochter van koning Eduard I van Engeland, aan wiens hof hij, waarschijnlijk vanaf 1291, werd opgevoed. Na de dood van zijn vader, in 1296, waarin Eduard I ook een grote rol speelde, aarzelde de koning om Jan terug te sturen naar Holland. Op 7 januari 1297 werd het huwelijk tussen Jan en Elisabeth voltrokken.

Koning Eduard liet een aantal Engelsgezinde edelen naar Engeland komen, onder wie Jan van Renesse en Wolfert I van Borselen. Jan mocht naar Holland terugkeren, onder de belofte dat hij zich zou houden aan de door de koning toegevoegde raadslieden. Hier stond hij aanvankelijk onder invloed van de geheel van Engeland afhankelijke Jan van Renesse.

In april 1297 slaagde Wolfert van Borsele er in de jonge graaf te kidnappen in Veere en daarmee had hij de macht in Holland en Zeeland in handen. Op 30 april 1297 droeg Jan het bestuur, tot aan zijn vijftiende verjaardag, over aan Wolfert van Borsele. Deze voerde een krachtig bewind, los van Engeland en Vlaanderen. Hij jaagde de steden tegen zich in het harnas. Twee jaar lang was Wolfert van Borsele nu de spil van het politieke leven in Holland en Zeeland. Hij verloor die positie in 1299 door een jurisdictiegeschil met Dordrecht dat niet wilde toestemmen in een zogenaamde "stille waarheid", een procedure waarbij men getuigen hoorde om een feit van belang voor het proces vast te stellen.

Kort nadat Wolfert van Borsele uit zijn ambt gezet was in 1299, werd hij in Delft gelyncht. Daarop werd Jan van Avenes van Henegouwen naar Holland ontboden, op advies van de steden. Twee weken voor zijn dood droeg Jan I de regering voor vier jaar over aan Jan van Avenes, mede op verzoek van een aantal steden. Spoedig daarna kreeg Dordrecht stapelrecht. In het Hollandse tolsysteem was het noodzakelijk de waarde van de lading vast te stellen. Daarvoor werden de goederen uitgeladen en later weer ingeladen. Het stapelrecht was niet alleen een grafelijk belang, maar ook Dordrecht was er mee gebaat, door een toenemende handel en werkgelegenheid.

Op 10 november 1299 overleed Jan I. Met hem stierf het Hollands Huis uit. Omdat Jan geen nakomeling had als troonopvolger ging het graafschap Holland over naar Jan van Avenes, zoon van Aleid van Holland, zuster van Willem II van Holland. Hij was het naaste manlijk familielid van Jan I.

Graaf Jan II van Holland

Geboren:	1247
Periode:	1299-1304
Voorganger:	Jan I
Opvolger:	Willem III
Vader:	Jan van Avesnes
Moeder:	Aleid van Holland
Overleden:	22 augustus óf 11 september 1304
Dynastie:	Huis van Avesnes

Jan trouwde in 1270 met Filippa van Luxemburg. Het echtpaar kreeg twaalf kinderen, als vierde zijn opvolger Willem. Jan werd in 1257 erfgerechtigd in Henegouwen, maar werd er pas effectief graaf in 1280, na de dood van zijn grootmoeder Margaretha van Constantinopel. Bij het kinderloos sterven van Jan I van Holland werd hij in 1299 ook graaf van Holland doordat hij de naaste manlijke erfgenaam was van Jan I.

Jan hervatte vergeefs de strijd tegen de Dampierres om Rijks-Vlaanderen, gelegen aan de rechteroever van de Schelde, gebieden die aan het Duitse Rijk toebehoorden sedert het verdrag van Verdun in 843. Kroon-Vlaanderen, gelegen aan de linkeroever van de Schelde, viel door dit verdrag onder West-Frankenland, het latere Frankrijk. In 1300/1301 versloeg Jan de Zeeuwse opstandelingen om zijn gezag zeker te stellen, waarbij de Franse successen in Vlaanderen in zijn voordeel werkten.

In dezelfde periode werd Gwijde van Avesnes, broer van Jan, bisschop van Utrecht. Na de Guldensporenslag in 1302, een geslaagde Vlaamse opstand waarbij de Fransen uit de Nederlanden werden verjaagd, brak voor het Huis van Avesnes een zeer kritieke periode aan. In 1303 openden de Vlamingen het offensief in Henegouwen en in Zeeland, gesteund door de vele ontevredenen daar. In maart 1304 werd Willem, zoon van Jan II, door Gwijde van Namen, op Duiveland, verslagen.

Bisschop Gwijde van Utrecht werd gevangen genomen en in Utrecht volgde een anti-Hollandse reactie. Holland en Zeeland vielen grotendeels in handen van Gwijde van Namen en van Jan II van Brabant. Maar hun succes duurde niet lang. Haarlem en Dordrecht boden weerstand en van daaruit begon een nationaal-Hollandse reactie, die zich onder leiding stelde van Witte van Haamstede en de Vlamingen tot aftocht dwong. Reeds op 11 augustus van hetzelfde jaar werd Gwijde van Namen definitief verslagen in de Slag bij Zierikzee door een Hollands-Franse vloot.

Toen Jan overleed was zijn gezag in Holland en Zeeland vrijwel geheel hersteld. Verschillende bronnen spreken elkaar tegen met betrekking tot de feitelijke sterfdatum van Jan: 22 augustus danwel 11 september.

Graaf Willem III van Holland

Geboren:	1287
Periode:	1304-1337
Voorganger:	Jan II
Opvolger:	Willem IV
Vader:	Jan II
Moeder:	Filippa van Luxemburg
Overleden:	7 juni 1337
Dynastie:	Huis van Avesnes

Willem werd in 1304 ook graaf van Henegouwen. Hij huwde in 1305 met Johanna van Valois, een zuster van de Franse koning Filips VI. Als graaf zette Willem de strijd met de Vlaamse ervijanden met wisselende hevigheid voort tot de Vrede van Parijs in 1323, waarbij de graaf van Vlaanderen van alle leenheerschappij over Zeeland ten westen van de Schelde afzag.

Inmiddels had Willem zijn macht in Holland weten uit te breiden ten koste van het Sticht en kreeg in 1328 vaste voet in Friesland. Willem was legeraanvoerder van het Franse leger tijdens de Slag bij Kassel in 1328. Het Franse leger versloeg de Vlamingen, onder Nicolaas Zannekin, toen zij rebelleerden tegen hun graaf Lodewijk I van Nevers.

Door huwelijken van zijn dochters had hij nauwe banden met enkele andere vorsten, o.a. met Lodewijk IV van Beieren, die mede door de steun van Willem tot Roomskoning gekozen werd. Deze was gehuwd met zijn dochter Margaretha. Johanna huwde met de troonopvolger van het graafschap Gulik en Filippa huwde met de Engelse koning Eduard III. Ondanks dat Willem gehuwd was met een zuster van de Franse koning belette dit hem niet om als vertegenwoordiger van de Engelse vorst op te treden. Toen de Franse macht te groot werd wist hij Brabant over te halen tot een anti-Frans bondgenootschap, waardoor Brabant met Holland, Henegouwen en Vlaanderen in de, in 1337 uitgebroken, Honderdjarige Oorlog aan Engelse kant stond.

Willem werd later ook wel Willem de Goede genoemd, omdat hij rust en orde in het binnenland had gebracht, en ook (daarmee samenhangend?) de effectiviteit van de grafelijke raad verbeterde. Gezien de verhouding tussen de graven en de stad Dordrecht in het algemeen is het opmerkelijk dat Willem het stapelrecht van Dordrecht introk toen de stad misbruik maakte van dat recht ten nadele van andere Hollandse en Zeeuwse steden. Tijdens zijn regering werden ook de tresorie en de Kanselarij(w) doeltreffender ingericht.

De edelen die op het einde van de dertiende eeuw nog de dienst hadden uitgemaakt werden verdacht van een min of meer grote betrokkenheid bij de moord op Floris V. In het begin van de veertiende eeuw waren het dan ook vooral leden van het geslacht Wassenaar en de jongere zijtakken daarvan die de raad vulden. De bekendste daarvan zijn Duvenvoorde en Polanen. Na 1317 trad daarbij vooral een bastaard van Duvenvoorde, Willem Snikkerieme, naar voren, die beter bekend is als Willem van Duvenvoorde. Hij was een financieel en administratief talent en werkte nauw samen met zijn halfbroer Jan I van Polanen en zijn neef Jan II van Polanen.

Willem van Duvenvoorde heeft in grafelijke dienst een onmetelijk fortuin vergaard, dat hij voornamelijk belegde in grond en heerlijkheden in Zeeland en het grensgebied tussen Holland en Zeeland en waarmee hij in voorkomende gevallen ook de graaf bij financiële problemen hielp. De bron van dit fortuin is niet duidelijk, maar zeker is dat het lidmaatschap van de raad of een ambtelijke functie grote mogelijkheden tot corruptie bood.

Graaf Willem IV van Holland

Geboren:	ca. 1318
Periode:	1337-1345
Voorganger:	Willem III
Opvolger:	Margaretha van Beieren
Vader:	Willem III van Holland
Moeder:	Johanna van Valois
Overleden:	26 september 1345
Dynastie:	Huis van Avesnes

Willem was in bovengenoemde periode ook graaf van Henegouwen. Hij huwde in 1336 met Johanna van Brabant, uit welk huwelijk geen kinderen geboren werden. Zeer snel werd duidelijk dat de nieuwe graaf het staatsmanschap van zijn vader niet had geërfd. Vastberadenheid en diplomatie maakten plaats voor impulsieve reacties en vooral onzekerheid.

Hij (Willem III) sloot een verbond met zijn zwager Eduard III van Engeland, die daarop ten strijde trok tegen Frankrijk, wat uit zou groeien tot de Honderdjarige oorlog. Willem IV volgde hem echter niet, waarop Eduard III plunderend door Henegouwen trok. Hierna sloot Willem zich aan bij Filips VI van Frankrijk. Nadat de Engelsen de Franse vloot in de Slag bij Sluis, in 1340, hadden verslagen, sloot Willem zich weer aan bij Eduard. Door een voorzichtige politiek te voeren raakte Willem geïsoleerd doordat zowel Eduard III, als Filips VI, hem zagen als een onbetrouwbare bondgenoot.

Na de vrede van 1343 kon hij zijn tomeloze reislust uitleven, die het land schatten geld kostte. Om dit te kunnen financieren, gaf hij veel privileges uit en nam vertegenwoordigers van de steden op in het bestuur.

In februari 1343 vatte hij, tijdens een steekspel in Londen, het plan op de Moren in Spanje te gaan bevechten, in april en mei 1343 reisde hij inderdaad naar Granada. Op 8 augustus trok hij met een groot gezelschap naar Cyprus en het Heilige Land, op de terugweg begaf hij zich hartje winter over de Alpen naar Pruisen om als bondgenoot van de Duitse Orde de Litouwers te gaan bevechten, overigens al voor de tweede keer, in april 1344 kwam hij terug. In augustus 1344 lag hij ziek in Geertruidenberg, maar daarna werd 1345 helemaal een jaar van koortsachtige activiteiten: in de winter trok hij ten derde male naar Pruisen, in mei was er een tocht via Gelderland naar Keulen, van 8 tot 22 juni belegerde hij de stad Utrecht.

Om deze oorlog te bekostigen verkocht hij een groot aantal lijfrenten die op het eind van de eeuw nog in de grafelijke rekeningen waren terug te vinden. De bisschop Jan van Arkel had zich tegen hem gekeerd. Het beleg duurde acht weken, waarna de bisschop instemde met een bestand waarbij de positie van de graaf erkend werd.

In september 1345 voerde Willem oorlog tegen de Friezen. Samen met zijn oom, Jan van Beaumont, trok hij met een vloot naar Stavoren om daar een sterke vesting te maken. Geharnast, maar zonder paarden, trok het leger brandschattend op. De plaatselijke bevolking had echter een hinderlaag voorbereid en in het moerassige landschap werden de Hollanders verpletterd. Ook Willem sneuvelde hierbij.

Zoals we hiervoor in Hoofdstuk V schreven over het systeemloze en oncontroleerbare financiële beleid van de graven, ligt het voor de hand dat Willem IV vooral door zijn voortdurende oorlogvoeringen, ook in landen waar hij niets te zoeken had, altijd veel geld tekort kwam. Hierin trachtte hij o.a. te voorzien door extra beden. In 1344 kreeg Willem het recht op twee procent van het vermogen van zijn onderdanen. Daarvoor moest hij wel bepaalde concessies doen aan de belastingplichtigen. Willem gaf onbeperkt privileges weg tegen betaling en steden moesten garant staan voor leningen van de graaf.

Na het overlijden van Willem IV, in een strijd tegen de Friezen, heerste in de steden onrust door de zware financiële verplichtingen die men was aangegaan voor Willem IV. Margaretha en haar regent, Jan van Beaumont konden de nagelaten verplichtingen niet voldoende aflossen om deze onrust weg te nemen.

Gravin Margaretha van Henegouwen

Geboren: 1311
Periode: 1345-1354
Voorganger: Willem IV
Opvolger: Willem V
Vader: Willem III van Holland
Moeder: Johanna van Valois
Overleden: 26 juni 1356

Margaretha trouwde 26 februari 1324 met de Duitse keizer Lodewijk van Beieren. Ze kregen tien kinderen, onder wie Willem V van Holland en Albrecht van Beieren. Margaretha werd gravin van Henegouwen in 1345, nadat haar broer, Willem IV, sneuvelde in de Slag bij Warns. Zij kon gravin worden omdat Henegouwen een spilleen was, waar vrouwen ook erfrecht hadden.

Met Holland en Zeeland lag dat anders omdat deze graafschappen zwaardlenen waren en daarom alleen erfelijk voor mannen.¹¹ In dit geval kwamen Holland en Zeeland aan haar man. Niettegenstaande beleende Lodewijk in januari 1346 Margaretha met deze graafschappen en met de heerlijkheid Friesland. Daarmee waren de moeilijkheden niet voorbij. In Holland en Zeeland heerste onrust, die zich in de steden Dordrecht en Zierikzee uitte in een verzet tegen de landsheerlijkheid en tegen de invloed van de grafelijke ambtenaren op het bestuur van de stad. Men was immers zware financiële verplichtingen aangegaan voor de gesneuvelde graaf Willem IV. Noch Jan van Beaumont, die aanvankelijk als regent optrad, noch Margaretha beschikten over voldoende geld om die onrust weg te nemen. De vrije boeren van Kennemerland roken eveneens hun kans om de aloude autonomie weer te heroveren en zich te bevrijden van de drukkende bedebetalingen en heervaartsverplichtingen.

Zij stelde in september 1346, de toen 13-jarige zoon, Willem (V) als regent en troonopvolger aan in Holland, Zeeland en West-Friesland. De werkelijke regering was in handen van Jan van Beaumont, broer van Willem III van Holland. Margaretha had een bestand gesloten met met het Sticht Utrecht, maar onder Willem begon de oorlog in 1348 opnieuw, terwijl de oorlog tegen de Oost-Friezen nog steeds voortduurde. De invloed van Willem van Duvenvoorde en Jan van Beaumont en de steun van Dordrecht, de latere Hoekse partij, bracht veel andere edelen en steden (de latere Kabeljauwse partij) tegen Willem in het geweer. Uiteindelijk slaagden zij er in om de Hoeken, met Duvenvoorde, uit de Hollandse regering te verdringen.

Op 5 januari 1349 stelde Margaretha Willem aan als graaf en bedong daarvoor een uitkering van 15000 gulden en een jaargeld van 6000 gulden. Door de slechte financiële situatie, wezen de steden en edelen dit in maart 1349 af, waardoor er niet veel overbleef van het gezag van Willem V. Midden 1349 maakte hij bekend dat Dordrecht en het baljuwschap Zuid-Holland zich zelf maar moesten verdedigen, want hij zag geen uitweg meer. In 1350 onderwierp Willem zich aan zijn moeder.

11) Eerder had Dirk VII (1190-1203) Holland óók erfelijk voor vrouwen gemaakt omdat hij alleen dochters naliet.

Maar in mei 1350 sloten de Kabeljauwen een onderlinge overeenkomst waarin zij eisten dat Willem graaf zou worden, zonder financiële verplichtingen aan zijn moeder. Hierop sloten sommige steden zich direct bij de Kabeljauwen aan. In september sloten de Hoeken een dergelijke overeenkomst, waarbij zij Margaretha steunden. Margaretha herriep de afstand, op 27 september 1350, maar alleen de Hoeken erkenden haar. In de daarop uitbrekende burgeroorlog nam Willem de leiding van de Kabeljauwen op zich.

In 1351 kwam het tot zware gevechten en werden een aantal burchten belegerd, waaronder Geertruidenberg. Er vond een slag bij Zwartewaal plaats. Dit was een groot scheepsgevecht op 4 juli 1351, waarbij de vloot van Willem de Engels-Hoekse vloot van zijn moeder een nederlaag toebracht. Op het einde van dat jaar had Willem de heerschappij over Holland en Zeeland. De steden kregen meer zeggenschap. Aan de spanningen kwam een einde toen moeder en zoon vrede sloten in 1354, waarbij Willem definitief graaf werd over Holland en Zeeland.

Graaf Willem V van Holland

Geboren:	april 1333
Periode:	1354-1358
Voorganger:	Margaretha
Opvolger:	Albrecht I
Vader:	Lodewijk IV van Beieren
Moeder:	Margaretha van Beieren
Overleden:	1389

Willem werd op 12-jarige leeftijd, in 1345, door zijn moeder belast met het bestuur van Holland en Zeeland met de titel "verbeider". Aanvankelijk stond hij sterk onder invloed van een groep edelen, waarvan Willem van Duvenvoorde de hoofdpersoon was. In 1349 werd Margaretha overgehaald de graafschappen af te staan tegen een vergoeding, waardoor Willem rechten zou krijgen op Holland en Zeeland. Edelen en steden verzetten zich hiertegen.

Toen Willem zich weer verzoende met zijn moeder besloten de edelen, die hem als graaf wilden, een verbondsact op waarin werd afgekondigd dat Willem V zonder betalingen aan zijn moeder graaf moest worden. Later kreeg deze groep de naam Kabeljauwen en de aanhangers van Margaretha de naam Hoeken. Zo ontstonden twee partijen waarvan de oorsprong lag in veten tussen adellijke geslachten. De inzet van de twisten was oorspronkelijk het verkrijgen van winstgevendende functies in de regering of aan het hof van de graaf.

De grote invloed van Willem van Duvenvoorde wekte weerstand aan Kabeljauwse zijde. Steden en enkele edelen zagen kans de macht van Willem van Duvenvoorde en zijn clan te breken door zich achter Willem V op te stellen. Willem van Duvenvoorde stond aan de zijde van Margaretha. Op wat langere termijn konden de Kabeljauwen Willem van Duvenvoorde en de overige Hoeken uit de regering verdringen.

Intussen had Willem van Duvenvoorde een enorm kapitaal vergaard voor zichzelf. In 1354 kwam een verzoening tot stand tussen moeder en zoon waarbij Margaretha afstand deed en werd Willem graaf van Holland en Zeeland. Na de dood van zijn moeder, in 1356, werd Willem ook graaf van Henegouwen. Willem V huwde in 1356 met Machteld van Lancaster. In 1355 begon de oorlog met het Sticht opnieuw.

Willem V bestuurde de drie graafschappen zeer kundig, getuige het feit dat hij in 1354 als beloning het Land van Heusden kreeg, voor zijn werk als arbiter in de Brabantse Successieoorlog. Volgens één versie werd hij in 1358 op last van zijn broer, Albrecht van Beieren, gevangen genomen omdat hij op een feestje een vazal had doodgestoken, maar daar is geen bewijs voor. Een andere versie is dat op het eind van het jaar 1357 zich tekenen van waanzinnigheid openbaarden, mogelijk een erfenis van zijn grootmoeder Jeanne van Valois uit het geslacht dat ook koning Karel VI van Frankrijk en Hendrik VI van Engeland heeft voortgebracht. In mei 1358 is hij door zijn vrouw Machteld en zijn broer Albrecht, die toen reeds als ruwaard(w) was ingehuldigd, naar Henegouwen overgebracht. Als dolle hertog heeft hij in Le Quesnoy nog tot 1389 geleefd, doorgaans aan handen en voeten gebonden.

Graaf Albrecht van Beieren

Geboren:	1336
Periode:	1358-1404
Voorganger:	Willem V
Opvolger:	Willem VI
Vader:	Lodewijk IV van Beieren
Moeder:	Margaretha van Beieren
Overleden:	1404

Albrecht trouwde in 1353 met Margaretha van Brieg, zij liet zeven kinderen na en is gestorven in 1386. Gedurende het huwelijk had Albrecht veel steun van zijn vrouw bij de besturing van het graafschap. Albrecht hertrouwde in 1394 met Margaretha van Kleef, die kinderloos stierf in 1411. Hij was als opvolger aangewezen bij kinderloos overlijden van zijn broer in een familieoverdrag der Wittelbachers en het was redelijk dat hij nu als regent, of ruwaard, zou optreden. Dat hield op den duur ook de definitieve opvolging in.

Albrecht had veel geld nodig en onder zijn regering zijn er de nodige crises geweest, waardoor de standenbeweging(w) in kracht toenam. In de graafschappen heerste enige oppositie tegen de opvolging. Zo weigerde de Zeeuwse edelman Frans van Borsele het zegel van Willem V uit te leveren en moest de ruwaard hem belegeren in het slot te Heusden. Ook in Zeeland heerste de nodige onrust en in het najaar trok Albrecht naar het zuiden om Middelburg en Zierikzee tot rede te brengen.

Begin oktober 1358 vond, de nieuw benoemde baljuw van Kennemerland, Reinoud van Brederode bijna de dood tijdens een aanslag door een aantal Kabeljauwen. Albrecht begreep dat hij dergelijke aanvallen op zijn vertegenwoordigers niet kon dulden, gebod "volre heervaart" en onmiddellijk was het hele land in rep en roer en Albrechts optreden begon nu te gelijken op een wraakactie tegen de Kabeljauwen. Hun verzet concentreerde zich in Delft. Albrecht heeft de stad formeel belegerd en in juni 1359 werd zij genomen. Delft kreeg de enorme boete van 60.000 Brugse schilden en de omwalling moest worden geslecht.

In 1361 kreeg Albrecht nieuwe problemen. Koning Eduard III van Engeland kwam nog maar eens aanzetten met zijn oude aanspraken op Zeeland als erfdeel van zijn vrouw Filippa, de Gelderse hertog begon weer een krijgstocht, Vlaamse troepen legerden zich binnen Middelburg. De ruwaard moest deze stad door een belegering ten onder brengen. Het land zat in ernstige moeilijkheden.

In de volgende decennia trachtte Albrecht boven de partijen te staan. Het bleef onder zijn bewind lange tijd rustig en dat bevorderde de ontwikkeling van de steden. De Oostzeehandel, de handel op West-Frankrijk en de haringvisserij ontstonden tijdens zijn bewind. Ook de Leidse textielnijverheid kwam in die periode tot ontwikkeling.

In 1387 schonk Albrecht de vrije heerlijkheid Altena aan zijn zoon, de latere graaf Willem VI en, na de dood van Willem V in 1389, maakte hij Willem stadhouder van Henegouwen. Albrecht zorgde er voor dat Dordrecht het stapelrecht niet te egoïstisch, ten nadele van de overige steden, misbruikte. Zeker van zijn positie kon Albrecht ook de Hollandse expansiepolitiek opnemen door een tocht in 1371 naar Gelre en een korte oorlog in 1375 tegen Utrecht.

Sociaal-economische oorzaken deden na 1380 de politieke twisten weer opleven en deze bereikte een hoogtepunt toen in december 1392 de minnares van Albrecht, Aleida van Poelgeest en ook de meesterknaap(w) van het grafelijke hof, Willem Cuser, vermoord werden door twee edelen, Dirk en Hughe die Blote. Er zijn vermoedens dat niet Aleid het doelwit van de aanslag was, maar de meester-knaap Willem Cuser, de belangrijkste dienaar van Albrecht. Deze had een aantal vijanden gemaakt. Aangenomen werd dat de schuldigen Hoeken waren, aangezet door Willem van Oosterbant, (zoon en opvolger van Albrecht), en een deel van zijn Hoekse aanhang.

In 1393-1394 was het hele land weer in beroering, nadat in mei 1393 de schuldigen berecht waren. Tientallen mensen werden verbannen, onder wie Willem van Oosterbant zelf. Albrecht beantwoordde de acties van de Hoeken met een veldtocht naar Altena en liet de kastelen van edelen, die de Hoekse zijde hadden gekozen, afbreken. In 1395 werden de steden meer bij het landsbestuur betrokken door de invoering van de zogenaamde stedelijke sleischat. Tijdens Albrechts beleid kwam deze steeds meer geld tekort. Min of meer desperaat probeerde hij dan ook al zijn activa en rechten te gelde te maken. Hoe langer hoe meer was tijdens Albrechts regering aan het licht gekomen dat hij niet meer kon leven van zijn domeinen en traditionele inkomsten; zelfs de bedden in de feodale gevallen brachten onvoldoende soelaas. In 1394 verzoenden vader en zoon zich weer met elkaar. Albrecht wist de partijen om zich te verenigen en hun conflict voor enige tijd naar de achtergrond te dringen met zijn krijgstochten tegen Friesland (1396-1401), een geweldige, peperdure ridderlijke onderneming.

Tegen het eind van de eeuw erkenden de voormannen in belangrijke delen van Westerlauwers Friesland hem als hun landsheer. Niet ten onrechte er van uitgaande dat de stad Groningen ook tot de Friese landen behoorde, trachte Albrecht van Beieren ook die stad voor zich te winnen. De meerderheid van het stadsbestuur verzette zich daartegen. Albrecht van Beieren trok Friesland ook binnen met het oogmerk een einde te maken aan de kaapvaart(w) op de Zuiderzee door de zogenaamde 'likedelers' (hun buit wordt verdeeld in gelijke porties), die opereerden vanuit de Lemmer.

∨

De zeerovers hadden oorspronkelijk hun domicilie met name in Oost-Friesland, waar zij bekend stonden als Vitaliënbrüder. Deze laatste naam voerde terug op eerdere (deels legale) activiteiten in de Oostzee. In het kader van het Hanzeverbond was ook de stad Groningen rond 1400 betrokken bij de bestrijding van piraterij op de Noordzee en de Wadden. Na aanvankelijk succes leidde de actie slechts tot het bezit van Stavoren en tot een, voorlopig, zesjarig bestand. Maar in 1414 werden de Hollanders ook uit hun laatste steunpunt verdreven.

Daarna keerde Albrecht zich tegen Arkel en tegen diens machtige positie tussen Holland en Utrecht, maar bereikte hier ook niet meer dan een wankel compromis in 1403, zoals in hoofdstuk VII beschreven. Dit alles had veel geld gekost. Albrecht liet een grote schuldenlast na.

Graaf Willem VI van Holland

Geboren:	1365
Periode:	1404-1417
Voorganger:	Albrecht van Beieren
Opvolger:	Jacoba van Beieren
Vader:	Albrecht van Beieren
Moeder:	Margaretha van Brieg
Overleden:	mei 1417

Willem werd naar zijn apanage(w) eerst Willem van Oosterbant genoemd. Hij trouwde met Margaretha van Bourgondië vóór 1401, in welk jaar zijn dochter, Jacoba, werd geboren. Hij sloot zich aan bij het Bourgondische familieverbond onder leiding van zijn zwager Jan Zonder Vrees. Willem was een groot toernooiheld en een vechtjas, hij had veel weg van zijn oudoom Willem IV.

Na de dood van zijn moeder, in 1386, trachtte hij onmiddellijk haar positie in te nemen als een soort mederegent van zijn vader. In 1387 kreeg hij de vrije heerlijkheid Altena en in 1389, na de dood van Willem V, het bewind over Henegouwen. Willem stond al vroeg aan de zijde van de Hoeken. Onder invloed van Richard II van Engeland en van Willem van Gelre trachtte hij eind 1390 een Hoekse reactie door te zetten. Toen dit mislukte organiseerde hij de moord, in september 1392, op Aleida van Poelgeest, de minnares van Albrecht, en op meesterknaap Willem Cuser, met de gevolgen zoals hierboven, bij zijn vader, beschreven.

Het schijnt dat Willem van Oosterbant de drijfveer is geweest voor de oorlog met Arkel. Toen successen in Friesland nagenoeg uitbleven, alleen Stavoren was nog in bezit van Holland, zocht Willem een ander gevechtsterrein om roem te behalen. Na de dood van Albrecht in 1404 werd de strijd weer heviger. In 1405 werden de sloten Hagestein en Everstein, die de Lek beheersten, verwoest. In 1407 verlieten de steden Gorinchem en Leerdam Jan van Arkel en huldigden Willem VI. In 1411 sloten Jan van Arkel vrede met Holland, maar moest zijn land aan Holland verkopen wegens geldgebrek. Toch viel hij nog een Hollands legertje aan, waarvan hij de strijd verloor en naar Brabant vluchtte. Daar werd hij wederrechtelijk gevangen genomen en in Gouda opgesloten tot aan zijn dood. In 1414 ging het laatste bolwerk van Holland in Friesland, Stavoren, verloren.

Al die oorlogen kostten schatten geld en het was nodig dat de belastingen op een wat solider basis gesteld zouden worden. Die taak nam Willem Eggert op zich die, na een carrière als wisselaar en financier, in grafelijke dienst was getreden en in 1411 tesorier werd. Hij introduceerde het beginsel van de meerjarige beden, zodat de overheid op regelmatige inkomsten kon rekenen.

Op het einde van zijn leven heeft Willem VI zich sterk ingespannen om zijn landen te kunnen nalaten aan zijn enig kind Jacoba van Beieren. Hij stierf in 1417 door een ontstoken onderbeen tengevolge van een hondenbeet. Als oorzaak van zijn overlijden wordt ook wel bloedvergiftiging genoemd.

Gravin Jacoba van Beieren

Geboren:	1401
Periode:	1417-1436
Voorganger:	Willem VI
Opvolger:	Filips de Goede
Vader:	Willem VI van Holland
Moeder:	Margaretha van Bourgondië
Overleden:	1436

Jacoba trouwde in augustus 1415 met Jan, hertog van Touraine, vierde zoon van koning Karel VI van Frankrijk. Jan's oudere broer, Louis, de troonopvolger in Frankrijk, overleed 15 december 1415. Hierdoor werd Jan de Franse troonopvolger. Deze overleed echter op 4 april 1417 tengevolge van een abces in de hals, waardoor Jacoba op 16-jarige leeftijd weduwe werd. Volgens geruchten zou Jan zijn vergiftigd. Anderhalve maand later stierf ook haar vader.

In 1416 had Jacoba's vader haar opvolging toegezegd gekregen door edelen en steden in Holland en Zeeland. De Rooms-koning had zich die rechten echter voorbehouden, hij was beducht voor een te sterke Bourgondische macht, en gaf de rechten op de graafschappen aan bisschop Jan IV van Luik, hertog van Beieren-Straubing, broer van Willem VI en dus oom van Jacoba.

Onmiddellijk na de dood van Willem VI barste in Holland het verzet los. De steden voorzagen dat onder Jacoba slechts een voortzetting te verwachten was van de oorlogszuchtige politiek van haar vader. Bovendien was het muntwezen in opperste verwarring en was er geen sluitende regeling voor de belastingen en de financiering van het landsbestuur.

Na de dood van graaf Willem VI had ook Dordrecht Jacoba als gravin erkend, maar al snel stak hier de Kabeljauwse fractie het hoofd op om de pretendent Jan van Beieren, "Jan zonder Genade", de ex-bisschop van Luik, in te halen. Hiermee begon de onenigheid tussen Jacoba en haar oom Jan van Beieren. Hij claimde de graafschappen en hiermee begon een burgeroorlog tussen de Hoeken en Kabeljauwen die een jaar lang heeft gewoed.

Jacoba trouwde op 18 april 1418 met haar neef Jan IV van Brabant. Hiervoor kreeg zij dispensatie van paus Martinus V. Deze dispensatie was op 22 december 1417 door paus Martinus V verleend, maar op 6 januari 1418 werd de dispensatie weer ingetrokken op aandringen van koning Sigismund van Duitsland. Maar in Den Haag deed men net of men van het laatste nooit iets vernomen had en liet het huwelijk doorgaan. Het huwelijk bracht niet veel geluk voor Jacoba. Hij was twee jaar jonger, verwend en zwak. In het zelfde jaar werd Jacoba als gravin van Henegouwen erkend.

Jan van Beieren eiste dat Jacoba hem zou erkennen als voogd en ruwaard. Hij kreeg steun van de Kabeljauwen en van Dordrecht, alsmede van keizer Sigismund van Duitsland. Jacoba en haar echtgenoot trachtten in de zomer van 1418 Dordrecht met de wapenen te bedwingen, doch tevergeefs. Door bemiddeling van Jan zonder Vrees kwam er in 1419 een overeenkomst waarin de rechten werden gedeeld, maar het was in feite een wapenstilstand. In 1420 ondernam Dordrecht een tocht naar Geertruidenberg. De stad viel onmiddellijk: het slot door zijn kastelein Dirk van der Merwede warm verdedigd, niet dan na een half jaar belegeren.

Na korte tijd ontstond er onenigheid tussen Jacoba en Jan IV omdat hij de belangen van Jacoba, als gravin van Holland en Zeeland, niet voldoende verdedigde. Daar Jan zijn financiële verplichtingen niet kon nakomen verpandde hij het grondgebied van zijn echtgenote, op 21 april 1420, voor 12 jaar aan haar oom Jan van Beieren. Hierop liet Jacoba het huwelijk ongeldig verklaren en in 1420 brak zij met Jan IV van Brabant. De dispensatie voor het huwelijk van Jacoba met Jan IV van Brabant werd 7 maart 1422 door paus Benedict XIII uit Avignon weer ingetrokken waardoor het ongeldig werd. Jacoba had geen steun meer van haar man en van haar moeder en werd voortdurend geconfronteerd met tegenstand van haar oom Jan van Beieren. Ze ontvluchtte de toestand door naar Engeland te gaan op uitnodiging van koning Henry V. Ze werd door een jongere broer van de koning, Humphrey hertog van Gloucester, ontvangen. Deze was dertig jaar oud en ongetrouwd. Het huwelijk tussen deze twee werd door Henry V niet toegestaan. Maar na de onverwachte dood van de koning in 1423 trouwden zij.

In 1422 kreeg Henry V nog een zoon en troonopvolger, de latere koning Henry VI. Humphrey werd regent voor Henry VI. Jacoba had gehoopt op hulp van Humphrey bij de herovering van haar graafschappen, maar hij had zijn handen vol aan de Engelse staatszaken. De situatie veranderde toen op 6 januari 1425 haar oom, Jan van Beieren, overleed aan een vergiftiging. Zijn rechten had hij eerder overgedragen aan Filips de Goede.

Humphrey en Jacoba deden in november 1424 een inval vanuit Henegouwen, maar die werd afgeslagen. Humphrey keerde in april 1425 terug naar Engeland, waarop zij zich overgaf aan Filips die haar in juni 1425 gevangen zette in het Gravensteen te Gent. De Hoeken namen dit niet en enkele edelen wisten haar te bevrijden. In het geheim gingen zij met Jacoba, verkleed in mannenkleren, via Breda en Woudrichem, naar Vianen. Daarna was Jacoba verwickeld in schermutselingen met het Bourgondische leger in de driehoek Gouda - Oudewater - Schoonhoven. Soms won ze, maar dat was nooit doorslaggevend.

Op het eind van 1425 kwam een Engelse vloot van 24 schepen en 2000 manschappen om Holland en Zeeland te heroveren. De Zeeuwse steden waren er echter niet op voorbereid om de actie te ondersteunen en Jacoba had geen leger. Filips de Goede was wel goed voorbereid op een aanval. Op 13 januari 1426 viel Filips de vloot aan. De Engelsen werden volkomen verslagen. De ridders kwamen alleen vrij als zij borg stonden voor een losgeld. Door deze overwinning was Filips zeker van zijn beheer over Zeeland.

Op 27 februari 1426 besliste paus Martin V dat Jacoba nog steeds gehuwd was met Jan IV van Brabant. en herkreeg Jan IV zijn rechten op Holland en Zeeland en verpandde beide graafschappen aan Filips de Goede. Door deze pauselijke beslissing werd het huwelijk van Jacoba met Humphrey nietig, Humphrey was hiermee van de verbintenis met Jacoba af, alsmede van daarmee samenhangende verplichtingen en trouwde hij enkele maanden daarna met Eleanora Cobham. Haar (opgedrongen) echtgenoot, Jan IV overleed op 17 april 1427.

Zonder hulp en onder druk van Filips de Goede realiseerde Jacoba zich dat zij geen kans had op de graafschappen. Op 3 juli 1428 sloot Jacoba een overeenkomst met Filips (De Zoen van Delft). Hierin behield Jacoba haar titels als gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen. Volgens deze overeenkomst zouden deze graafschappen aan Filips de Goede toekomen als Jacoba kinderloos zou sterven, bovendien mocht ze niet trouwen zonder toestemming van alle partijen. Maar in 1432 trouwde ze zonder toestemming met Frank van Borssele, waardoor ze in 1433 al haar rechten verloor. Jacoba stierf in 1436, waarschijnlijk aan tuberculose.

Vrijstelling betalen van belasting

In pogingen om zich aan publieke lasten te onttrekken waren ook de middeleeuwen vindingrijk. Reeds in 1270 wisten de Dordtenaren, evenals Geertruidenberg een jaar later, een privilege te verkrijgen dat hen er tegen moest vrijwaren met te veel waterschapslasten te worden bezwaard. Het beginsel was niet onredelijk, maar het middel, krachtens hetwelk een arbitrage-commissie werd ingesteld om geschillen, over toch zuivere waterstaatszaken, tussen het hoogheemraadschap en het stadsbestuur gerezen, te beslechten was bedenkelijk.

Erger werd het toen Dordrecht zich ging toeleggen op het hebben van buitenpoorters ten plattelande: dergelijke lieden beriepen zich - tegenover het ambachtsgerecht, het baljuwsgerecht, maar ook tegenover het hoge waterschapsbestuur - maar al te gaarne op de machtige stad. Het werd een plaag van de besturen over het platteland. En Geertruidenberg ook hierin de trouwe volgelinge! De graaf was niet ongevoelig voor de klachten en deed er soms iets aan; maar veel helpen deden zijn aanschrijvingen niet, waar de stad de werking van haar brieven van afleiding, haar ban- en vangbrieven steeds verder kon uitbreiden. Zeker wel, ook dit, naar het voorbeeld van Middelburg of Zierikzee, of van de Vlaamse steden, of van 's-Hertogenbosch; steden die immers vanouds uitgebreide rechterlijke- en bestuurbevoegdheden in hun districten hadden. Zeker in het belang van het economisch verkeer der stad, in het belang van haar regionale voorzieningsfunctie, en hierdoor - geven we toe - in het algemeen belang. Maar toch niet dan met grote schade voor de geregelde functionering der streekbesturen. (w: **Buitenpoorters**)

“Lastige” ingelanden, die enige hun onwelgevallige aanzegging ontvingen, hadden nog een andere pijn op hun boog. Ze konden zich beroepen op het geestelijke gerecht, speciaal op de officiaal van Luik (de zuidhelft van de Grote Waard viel onder het bisdom Luik); en ze wisten dan aldaar een “inhibitie”(w) los te krijgen. De geestelijkheid - men weet het - rekende het potentieel tot haar taak de handelingen van de wereldlijke arm te toetsen aan de normen van het goddelijk gebod en van de natuurlijke orde. Een hoog beginsel, doch een al te zwaar wapen in de handen van kleine mensen; een chicane voor onwilligen, een geldmakerij voor de canonisten-advocaten waarom Luik berucht was; en een nieuwe steen des aanstoots voor een veel geplaagd regionaal waterschapsbestuur.

Uitzonderingen als de beide evenbedoelde waren van persoonlijke of althans persoonlijk-collectieve aard. Bedenkelijker nog waren de zakelijk-collectieve bevoorrechtelingen, de onttrekking aan waterschapsverplichtingen van bepaalde gebieden, de gronden daarin en de eigenaar dier gronden. Onttrekkingen zijn grotendeels uit de ontstaansgeschiedenis van de Waard te verklaren. Mettertijd werden deze vrijstellingen als ongerechtvaardigd en onredelijk gevoeld, vooral in tijden van zware nood en druk. Waar de collectieve bescherming zo kostbaar was en het land soms op de rand zijner bestaansmogelijkheid bracht, daar dienden alle reëel belanghebbenden naar de mate van hun belang en vermogen beide mede te dragen.

Tekst: Mr. S.J. Fockema Andeae in “De Grote of Zuidhollandse Waard”

Waar of niet waar?

Dwalingen door de eeuwen heen.

We kwamen ergens het volgende citaat tegen van een onbekende schrijver: “Moderne geschiedkundigen wijzen dikwijls naar elkaar in plaats van naar de bronnen, waardoor hun beweringen moeilijk controleerbaar zijn en de bronnen lastig zijn terug te vinden. De één oppert iets, de volgende noemt het 'waarschijnlijk', voegt er iets aan toe, en de derde neemt het aan als feit, zich daarbij beroepend op de voorafgaande, dan trekt iemand het half in twijfel, maar een volgende bouwt het juist weer verder uit, enzovoort. De oorspronkelijke bron blijkt vervolgens niets te bevatten dat de uiteindelijke conclusie rechtvaardigt.”

Perikelen rond de Grootte Waert bestaan zelfs thans nog, zij het niet in dramatische vorm en dat geldt alleen voor diegenen die zoeken naar de waarheid. Oorspronkelijke oorkonden vanuit de vroege middeleeuwen zijn heel zeldzaam. Wel zijn er in een aantal gevallen afschriften van oorkonden, maar dan is het de vraag of deze letterlijk zijn overgenomen. Volgens verschillende onderzoekers is dat niet altijd het geval, waardoor vervalsingen ontstaan. Dit kwam vooral in de 16^e en 17^e eeuw nogal eens voor, mogelijk om als bewijs te dienen voor bepaalde rechten van de vervalser of diens opdrachtgever. In het volgende kan men zien dat geschriften uit de Middeleeuwen ook niet altijd geheel betrouwbaar zijn:

“In de Middeleeuwen is er naast netwerken voor snelle communicatie (zendbodes via het door de Romeinen aangelegde netwerk van wegen, berichtgeving via rooksignalen tussen de kastelen van de kruisvaarders en postduiven, ook al sprake van een zekere vorm van netwerken van kennis. Kloosters en universiteiten waren zich aan het ontwikkelen tot knooppunten van wetenschap, cultuur en “tekstverwerking”. Men wisselde kennis in een universele werktaal, het Latijn. Nieuws en informatie verspreidde zich vrij snel, althans met de snelheid van de wandelaar of de ruiter. Kennis was transportabel in de vorm van geschriften; mondelinge informatie-overdracht vond plaats via reizende vertellers, troubadours en handelaren. √

De inhoud van de berichten viel binnen de bekende context van de christelijke cultuur maar werd individueel bijgekleurd en aangevuld. Teksten waren onderhevig aan wijzigingen en verfraaiingen maar ook aan vergissingen en aan al dan niet opzettelijke omissies. De schaarse schrijvers waren ook lezers en omgekeerd, al betekende het feit dat men (over)schrijven kon niet automatisch dat men ook het lezen goed machtig was.”

Van keizer Otto zijn drie oorkonden bekend, namelijk van 966, 967 en 992. Experts als Koch, Dillo en Van Synghel hebben korte metten gemaakt met de oorkonden van 967 en 992. Zij tonen overtuigend aan dat zij vals zijn en dat de vervalsing tot stand gekomen is tussen 1559 en 1620. De oorkonde van 966 is wel echt maar veel later aangevuld met de passage die over West-Brabant gaat. Ook in Melis Stoke Rijmkroniek (periode Floris V t/m Willem III) is veel vervalst door Huydecoper die onbekwaam blijkt om zich in de voorstellingen der Middeleeuwen in te denken.

De Strijenlegende of Strijensage is een verzinsel dat dateert uit omstreeks 1600; het is gebaseerd op twee vervalste 'middeleeuwse' oorkonden. Het verhaal moest in de Tachtigjarige Oorlog aannemelijk maken dat het westen van Noord-Brabant, voordat het onderdeel werd van het Hertogdom Brabant, al eeuwen een zelfstandig graafschap was, samen met een deel van het Graafschap Holland. De sage is geconstrueerd om te benadrukken dat de oude graven en andere heersers altijd veel aan de katholieke Kerk hadden geschonken, en dat hun afstammelingen verplicht waren de bezittingen van de Kerk

te beschermen, en wanneer deze vervreemd waren, moesten de moderne heersers hun best doen ze aan de Kerk terug te geven.

Daartoe werd, waarschijnlijk tegen het jaar 1606, een tweetal 'oude' oorkonden gefabriceerd, die zogenaamd uit 967 en 992 zouden stammen. De eerste die een deel van een van de charters publiceerde was de vroeg-17^e-eeuwse historicus Wouter van Gouthoeven in zijn grote werk "D'oude chronijcke ende historien van Holland" (1620). Voordien werden ze nergens genoemd, ook niet in de verschillende middeleeuwse en zestiende-eeuwse inventarissen die er van het Bredase archief bestaan. Al in de achttiende eeuw werd er aan het waarheidsgehalte van dit verhaal getwijfeld, en in de 19^e eeuw werd het geheel ontkracht. Onderzoek wordt gecompliceerd doordat de originele documenten niet meer bestaan; er zijn alleen afschriften. "De oorkonde van 992, die trouwens slechts uit 17^e en 18^e eeuwse afschriften bekend is, vermag derhalve op de oudste geschiedenis van Geertruidenberg geen licht te werpen."

Ondanks al deze uitspraken gaan tot de dag van vandaag heemkundigen en voorlichters door met te beweren dat de oorkonde van 992 echt is en dat plaatsnamen als Baarle en Gilze dan voor het eerst genoemd worden. Het zegt wat over het soms lage peil waarop de lokale geschiedschrijving in Brabant wordt beoefend en de onwil van veel heemkundigen om kennis te nemen van goed en degelijk onderzoek.

Sommige schrijvers beweren dat de oude Madese Zeedijk en Helkantse dijk deel hebben uitgemaakt van de waarddijk. Volgens een versie zou de waarddijk tussen Made en Geertruidenberg over de Bergseweg gelegen hebben, volgens een andere versie over de Steelhovensedijk. Over geen van beide beweringen zijn we documentatie tegen gekomen, noch enige aanwijzing die deze gedachte rechtvaardigen, dit in tegenstelling tot het citaat van Landmeter. (zie hoofdstuk X) Bovendien is het in strijd met de documentatie van het Bisdom Breda, en met het betreffende citaat van Hingman.¹² Derhalve moeten bovenstaande meningen als onjuist beschouwd worden.

Op het kaartje van Ottens staan zowel de Oude Moer als de Nieuwe Moer vermeld. (zie kaart 10, linksboven) Later werden beide polders Oude Moer genoemd. De Nieuwe Moer is droog komen te liggen door de dijk die in 1390 is gelegd vanaf de (later gebouwde) graanmolen, vanwaar voorheen een weg lag naar het oosten die de grens vormde tussen Oude- en Nieuwe Moer, van Hooge Zwaluwe naar de Wagenbergse dijk, daar waar deze aansluit aan de Helkantse dijk. In gegevens over de middeleeuwen komt men nergens de naam "Helkant" tegen. De Helkantse dijk lag oorspronkelijk in het verlengde van de Wagenbergse Dijk en was daar waarschijnlijk een deel van, namelijk de noordelijke afsluiting van het Terheijdense veengebied. Uit de huidige situatie is op te maken dat deze dijk door een breuk is onderbroken en met een ringdijk weer met elkaar verbonden. (zie kaart 11) Wagenberg was voorheen een hoge heerlijkheid die zich tot aan Hooge Zwaluwe uitstreekte. Jan III, hertog van Brabant, stond het hoge en lage recht af aan Willem van Duvenvoorde op de dag na Maria Hemelvaart in 1349.

Of de Oude Moer eerder bedijkt was dan de Groote Waert is ons niet bekend. Ook weten we niet of de dijk vanaf de Flierstraat in Lage Zwaluwe tot de molen in Hooge Zwaluwe een bestaande dijk was bij de aanleg van de ringdijk van de Groote Waert.

In tegenstelling tot de veronderstelling dat de Oude Madese Zeedijk onderdeel was van de waarddijk is de beschrijving dat de dijk vanaf Hooge Zwaluwe richting Drimmelen lag aannemelijk, ook al omdat informatie vanuit verschillende oorsprong met elkaar

12) zie pagina 29

overeenstemmen. Men vergelijk hiervoor de volgende citaten.

Fockema op pag. 26:

“3^e de dijk, later genoemd de Zwaluwse dijk, van de Puttense-Strijense polder door de wildernis naar Drimmelen/Stanthazen en aansluitend aan de Dijkpoort te Geertruidenberg.”
(zie kaart 6)

Fockema op pag. 35:

“Het moerdijken kon schadelijk zijn als het een te sterke aantasting werd van het voorland van de Zwaluwse dijk: het gemenelandsdijkvak van de Grote Waard; van Weede af tot het punt waar het aansluitende dijkvak van Hooge Zwaluwe naar Wagenberg was gemaakt.”

Hingman op pag. 28:

“Jan heere van der Lecke ende van Breda doen condt allen luden dat wy gheloeft hebben ende gheloven voor ons ende onze nacomelingen heeren tot Breda onzen lieven ghenedigen heere hertoghe Aelbrecht van Beijeren, grave van Henegouwen ende van Hollant, dat wij buten sinen cost ende sijns lands van den Groten waerde, enen dijcke sullen doen leggen ende maken van den Wagenbergsche dijcke toet aent eynde van den Hollandsche dijcke die achter de Zwaelue ghelegen is, in sulcker groten ende alsoe zwaer alsen die dijcgrave ende die hoghe heemraet van den Groten waerde met mogheliker avelinghe binnen ende buten, schieren ende koeren sullen, etc. Het leggen van dien dijk moet voor 1421 hebben plaats gehad, daer de laatste Jan van Polanen reeds in 1394 is gestorven. De contrabrief van Hertog Aelbrecht waarvan mede eene kopie aanwezig is, heb ik in de registers van den graaflijken raad niet kunnen vinden.”

Landmeter op pag. 29:

“Vervolgens liep de dijk als Gemeenelandsdijk in zuidoostelijke richting naar Hooge Zwaluwe, daarna zuiver oostelijk naar Geertruidenberg.”

Hiermede is het wel duidelijk dat de gedachte dat de Oude Madese Zeedijk deel uitmaakte van de ringdijk van de waard naar het Rijk der Fabelen gezonden kan worden. De dijk tussen de molen en de Helkantse dijk blijkt hiermee een schenkeldijk(w) te zijn en is in 1390 aangelegd, waardoor de Nieuwe Moer en de verder oostwaarts liggende gronden binnendijs kwamen te liggen.

In gegevens over de middeleeuwen komt men nergens de naam “Helkant” tegen. De Helkantsedijk lag oorspronkelijk in het verlengde van de Wagenbergsedijk en was daar waarschijnlijk deel van, namelijk de noordelijke afsluiting van het Terheijdense veengebied. Uit de huidige situatie is op te maken dat deze dijk door een breuk is onderbroken en met een ringdijk weer met elkaar verbonden. (zie kaart 11)

Wagenberg was voorheen een hoge heerlijkheid die zich tot aan Hooge Zwaluwe uitstrekte. Jan III hertog van Brabant stond het hoge en lage recht af aan Willem van Duvenvoorde op de dag na Maria Hemelvaart in 1349. (Aardrijkskundig woordenboek Van der Aa) Mogelijk viel een deel van de heerlijkheid Wagenberg onder het hertogdom Brabant en een deel onder het Graafschap Holland. Van de naburige heerlijkheid Zonzeel is het bekend dat het onder beide vorstendommen viel.

Over waar de dijk heeft gelegen, die in 1410/1412 van Broek naar Zevenbergen is aangelegd, heerst meningsverschil. Enerzijds hebben we de situatie zoals aangegeven staat op de kaart van Hingman. (zie kaart 4). Anderzijds de kaart opgenomen bij een beschrijving van de dijk door H. Vriend. (zie kaart 5) Bij deze laatste komt het traject niet overeen met de beschrijving van de kostenposten in hoofdstuk X. Bovendien valt op kaart 5 het gehele land van Zevenbergen buiten de bedijking. Hierdoor zou de “vette kluiif” Zevenbergen ontgaan, namelijk de exploitatie van het zoute veen.

Op de kaart "Holland ten Z. van het IJ" (zuidelijk gedeelte, herzien door Reinneck Leyssius), staat de dijk ook vanaf de Steenplaats, bij Strijen, naar Zevenbergschenhoek aangegeven met een onderbroken lijn (zie kaart 1), evenals op de kaart "De Groote- of Zuid Hollandsche Waard" naar A.A. Beekman, herzien door F. Jorissen. (kaart niet weergegeven) Ook het traject van de Zwaluwse dijk, zoals door Vriend weergegeven, komt niet overeen met de beschrijving van de ligging van de Zwaluwse dijk door Hingman. (kaart 5, weergegeven met een onderbroken lijn, ook kaart 5a) Kaart 5a geeft een vergroting van een deel van kaart 5, namelijk de dijk vanaf Strijen naar de Steenplaats, dan de Strijensedijk volgend tot aan de Broekse weg, dan de dijk volgend tussen de Noord en Zuid Kavel Polder. Deze wijst precies naar een punt ten noorden van Willemsdorp, in de polder de "Oude Dijk", hetzelfde punt als Hingman op kaart 4 aangeeft.

In het Rijk der Fabelen hoort ook het verhaal van de wieg met de baby en de kat die bij Kinderdijk aangespoeld zou zijn kort na de Sint-Elisabethsvloed. Als het al waar gebeurd zou zijn kon de wieg onmogelijk bij Kinderdijk aanlanden. Door de sterke, alles vernietigende, stroom vanuit de Waal naar het zuiden, zou de wieg op de Amer terecht zijn gekomen. Maar wie gelooft dit verhaal?

Bezwaren tegen de aanleg van de dijk van Broek naar Zevenbergen

Dit siin die poynten die de here van der Lecke versorghet dat den lande van Zuyt Hollant en den Groten waerde te ontstaden comen souden van der dikage die enighe luden ramen tusken den Broec ende den lande van Zevenberghen. (zie kaart 4)

In den eersten soe soude die diic comen te legghen int noordwest opten hardsten slach van der zee, ende opt dat uterste van den lande toe na (tot aan) den stroeme, dat daer luttel voerlands bliven soude, dat immers een onzeker ding ware, dland van Zuyt Hollant te avonturen onder enen nyeuwen diic van ruwer aerden, soe na den water opten zeelach met kranken voerlande, bi dien dat es enen goeden ouden diic te houden, vast ghelegghen op goeden stadel die XII hondert roeden goets voerlands behoudt, al waert dat men de here van Put sinen moerdiic consenteerde te diken.

Voert want dese diic tusken den Broec ende Zevenberghen een zeedijck wesen soude des lands van Zuyt Hollant, soe behoefde si boven maten swaer en groet te wesen, overmits dat hi op een diep moer soude komen te legghen, daer hi utermaten zeer zincken zoude, ende soe sonderlinghe veel diicwerx eyssen, dat men al die aerde behoeven soude, eer hi te vollen dike gebracht worde, die wte voerlande vallen mocht, als men wael ter waerheit vinden zal an die gheen die hem verstaan, soe wanneer dat voerland buten afgheslaghen ende ghelaghet ware, soe quame die zee tote alle ghetide te richt an den diic, sonder enich bescut, des geen nyewe diic onder staen en mochte. Oec soe behoefde die diic dagelicx diicwerx ende aerde, daer men mede houden moest dat dair niet wael te ghecrighen en waere, als dat voerland wtgheslaghen ware, als deghenen wael condich es die tghestant van den lande kennen, want daer niet te ghekrighen en ware dan moer eerde, dat gheen goet diic werx en es an zeediken.

Voert want dieghene die dese nieuwe diikage ramen in enen pointe voer hebben, dat men dlant binnen laghen soude ende wtmoeren eenen put oft doel nadat si dat voerhebben, om daer wt den cost te trecken, die men ter dikage behoef, soe es te sorghen als dit land binnen also ghelaghet ware, ende buten dat voerland afgheslagen ende verdiict, waert (was het) dat dit eenighe tiden een wael in den diik brake, dat die nimmermeer weder te bediken en ware, bi gebreke van diickwerck, dat dair bi der handt dan niet te verkrighen en ware, t'en soude soeverre te halen wesen met so grote cost dats dlant niet ghewesen en mochte.

Voert soe ramen si dlant van Sevenberghen diicvast te maken an dese nyewe diic, daer dlant van Zuythollant sere mede (ghewaghen?) stonde, met alzulcke wtgedolven landen in dikage te standen (staan), want dlant van Zevenberghen alle jaren twee (wael?) of drie heeft, en waer dat met den land van Zuythollant diicvast, soe ware Suythollant bezout ende ghewielt soe dicke alst land van Zevenberghen inbrake.

Voert al waert dat dese raminghe van d' nyewer dikage volcommen ware, so leghet vast an dland van Zevenberghen binnen den palen van Brabant in den lande van Breda een groet moer, dat alerhande luden toebehoert van Mechlen, van Andwerpen, van Steenberghen ende oec wt Vlaenderen, dat si wtdelven moghen als si des te rade worden, welc moer ymmer toe sere ghekeent ende (ghestoten?) is van den zeevloeden, ende te veel steden (wtgheborsten?) ende ghewielt, ende soe wanneer dat moer wtghedolven es soe ware alle dese dikage voirscr. Om niet ghedaen, want de zee daghelicx over dat moer gangen soude ende vloeyen (maellix?) achter Wieldrecht, achter Twintighoeven. Dubbel en Almonde ende alsoe voert over al ind landt, sonder eenich bescut van der dikage voirscr.

Voert al mocht dese raminghe van de nyewer dikage toe commen, daert onghesien om es bi den poincten voirsch., so ne est niet te proeven dat dlandt dat daer binnen bediict soude worden tot enigher nutscap ghelegen waren alst eens puts ghelaght (uitgegraven) ware, overmits dat noch coren noch gras dragen (daarop groeien) soude, want tote ghene corenland en dochte bi dien dat niet (becleyt?) en ware ende so menich jaer besoudt heeft ghelegen. Oec soe ne condit ghen gras ghedragen, want hem die groese afghetoghen soudent siin met dien dat ghelaghet was, ende niet weder begroesen en conde alstdaer daghelicx nyet op en vloeyde, mer het soude kenen als een roe moer ende siin zilte wtwerpen als die zonne beschene.

Ende alle dese roere van deser nyer dikage ende doet nieman dan enighe lude om sheren land van Zevenberghen te bescudden, ende zelve in den bedrive te wesen van der dikage, om die wasdom die daer of ghedyen mach.

Bron: Inventaris der Nassausche Domeinen, folio 134, N°. 10.

Vrije vertaling van bovenstaande (A.J. de Lint)

Dit zijn de punten waardoor de heer van der Leck schade zal lijden als bepaalde personen het besluit zouden nemen een dijk aan te leggen tussen de Broec en het land van Zevenbergen. (zie kaart 4)

Allereerst is het plan dat de dijk op het noord westen komt te liggen, daar waar de zee het hardste op zal beuken, en dat tot het uiteinde van het te bedijken land zodat er geen buitendijks gebied overblijft en dus een onzekerheidsfactor ter bescherming van het land van Zuid Holland wordt, daar de nieuwe dijk slechts van slechte grond zal worden aangelegd zodat de weerstand bij slecht weer, hoogwater, twijfelachtig is, mede door dat de buitendijkse gebieden weinig weerstand zullen bieden in plaats dat men een dijk van goede aarde op vaste ondergrond en met minimaal 1200 roeden buitendijks gebied zou maken ook al moet men dan de heer van Putten goedkeuring geven zijn moerland in te dijken.

Voorts als de dijk tussen de Broec en Zevenbergen een zeedijk zou moeten worden aan de Zuid Hollandse zijde moet zij bovenmatig zwaar en groot worden daar zij op diepe moer zou komen te liggen en deze zal deze gaan verzakken, (inklinken) en dat er dus erg veel dijkwerk (onderhoud) zal komen en er erg veel aarde nodig is om op volle hoogte gebracht te kunnen worden. Aarde dat uit het buitendijkse gebied gehaald zal moeten worden en men zich dan moet realiseren dat daardoor het buitendijkse gebied verlaagd zal worden en weg zal spoelen en zal de zee dus bij alle vloed (hoogwater getijden) tot aan de dijk komen, die zonder enige bescherming, geen weerstand of bescherming zal kunnen bieden.

Ook zal de dijk dagelijks onderhoud nodig hebben en aarde, dat niet goed te verkrijgen is, omdat het buitendijks gebied weggeslagen zal zijn, zoals deskundigen, die het land ter plaatse goed kennen, zullen erkennen, want anders dan moergrond is er niet en daar kan men geen goede dijkwerken mee verrichten, zeker niet aan een zeedijk.

Voorts wil diegene, die deze nieuwe dijk plannen, het voornemen hebben om de grond binnendijks uit te graven en het veen te verkopen, om daar uit de kosten te betalen van de bedijking, met als gevolg dat buitendijks te weinig grond is en binnendijks te veel uitgegraven is en men het risico dus loopt dat, bij een dijkdoorbraak, er een wiel ontstaat die niet meer in te dijken zal zijn bij gebrek aan dijkwerkmaterialen die dicht bij de hand zijn, dan wel zo ver af gehaald moet worden dat de kosten hiervan het indijken en de waarde van het in te dijken land ver overtreft. (Het loont dus niet om het dan nog eens in te dijken – A.J. de Lint)

Voorts plannen zij om het land van Zevenbergen aan deze nieuwe dijk aan te sluiten daarmee het land van Zuid Holland in ernstig gevaar brengend met dergelijke lage, reeds omdijkte, gebieden, daar het land van Zevenbergen reeds twee of drie maal een doorbraak heeft gehad. (ontstaan van wielen of welen). En zou het land aan elkaar vast zitten dan zou het land van Zuid Holland met zout water overstromen zodra het land van Zevenbergen onderloopt ten gevolge van een dijkdoorbraak.

Ook al zouden de beramingen van de nieuwe dijk juist zijn dan nog ligt het feit daar dat er in het land van Zevenbergen, binnen de grenzen van Brabant, in het land van Breda, een groot stuk moerland ligt, dat aan verschillend eigenaren toebehoort, waaronder die van Mechelen, Antwerpen, Steenbergen en ook uit Vlaanderen en die dat delven mogen wanneer zij dat verkiezen. Een moer dat reeds zeer uitgestroomd is en doorsneden is met geulen en kreken en overstromd is door zeewater (hoge vloed) en door te veel steden verder wordt uitgedolven en verdiept dan zou de aanleg van de bedijking, zoals voornoemd, om niets zijn gedaan (uitgevoerd). De zee zou dan dagelijks over het land vloeien tot achter Wieldrecht, achter Twintighoven, Dubbel en Almonde en ook over al het ander land zonder enige bescherming van genoemde dijk

Voorts al mochten de beramingen juist zijn van de nieuwe dijk, ongeacht voornoemde punten, is het de vraag of het nieuwe land (is het niet aan te nemen) enig landbouwkundig nut zal hebben als het uitgegraven wordt, daar het dan te laag ligt en er dus geen koren of gras op verbouwd kan worden. Want de geplande landbouw grond heeft dan geen klei structuur meer en is jaren lang overstromd geweest met zout water.

Ook kan er geen gras meer groeien want de begroeiing zou afgestoken/afgegraven zijn/worden bij het uitdiepen waardoor het dus niet meer begroeien kan als daar niet dagelijks water op zou lopen (onderlopen door het getij). Het zou ruw moer worden als het dagelijks door de zon wordt beschenen waardoor het zout naar boven zal komen. (verziltten van de oppervlakte)

En al deze beroering (activiteiten) van deze nieuwe dijk is niemand anders ten nutte dan alleen maar de heren van Zevenbergen die er beter van worden omdat zij de uitvoer zouden doen van deze bedijkingen en profiteren van de landbouw daarop.

Drijfzand

Een aspect dat een rol kan spelen in het dijkbeheer wordt in de geschiedschrijving van de Grootte Waert niet of nauwelijks aangeroerd. Er zijn wel verhalen bekend over dijkbreuken door stormvloed en door (langdurige) hoge waterstanden in de rivieren, alsmede het verzakken van dijken in het onderliggende veen. Maar er is weinig of niets bekend over de rol van drijfzand. Dat dit een grote rol kan spelen bleek wel met de aanleg van de Amerdijk rond 1950.

Rond 1947 (het juiste jaartal is mij ontgaan) brak aan de noordzijde van de Kleine Bol een kade door bij stil weer en een hoge rivierstand. (zie kaart 3) De daar liggende duiker was voorheen waarschijnlijk ondermijnd door de wieling van het uitstromende water. Aannemelijk is dat er drijfzand onder de duiker lag dat door de hoge waterstand werd weggedrukt waardoor aanvankelijk, het water onder de duiker door, de polder in kon stromen. Al snel wordt dan het gat groter en dreven stukken van de houten duiker de polder in. Er ontstond een gat van ongeveer 20 m. lengte in de kade. Eerst werd er een tijdelijke ringkade om het gat gelegd. Daarna werd het gat opgevuld met zand, dat aangevoerd werd door een motorschip, welk geladen werd door een baggermolen die toevallig slechts op een paar honderd meter afstand lag. Gezien de hoeveelheid zand die in het gat gegaan is moet het wel heel diep uitgespoeld zijn. Een reden te meer om aan drijfzand te denken.

De eerste dagen nadat een polder volgestroomd is komt het water, tijdens de eb, met grote snelheid naar buiten. Vooral dan ontstaat een sterke wieling en kan de duiker onderspoeld worden, zeker als er een te korte - of geen - stortebed aanwezig is.

Is in het voorgaande verhaal slechts een vermoeden van aanwezigheid van drijfzand, in het volgende is de aanwezigheid van drijfzand wel overtuigend. In 1952 werd de Amerdijk aan de noordzijde van de Koekoekpolder aangelegd. Hierdoor verviel de uitwatering door de duiker die op de plaats lag waar de hiervoor beschreven doorbraak had plaatsgevonden. Rijkswaterstaat moest zorgen dat die polder toch zijn overtollig water kon lozen. Hiervoor was in het bestek de aanleg van twee duikers opgenomen. Deze moesten gelegd worden aan het westelijk einde van de kreek waaraan de duiker uit het voorgaande verhaal lag. Het leggen van de eerste duiker verliep zonder problemen. De tweede duiker leverde grote problemen op door de aanwezigheid van drijfzand, ondanks dat groot materieel beschikbaar was. Na een aantal vergeefse pogingen vroegen vertegenwoordigers van Rijkswaterstaat toestemming aan de opzichter van de polder (vader van de auteur) om de tweede duiker weg te laten. Deze had al eerder gezegd dat één duiker voldoende was, maar de genoemde vertegenwoordigers wilden zich aanvankelijk aan het bestek houden. Als het drijfzand hier al zo grote problemen veroorzaakte, ondanks de aanwezigheid van groot materieel, hoe zal dat gegaan zijn als men in de middeleeuwen voor een dergelijk probleem kwam te staan?

De ligging en de grootte van de wiel aan het westelijk einde van de Helkantse Dijk geeft het vermoeden dat bij het ontstaan van deze wiel drijfzand in het spel was. (zie kaart 11) Als we een lijn rechtdoor trekken van de Helkantse dijk naar de Wagenbergse dijk, valt een groot deel aan de buitenzijde van de dijk, in de Zonzeelse polder. Bij een normale dijkbreuk ontstaat een wiel achter de dijk, mogelijk buitendijks aansluitend op een bestaande, kleine, duikerput indien in de breuk een duiker of sluis lag. Maar hier is het gat in de oorspronkelijke dijk, en daarbuiten aan de kant van de Zonzeelse Polder, wel uitzonderlijk groot. Hier heeft men het probleem opgelost door een ringdijk om het gat heen te leggen waardoor de huidige situatie is ontstaan.

De Wagenbergse dijk is waarschijnlijk vóór of rond 1349 aangelegd toen Wagenberg voor ontginning is uitgegeven. De Zonzeelse polder is de 15^e eeuw bedijkt, ook hiervan is een exact jaartal niet bekend. In de periode tussen de aanleg van de Wagenbergse dijk en de inpoldering van de Zonzeel moet deze wiel zijn ontstaan.

Woordenlijst

Apanage	een toelage voor niet-regerende vorstelijke personen (bijvoorbeeld kinderen), oorspronkelijk bestaande uit inkomsten uit een bepaald gebied of een bepaald ambt.
Baljuw	een ambtenaar in een graafschap, regent, rechter, schout, drost of drossaard (gerechtsdienaar).
Bede	in de Middeleeuwen een vorm van belasting gevraagd door de vorst aan zijn onderdanen. Deze was, in onderscheid met andere belastingen, vrijwillig en onregelmatig. De vorst was verplicht voor elke belastingheffing een verzoek, of bede, te richten tot een college dat als representatief voor de bevolking doorging en dat de betalende standen vertegenwoordigde. Doorgaans werd de instemming afhankelijk gesteld van het ingaan van de vorst op bepaalde eisen van de onderdanen. De beden van de vorst aan alle inwoners is de belangrijkste vorm van directe staatsbelasting geweest in de middeleeuwen, die de vorsten toeliet hun buitenlandse politiek te voeren. In de bloeitijd der feodaliteit zijn de bekende beden ontstaan, die in bepaalde situaties de betaling praktisch verplicht stelden. In Duitsland aanvaardde men doorgaans drie gevallen: gevangenschap van de vorst, huwelijk van zoon of dochter, ridderslag van de oudste zoon; soms een vierde: noodtoestand van het territorium. In de loop van de 13 ^e eeuw verstarde de beden echter vaak tot vaste, meestal jaarlijkse, bijdragen en heeft men in de terminologie onderscheid gemaakt tussen de gewone (verstarde) beden en de vrijwillige (buitengewone) beden. Zelfs toen de buitengewone beden niet meer vrijwillig waren bleven ze de naam beden dragen. Sedert de 14 ^e eeuw werd de betekenis vaak verruimd tot alle buitengewone belastingen.
Bodemregaal	het recht van eigendom van de vorst van het gehele territorium voor zover niemand kan bewijzen dat hij de wettige eigenaar is.
Broek ook wel: Broekgrond	is humeuze grond met zeer hoog grondwater, vaak drassig of onder water staand. Vroeger meestal bebost, dikwijls met elzen, later veelal tot grasland ontgonnen; vaak te natte ligging.
Buitenpoorters	mannen die niet in de stad woonden maar tegen jaarlijkse betaling van een bedrag daarvoor dezelfde rechten kregen als stadspoorters(w). In de Noordelijke Nederlanden werden ze landpoorter genoemd. De buitenpoorter viel niet onder de wetgeving van de plaatselijke heer, maar onder de wettelijke regelingen van de stad waarvan hij het buitenpoorterschap had. Een buitenpoorter was vrijgesteld van belasting aan de heer van het gebied waarin hij woonde, bijvoorbeeld het recht van de heer om bij overlijden het beste stuk grond uit de erfenis te kiezen. Geen wonder dat velen in de omgeving van een stad, vooral in de Grote Waert, er naar streefden in deze voorrechten te delen en "landpoorter" van de stad wensten te worden.
Darinkdelven	Speciaal in Zeeland gebruikte benaming voor het middeleeuwse bedrijf van het graven van veen, in het bijzonder met het doel daaruit zout te winnen. In het zuidwesten van de Nederlanden werd het "zelnering" genoemd. Vergelijk "Moernering".
Heervaart	de benaming van een militaire beweging waartoe men rechtens door de overheid kon worden opgeroepen. In het feodale tijdperk rustte de heervaartplicht op vazallen(w), die werden uitgerust en onderhouden door de heer. De boerenbevolking, en later ook de steden, hadden de plicht een bepaald contingent manschappen of schepen te leveren. Alleen bij verdediging van eigen land (landweer) was een ieder verplicht de wapens op te nemen.

Hofhouding	de samenvatting van personen die ten dienste stonden van de vorst. Hierbij was de voornaamste persoon de hofmeester als hoofd van de huishouding, in de meest uitgebreide zin. Verder waren er de kamerheer, vazallen en geestelijken. De hofhouding reisde met de graaf mee als die op reis ging, dus zal de hof de ene keer wat minder druk zijn geweest dan de andere keer. De gravin had haar eigen hofhouding en zij verbleef langer op dezelfde plaats, met de kinderen.
Hofpersoneel	stond onder leiding van de hofmeester, in die tijd bekend als 'Meester van den Hove'. Tot het personeel hoorden de boeren, koks, bakkers, stalmeesters, valkeniers, timmerlieden, hoefsmeden, tuinknechts en nog veel meer mensen. Hoeveel mensen er totaal op een hof woonden en werkten is niet aan te geven.
Hospitalen ook wel: Hospitaalwezen	betekende in de Christelijke oudheid het georganiseerde verlenen van gastvrijheid aan alle hulpbehoevenden: zieken, vreemdelingen, pelgrims, ouden van dagen enz. De hospitalen ontstonden als gevolg van de toenemende nood die georganiseerde hulp noodzakelijk maakte.
Inhibitie	verbieden, verhinderen of verbod, verandering, voornamelijk met betrekking tot kerkelijke onderwerpen of gebruiken. Iemand kon een inhibitie opgelegd krijgen, hij mocht dan geen kerkelijke functie uitoefenen. In het genoemde voorbeeld van de Groote Waert, zou ik het willen omschrijven, dat men gevrijwaard werd tegen deze belastingen op kerkelijke gronden.
Kaapvaart ook wel: Commissievaart	vorm van handelsoorlog met particuliere vaartuigen, daartoe gemachtigd door een oorlogvoerende mogendheid. De kaapvaart is ontstaan uit de gewoonte om een koopman, reder of schipper, die door een vreemdeling was benadeeld, te vergunnen zijn schade op de schuldige of diens landgenoten te verhalen. Dit eigen recht doen werd in oorlogstijd dienstbaar gemaakt aan de aanval op de koopvaardij van de vijand door bij kaperbrief aan onderdanen, en ook buitenlanders, recht te geven "ter buit te varen", waardoor zij zich onderscheiden van de zeerover (piraat), zonder dat zij in de marine werden opgenomen; het schip hield zijn eigen bemanning en kapitein, die niet in staatsdienst waren en niet aan de militaire discipline waren onderworpen. Op de duur ontwikkelde kaapvaart zich als een tak van de handelsvaart waarbij kaaprederijen ontstonden, met eigen schepen en personeel. Kapen was misschien <i>de facto</i> maar niet <i>de jure</i> hetzelfde als piraterij of zeeroverij.
Kanselarij	in de Middeleeuwen een instelling welke belast was met uitvaardiging van de koninklijke, respectievelijk keizerlijke oorkonden en bij landsheerlijke kanselarijen met de uitvaardiging van de oorkonden uitgaande van de landsheer. Deze stukken werden als kentekens van echtheid door de kanselier, of diens plaatsvervanger gewaarmerkt.
Krammatten	o.a. gebruikt ter bescherming van het talud van dijken en kaden tegen beschadiging bij stormvloed. Deze kunnen van verschillende materialen gemaakt worden. Voorheen werden die matten, na reparatie van kaden, in de Biesbosch gemaakt van roggestro. Daarvan werd een laag uitgespreid over de aangebrachte gronden en met een stroband (waarmee vroeger ook de schoven graan werden samengebonden) vastgelegd. Hiervoor had men een smalle spade met gevorkte punt (zwaluwenstaart) waarmee die band om de ca. 25 cm in de aangebrachte grond werd gestoken.
Landpoorters	zie: Buitenpoorters.
Meesterknaap	hiervan is geen duidelijke beschrijving gevonden. Het waren mannen in dienst van de graaf, waar zij een belangrijke functie bekleedden, hetzij aan het Hof, hetzij elders, bijvoorbeeld bij het beheer van bossen of jachtterrein.

Een bekende meesterknaap was Willem Cuser die in 1392, gelijk met Aleida van Poelgeest, werd vermoord. Hij was een kleinzoon van Jan II van Avesnes. Sommigen bleven hun leven lang meesterknaap, anderen werden tot ridder geslagen.

Moernering	Het verveningsbedrijf, dat vanaf de Middeleeuwen, o.a. in Zuidwest-Nederland meestal op voor dit doel tijdelijk bedijkte gronden, zogenaamde moerdijken, werd uitgeoefend. Het veen, gestoken na verwijdering van de bovenliggende kleilaag, werd gedroogd en/of gebruikt als turf voor brandstof of als grondstof voor zoutwinning, de zogenaamde "zelnering".
Overlaat <i>ook wel:</i> Overloop	een kunstwerk in een waterkering, dienende als overstort bij uitzonderlijk hoge waterstand op een rivier. Hierdoor wordt de benedenrivier, waar de afstroming te veel gehinderd wordt, gedeeltelijk ontlast. Hiertoe laat men het water over de overlaat in een gebied met een groot bergend vermogen stromen of men stuurt het water in een geconstrueerde stroombedding, zodat voorbij het stremmende gedeelte van de rivier het water weer opgenomen wordt in de benedenrivier.
Plaggen	werden vroeger, op hoge gelegen zandgronden, veel gebruikt als strooisel in potstallen. Dit zijn stallen waar het vee de gehele winter op de mest staat. Als de laag teveel mest bevat wordt er een nieuwe laag plaggen op gebracht, de mest werd opgepot en verkreeg men relatief een grote hoeveelheid goede mest. Overigens was dit een slechte hygiënische toestand. Plaggen ontstaan uit dode resten van de begroeiing van heidevelden en vormen zo een samenhangende bovenlaag. Deze worden heideplaggen genoemd. Deze taaie, stugge laag is zelden meer dan 5 cm dik. Van deze laag werden zoden gestoken van ongeveer 30 bij 30 cm, of iets groter, dan plaggen genaamd. In de Middeleeuwen was de oppervlakte bouwland, op hoge onvruchtbare zandgrond, die men kon bebouwen afhankelijk van het aantal stuks vee dat men kon houden vanwege de productie van mest. Het produceren van mest was toen dus een belangrijk product in de veehouderij, naast melk en vlees. Met dit systeem had men een grote oppervlakte wildernis nodig voor het steken van plaggen, voor beweiding en wintervoorraad hooi.
Poorters	zie: Stadspoorters.
Potstallen	zie: Plaggen.
Regaalrecht <i>of</i> Regale rechten <i>of</i> Regalia <i>ook wel:</i> hoogheidsrechten	het geheel van rechten van koningen en rechtsopvolgers: ook de uiterlijke tekenen daarvan, als kroon, scepter enz. Tot de regalia behoorde in de eerste plaats het recht om overheidsgezag uit te oefenen. Dit overheidsgezag maakte, evenals de overige regalia, deel uit van het vermogen van de bezitter. De afzonderlijke rechten die uit dit recht op overheidsgezag voortvloeiden (bijvoorbeeld het recht om krijgsveld en belasting te vorderen, ambtenaren aan te stellen, munt te slaan) noemde men in de 16 ^e eeuw de regalia majora of essentialia. Daarnaast bestonden vele andere rechten, die men als regalia minora of accidentalia aanduidde. De grens tussen beide soorten was echter niet scherp. Behalve de genoemde rechten behoorde o.a. tot regalia het recht op de bevaarbare stromen, het zogenaamde stroomregaal, met het daaruit voortvloeiende recht van opwas, visrecht, veerrecht, tolrecht enz. op die stromen, het recht op heerwegen, met het daaruit voortspruitende recht van tol daarop, het recht op onbeheerde, woeste gronden, het zogenaamde wildernisregaal.
Riemtalen	oorspronkelijk het aantal riemen van een kog (scheepstype) dat een ambacht moest leveren wanneer de heer het ter heervaart riep. De ambachten hadden de plicht voor de heer te vechten indien hij dat eiste. Rijke ambachten moesten

	<p>één of meer koggen bijdragen. Armere ambachten een deel van een kog, uitgedrukt in het aantal riemen van het schip. Later werd de naam riemtalen gebruikt voor de belasting die de ambachten aan de heer moesten betalen, zodat hij huurlingen kon betalen. Deze verandering trad onder Willem VI op.</p>
Ruigte	bestaande uit een wildernis van riet, kreupelhout en andere planten die in een milieu van eb en vloed gedijen.
Ruwaard	een persoon die bij ontstentenis van de landsheer een land of gewest bestuurde; landvoogd.
Rijdende polder <i>ook wel:</i> Drijvende polder	Een polder is drijvende als de bedijking zodanig is beschadigd dat bij een hogere waterstand het water vrij in- en uit kan stromen. Waar eb en vloed plaats hebben is dat bij ieder getij het geval, dus die polders lopen tweemaal per etmaal onder water en het water stroomt ieder etmaal ook tweemaal er weer uit. Aangezien het land in een polder ver beneden hoogwaterpeil ligt betreft het een grote massa water. De dijk raakt dan steeds meer in verval, vooral als er tijdens vloed veel wind staat.
Schenkeldijk	is een dijk tussen twee polders waardoor de tussenliggende gronden droog komen te liggen en daardoor dus een nieuwe polder ontstaat.
Schilden	munten met een waarde van 20 stuivers. Ze waren de voorloper van de gulden. Een andere naam was klinkaart. De graven van Holland sloegen ze sinds 1356. De oorsprong ligt in Frankrijk waar sinds 1328 gouden munten werden gebruikt (écu's) met daarop de beeltenis van de koning met een schild in zijn hand. Deze werden ook in Holland gebruikt tot men ze zelf ging slaan. Gouden schilden waren munten die in de Middeleeuwen door verschillende vorstendommen werden aangemaakt, ieder met eigen afbeeldingen en met een eigen waarde. Het gewicht was allemaal hetzelfde, doch de zuiverheid van het goud wisselde. Er waren gouden schilden ter waarde van 50 Hollandse groten, maar ook van 37 Hollandse groten. De gouden schilden die graaf Albrecht liet slaan hadden een waarde van 40 Hollandse groten.
Schildtalen <i>ook wel:</i> verponding	was een belastingsoort die de riemtalen verving. Deze belasting werd door de Bourgondiërs ingevoerd. De schildtalen verminderde de betekenis van de riemtalen die ongewijzigd waren gebleven sinds de invoering. Daarmee verviel de vrijstelling van belasting van hen die vrij waren van de riemtalen.
Sleischat	het bedrag dat de muntmeesters per aan het publiek afgeleverde munt aan de overheid moest betalen. Hieruit werden de algemene kosten van het muntwezen gedekt. Gewoonlijk bedroeg de heffing in de Nederlanden ca. ¼%.
Stadspoorters	in het Nederlandse taalgebied werd 'poorter' (van middeleeuws Latijn 'portus' in de betekenis van 'stad met stadsrechten') tijdens de Middeleeuwen meer gebruikt dan het sedert de 13 ^e eeuw aangetroffen 'burger'. Oorspronkelijk schijnt elk in een stad gevestigd manlijk persoon na een zekere termijn burger dezer stad geworden te zijn, dit is: lid van de gemeenschap die de draagster en de genietster was van het stadsrecht. Naarmate echter de stadsbevolking talrijker werd en de sociale structuur complexer, ontstond haast overal een strekking tot beperking van hoedanigheid van burger tot een deel van de bevolking en weldra tot een minderheid onder haar leden. Afgezien van de ridders en van de geestelijken, die in zeer algemene regel niet tot de burgers werden gerekend, maakt men sinds de 13 ^e eeuw onderscheid tussen de burgers 'poorters' en de 'gasten', dit zijn bevoorrechte vreemdelingen, en de 'ingezetenen' of 'inwonenden', dit zijn bestendig gevestigde inwoners die wel aan het stadsrecht waren onderworpen, maar geen actieve leden van de gemeenschap waren en dus geen plaats in de stadsmagistraat konden

bekleden. Om 'poorter' te worden, zo men het niet door geboorte was, moest men een belasting betalen en gewoonlijk in een 'poortersboek' ingeschreven worden. In het poortersboek stonden rechtsvoorschriften, privileges en allerlei feiten over de burgers van een stad opgetekend. Rechten die een stad elders verwierf, bijvoorbeeld vrijstelling tot het betalen van tol, gold ook voor de poorters. In de 13^e eeuw werden in steden schuttersverenigingen opgericht. Niet iedereen kon lid worden van een schuttersgilde. In veel gevallen was dit recht voorbehouden aan de poorters.

Standen	in de late Middeleeuwen werd de bevolking in drie standen ingedeeld: de adel, de geestelijkheid en de burgerij. De onderdanen, gegroepeerd naar de verschillende standen, werden steeds meer geraadpleegd. In tegenstelling tot andere vorstendommen, was er in Holland geen "heerschappijverdrag" gesloten waarin de rechten van de vorst en de onderdanen stonden opgetekend en waarbij aan de laatsten een zeker aandeel in het bestuur werd verleend. Doordat er in Holland en Zeeland geen heerschappijverdrag was gaf dat nogal eens aanleiding tot willekeur. Een sterke en talrijke vertegenwoordiging van de onderdanen was vooral te verwachten als de vorst in moeilijkheden zat en een extra bede moest vragen of als het land in één of andere crisis verkeerde. Steeds ging het initiatief dan wel uit van de landsheer.
Stapelrecht	was een recht dat veel middeleeuwse steden verwierven of zich toeëigenden, er toe strekkende dat de kooplieden verplicht werden de waren (meest agrarische producten) waarmee zij in een bepaald rayon of op een bepaalde verkeersweg kwamen, naar de stad (de stapelstad) te brengen en daar gedurende een vastgestelde tijd te koop aan te bieden. Dikwijls genoten de stedelingen of de stad een recht van voorkoop. Vaak ook ging met het stapelrecht een recht van omlading gepaard, dit ten bate van de schippers of voerlieden van de stapelstad. Het stapelrecht was een belangrijke basis voor het economische bestaan van de betrokken steden
Steenkolenbergbouw <i>ook wel:</i> dagbouw	de winning van steenkool die kort onder de oppervlakte ligt.
Stortebed	wordt aangelegd vóór de uitlaat van een sluis of duiker om te voorkomen dat, vooral bij aanwezigheid van drijfzand, de bodem ter plaatse wordt uitgediept en door wieling van het water het zand of de klei onder de sluis of duiker wordt weggespoeld, vooral als er drijfzand onder ligt. Een stortebed wordt gemaakt met een laag bossen rijshout die met elkaar verbonden worden. Als dit "zinkstuk" (waarvan voor het eerst sprake is eind zestiende eeuw) op de plaats van bestemming ligt, wordt het afgezonken door er eerst een laag steenpuin op te gooien. Daar komt dan nog een laag bazaltsteen op. Uiteraard moet de bovenzijde van het zinkstuk lager liggen dan de vloer van de sluis of duiker.
Tiendplicht	een last welke sedert de invoering van het Christendom op alle gecultiveerde gronden rustte. Zij diende oorspronkelijk tot vrijkoping van (krijgs?)gevangenen, verdeling onder de armen en het onderhoud van de clerus, bestaande uit de bisschop en parochiegeestelijken, de zogenaamde novaaltienden. Door schenking of overdracht van tienden en doordat leken als stichters van kerken konden optreden, waren vele tienden in handen van leken gekomen. De tienden waren daardoor aan hun oorspronkelijke bestemming onttrokken. De novaaltienden waren in Holland en Gelderland in het bezit gekomen van de landsheren, in Brabant waren ze aan de kerken gebleven.
Toernooi	oorspronkelijk een middeleeuws ridderspel waarbij de tegenstanders elkaar van het paard trachten te stoten. Aanvankelijk kwamen in de zogenaamde bouhourt wel 100 ridders tegen elkaar uit, gewapend met stompe lanssen en zwaarden.

Van jongsafaan werden manlijke nakomelingen met wapens geschoold, vele jaren zullen zij doorbrengen in de kunst der wapenen en hoffelijkheid. Pas wanneer hij vele jaren heeft gediend wordt hij uiteindelijk tot ridder geslagen. Vanwege de slechte verbindingen en lange voorbereiding moesten de deelnemers ruim tevoren worden opgeroepen door een heraut. Voor het toernooi waren zeer kostbare wapens en uitrustingen nodig. De uitrusting kwam overeen met de belastingopbrengst van meerdere boerendorpen en een goed toernooipaard (van het zware en sterke ras Destriër) kostte 25-maal zoveel als een normaal paard. De heraut vroeg een bewijs van adeldom, dat wil zeggen dat de heraut naging of de voorouders van de deelnemer gerechtigd waren om aan toernooien deel te nemen. Het wapen en het helmteken moesten ook uniek zijn. De paarden werden gekeurd op hun gedrag en karakter, bijtende en schoppende dieren werden niet toegelaten. De ridders bereden alleen hengsten of ruinen. De deelnemers legden een eed af waarin zij verklaarden dat zij zich aan het gezag van de scheidsrechters onderwierpen. Een toernooi duurde meerdere dagen en er werden verschillende evenementen georganiseerd. In de eerste toernooien werd een veld afgezet en daarop werd een massale vechtpartij gehouden, waarbij allen tegen allen streden of partijen tegen elkaar vochten. In de loop der eeuwen werd Europa, en dus ook het toernooi, beschaafder. Daarbij was er sprake van een wisselwerking. De deelnemers aan het toernooi kwamen in aanraking met ridders die veel gereisd hadden en ook met de Europese koningen. Afgezien van het steekspel waren er ook tweegevechten en schijngvechten met botte wapens bewapende groepen ridders (het melée) georganiseerd. De verliezer verliest in deze gevechten soms zijn leven maar steeds zijn wapenuitrusting en paard. Het kwam ook voor dat een verliezende deelnemer de "gevangene" werd van de winnaar. De beroemde ridder Willem de Maarschalk verwierf een fortuin door in zijn lange carrière het losgeld van 500 ridders te incasseren. In de late Middeleeuwen trad het steekspel, een duel van ridders, gewapend met een lans, meer op de voorgrond. De toernooien gingen gepaard met volksfeesten, religieuze handelingen, hadden een sterk romantisch/erotisch karakter en waren één der voornaamste bronnen voor het ontstaan van de heraldiek. De ridders konden tijdens het steekspel tonen hoe moedig en capabel ze waren. Tegelijkertijd waren steekspelen vriendschappelijke oefenwedstrijden die de ridders hielden in tijden van vrede. In oorlogstijd stonden ze tegenover elkaar op het slagveld om de zelfde vaardigheden te testen, maar dan op leven en dood. Dit laatste is slechts een betrekkelijk verschil, aangezien er regelmatig dodelijke slachtoffers vielen tijdens het spel. De bloeitijd van de toernooien lag in de 12e en 13e eeuw. In de ons bekende geschiedschrijving over de graven van Holland wordt slechts één keer een deelname aan een toernooi vermeld, namelijk in 1234 door Floris IV, met een dodelijke afloop.

Transgressie	ontstaat als het zeewaterpeil gedurende een lange periode stijgt of bodemdaling plaatsvindt. Het vloedwater dringt dan steeds verder het land in. De stijging van het waterpeil ontstaat als aan de polen meer landijs smelt dan er bevriest. Daar staat regressie tegenover. Die kan ontstaan door bodemrijzing, maar meest doordat minder landijs smelt dan er gevormd wordt. Als die toestand duizenden jaren aanhoudt ontstaat een ijstijd en een zeer laag zeewaterpeil. Het ijs dat in zee gevormd wordt, of smelt, heeft geen invloed op de hoogte van het zeewaterpeil.
Tresorier	thesaurier, schatbewaarder, penningmeester.
Vazal	een persoon die zich onder de bescherming van een machtig heer gesteld heeft, aan wie hij als tegenprestatie voor de bescherming diensten bewijst, o.a. krijgsdienst, leenman; later ook ondergeschikt vorst; stadhouder. Iemand die in gebonden afhankelijkheid leeft.

Verhoefslagen	is een dijk verdelen in stukken en aan elke heerlijkheid een stuk aanwijzen waarvan deze het onderhoud te dragen had. Dit was het geval met de Zwaluwse dijk, waar veel onderhoud aan was. Voor particulieren gold dat zij het aan hun eigendom grenzende stuk dijk moesten onderhouden.
Wilde gronden	De omvang van de veestapel was afhankelijk van de kwaliteit en de omvang van de wilde gronden, namelijk de niet voor akkerbouw geschikte broeklanden (w: Broek), weilanden en heidevelden. Deze gronden waren in het algemeen van geringe kwaliteit, begroeid met allerlei opslag; bovendien waren zij door de slechte afwatering vaak moerassig. De omvang van de veestapel werd voorts nog bepaald door het overschot aan akkerbouwproducten waarmee het vee 's winters gevoerd moest worden.
Wildernisregaal	zie: Regaalrecht en Bodemregaal.

Bronnen

- Allewijn, M., *Van Grooten Waert tot Hoeksche Waard*, 1952
- Beek, Bert van, e.a, *Geld door de eeuwen heen*
- Bos-Rops, J.A.M.Y., *Graven op zoek naar geld: de inkomsten van de graven van Holland en Zeeland*, Uitg. Verloren, Hilversum, 1993, proefschrift
- Brugmans, Prof.dr. I.J., *Geertruidenberg, Hollands oudste stad*
- Dijkhof, E.C., *De economische en fiscale politiek van de graven van Holland in de dertiende eeuw*
- Fockema Andreae, Mr. S.J., *Studiën over Waterschapsgeschiedenis III - De Grootte Waard*, 1950
- Groeneveld, lijst van oude woorden
- Groesbeek, J.W., 'De Heren van Arkel', *Maandblad Nederlandse Leeuw*, 1954
- Ham, Dr. Willem van der, *De Grote Waard. Geschiedenis van een Hollands Landschap*, 2003
- Hingman, J.H., *De Maas en de dijken van den Zuid-Hollandschen Waard in 1421*, 1885
- Hof, A. op 't en Wilde, C.L. de, *Uit Schor en Slik hun Land*, Goes, 1956
- Huizenga, J., *Honderd jaar Land van Heusden en Altena*, 1982
- Jansen, Prof.dr. H.P.H., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden, dl. II*
- Juten, pastoor G.C.A., *De parochies v.h. bisdom Breda*, dekenaat Breda
- Kappelhof, Dr. A.C.M., 'Het ontstaan van de Strijenlegende', *De Oranjeboom* 61, 2008
- Kluit, Adriaan, *Historie der Hollandsche staatsregering tot 1795*
- Landmeter, F., 'De Biesbosch en het Eiland van Dordrecht', *Handboek der Geografie van Nederland, dl. IV*, 1954.
- Leenders, K.A.H.W., 'Etten en de Turf', *De Oranjeboom, dl. XXXII*
- Leenders, K.A.H.W., *Land en water tussen de Bergen*
- Margry, P.J., 'De Topografische Ontwikkeling van Geertruidenberg in de Middeleeuwen', *De Oranjeboom, dl. XXXVII*
- Merckens, O., e.a, 'Arkeliana Vetera', *Maandblad Nederlandse Leeuw*, 1943
- Mulder, G.J.A., 'De Bouw van de Bodem', *Handboek der Geografie van Nederland, dl. I*
- Oudenhoven, J. v., *Out-Hollant Nu Zuyt-Hollandt*, Dordrecht, 1654
- Reijs, W.W., *Handboek der Geografie van Nederland, dl. V*
- Scharp, Ir. J.C., *Handboek der Geografie van Nederland, dl. I*
- Slicher van Bath, Prof. Dr. B.H., *De Agrarische Geschiedenis van West-Europa (500-1850)*, Aula nr. 32, 1960
- Someren, Reijer Hendrik van, *De St. Elizabethts Nacht A° 1421, Dichtstuk in drie zangen*, Utrecht, 1841
- Steigenga-Kouwe, Dr. S.E., *Handboek der Geografie van Nederland, dl. IV*, 1954
- Stoke, Melis, *Rijmkroniek*, ed. W.G. Brill
- Vermey, Dr. P.B., 'De Zuidhollandse Eilanden', *Handboek der Geografie van Nederland, dl. IV*, 1954
- Visser, Prof. dr. S.W., *Handboek der Geografie van Nederland, dl. IV*, 1954
- Vriend, H., 'Flitsen uit het waterstaatsverleden in noord-west Noord-Brabant', *De Oranjeboom, dl. XIV*, 1961

Agrarische Winkler Prins

Atlas van Nederland, Uitgave van Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf, 1963-1977.

Grote Historische Atlas van Nederland, dl. 4, opgenomen 1837-1840

Historisch-geografische atlas, 6^e druk. Dr. W.J.A. Huberts, 1877.

Kroniek van Geertruidenberg, 1938

Summa encyclopedie

Winkler Prins Encyclopedie, 7^e druk

internet:

– www.voedingisgezondheid.nl/Weston_Price.html

– Wikipedia, 'Willem van Duivenvoorde'

– Wikipedia, 'Strijenlegende'

– www.cram.nl/boeklist/html/kist3.htm. Prof. Marta Dosa, Syracuse University

Status van geraadpleegde auteurs

Abraham Jacob van der Aa, geboren 7 december 1792 te Amsterdam, overleden 21 maart 1857 te Gorinchem. Naast het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden (onder medewerking van eenige Vaderlandschen Geleerden), heeft hij veel aardrijkskundige woordenboeken geschreven, uitgegeven te Gorinchem bij Jacobus Noorduyt, 1839-1848. Tevens schreef hij veel artikelen op biografisch gebied.

Mr. **Sijbrandus Johannes Fockema Andreae**, geboren 10 april 1904, te Leeuwarden, overleden 6 december 1968 te Beetsterzwaag. Hij studeerde in Leiden en was van 1946 tot 1948 rijksarchivaris. Daarna werd hij secretaris van het Hoogheemraadschap Rijnland en vanaf 1963 rijksarchivaris in Friesland. Hij publiceerde op het terrein van het publiek recht en zijn geschiedenis, over archieven, wetenschapsgeschiedenis, kerkrecht, kartografie, historische geografie en naamkunde.

Dr. **Eef Dijkhof** studeerde middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam waar hij in 1997 promoveerde op een proefschrift over het oorkondewezen van de belangrijkste steden en kloosters in Holland en Zeeland in de dertiende en het eerste kwart van de veertiende eeuw.

Dr. **Willem van der Ham** werd in 1958 in Den Haag geboren. Hij studeerde sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam en is geograaf en historicus. Hij is werkzaam als zelfstandig onderzoeker en publicist en is adviseur op het gebied van waterstaat, landschap en cultuurhistorie. Van der Ham schreef adviezen onder meer voor Rijkswaterstaat over de omgang met cultuurhistorie en over het historisch rivierenbeleid en is gespecialiseerd in de waterschapsgeschiedenis van Nederland. Schrijver van het boek: "De Grote Waard geschiedenis van een Hollands landschap".

G.C.A. Juten was van 1916 tot 1944 pastoor in Willemstad. Hij was amateur-historicus.

Dr. **A.C.M. Kappelhof** studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht en promoveerde in 1966. Vanaf 2000 is hij onderzoeker bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag.

Adriaan Kluit, geboren te Dordrecht 9 februari 1735, overleden te Leiden 12 januari 1807. Nederlands historicus, studeerde letteren te Utrecht, was van 1768 tot 1778 rector te Middelburg en tevens hoogleraar in Griekse letteren en in welsprekendheid aan het Atheaneum aldaar. In 1778 werd hij te Leiden aangesteld op de nieuw gestichte leerstoel voor geschiedenis en oudheidkunde. Kluit was voor Nederland pionier van de oorkondenkritiek en werd daardoor vernieuwer van de vaderlandse geschiedschrijving.

Dr. **K.A.H.W. Leenders**, opleiding HBS-B, Breda 1965. Rijksuniversiteit. Utrecht, wis-, natuur- en sterrenkunde, geen kandidaats. Universiteit van Amsterdam, doctoraal sociaal-economische geschiedenis. Gepromoveerd op een proefschrift op historisch-geografisch terrein, 1996.

Drs. **P.J. Margry**, geboren 1956, Nederlands historicus. Hij promoveerde in 2000 aan de Universiteit van Tilburg op een studie over katholieke rituelen en de politieke strijd daarover tussen protestanten en katholieken.

Jacob van Oudenhoven, geboren 1601 in Vessem, overleden te Haarlem 2 januari 1690. Hij was een Nederlands gereformeerd predikant en historicus. Zijn naam ontleende hij aan het leengoed Oudenhoven bij Oirschot. Hij groeide waarschijnlijk op te 's-Hertogenbosch, waar hij intrad in het Klooster Baseldonk van de Wilhelmiëten. Daar ontwikkelde hij zijn belangstelling voor de geschiedschrijving mede door toedoen van prior Simon Pelgrom. In 1620 trad hij echter uit, bekeerde zich tot de gereformeerde religie en ging in 1621 theologie studeren aan de Universiteit van Leiden. In 1625 voltooide hij zijn studie en verbleef te Heusden een jaar bij de theoloog Gisbertus Voetius om van de latere hoogleraar privé-onderwijs in de theologie te ontvangen. In 1626 werd hij predikant van Aalburg en Heesbeen. In 1631 werd hij predikant te Nieuw-Lekkerland. Niettemin bleef hij zich Brabander voelen. In 1665 werd hij als predikant geschorst en gedwongen zijn emeritaat aan te vragen. Daarop verhuisde hij naar Haarlem, waar hij zich tot zijn dood geheel aan historisch werk wijdde. Hij werd begraven in de Grote of Sint-Bavokerk te Haarlem, maar het graf bestaat niet meer.

Ir. **J.C. Scharp**, in 1933 bevorderd tot hoofdingenieur-directeur van Rijkswaterstaat.

Prof. Dr. **Bernard Slicher van Bath**, geboren te Leeuwarden in 1910, studeerde geschiedenis aan de universiteiten van Groningen en Utrecht, en promoveerde eind 1945 aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Hij was verbonden aan het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis te Utrecht, daarna chartermeester aan het Rijksarchief in Gelderland, van 1946 tot 1948 rijksarchivaris in Overijssel. In dat jaar benoemd tot hoogleraar in de sociale en economische geschiedenis te Groningen; in 1949 gevolgd door een benoeming tot buitengewoon hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. In 1956 volgde een benoeming tot gewoon hoogleraar aan de Landbouwhogeschool; leidde hier de Afdeling Agrarische Geschiedenis. Zijn proefschrift handelde over "Mensch en land in de Middeleeuwen".

Reijer Hendrik van Someren, geboren te Rotterdam in 1787, overleden te Rotterdam, 1851. Van Someren was dichter. In de jaren 1815 richtte hij een lakmoesfabriek op. Vanaf 1820 ging hij ook geleidelijk over tot de productie van verf. Van Someren was een succesvol fabrikant en handelaar. In de jaren 1843 en later werd Van Someren bijzonder inventief. Hij was een groot uitvinder en een belangrijke promotor van de Nederlandse scheikundige technologie. In 1838 werd hij burgemeester van Kralingen tot aan zijn dood in 1851.

Dr. **S.E. Steigenga-Kouwe**, geboren oktober 1920 te Zuidzande (Zeeland). Zij studeerde van 1938 tot 1943 sociale geografie aan de Universiteit Utrecht en promoveerde aldaar in 1950 op een proefschrift over haar geboortestreek Zeeuws-Vlaanderen. Zij trouwde in 1947 met de sociaal-geograaf en planoloog (en latere hoogleraar) Willem Steigenga.

Melis Stoke werd circa 1235 geboren en is rond 1305 gestorven. Hij was bij Floris V in dienst als klerk en schreef vanaf 1290 een kroniek op rijm over het graafschap Holland. Stoke baseerde zijn geschrift op geschreven bronnen, getuigenverklaringen en eigen waarnemingen. Ook beschreef hij de moord op Floris V op rijm.

Dr. **P.B. Vermeij**, leraar Aardrijkskunde aan het Stedelijk Gymnasium Schiedam van 1946 tot en met 1963.

Toelichting bij de kaarten

In hoeverre kaarten, die de situatie weergeven zoals deze was vóór de Sint-Elisabethsvloed, op betrouwbaarheid zijn te beoordelen is moeilijk te zeggen. Sommige punten staan vast, b.v. stadjes als Zevenbergen, Dordrecht, Geertruidenberg, deze zijn controleerbaar. Wat dorpen betreft is dat niet altijd het geval. Zo ook met waterlopen en kloosters. Soms komt men een kaart tegen waarop een schrijver wijzigingen heeft ingetekend naar eigen inzicht, zonder deugdelijke documentatie te vermelden.

Vooraf kaarten van de toestand in de Middeleeuwen in onze streken geven alleen maar een globale indruk van de toenmalige toestand. In de eerste plaats omdat er veel verloren is gegaan waarvan men de ligging niet meer goed wist en dan maar ging gissen, in de tweede plaats omdat, toen in de 16^e eeuw en later, de meettechniek nog onvoldoende ontwikkeld was en er niet overal met dezelfde afstandseenheid gemeten werd. Hierin kwam pas definitief verbetering nadat luitenant-generaal Kraijenhoff in de jaren 1802-1811 de primaire driehoeksmeting had uitgevoerd. In 1836 werd een begin gemaakt, in Noord-Brabant, aan de meting voor de topografische kaarten van geheel Nederland.

Op de kaart van Hingman (kaart nr. 5) staan rond de Roode Vaart poldernamen met jaartal van bedijking. Voor het tegenwoordige Brabant zijn deze gegevens ontleend aan "Uit schor en slik hun land." De gegevens van de polders gelegen in Zuid Holland zijn ontleend aan "Van Grooten Waerd tot Hoeksche Waerd." Ten westen van de nieuwe dijk was dan ook niets dan water, slikken en gorzen. Het zeewater had weinig belemmeringen vanaf de Sint Anthoniepolder tot Zevenbergen. Ten oosten van de nieuwe dijk lag het Oude Land van Zevenbergen. Deze staat aangegeven als in 1533 bedijkt, waarschijnlijk is deze in 1533 herdijkt.

Kaart voorblad: Nederland en omliggende vorstendommen op het einde der 13^e eeuw, uit Historisch-Geographische Atlas, 6^e druk, herzien door dr. W. J. A. Huberts, Uitg. W. E. J. Tjeenk Willink, Zwolle. 1877. Met deze kaart kan men zich oriënteren omtrent de plaats van het graafschap Holland tussen de omringende vorstendommen.

Kaart 1: Holland ten zuiden van het IJ in 1300, deel van de kaart van het zuidelijk gedeelte. Naar de Geschiedkundige Atlas, herzien door Reineck Leysius. Ingekleurd door de schrijver.

Kaart 2 is overgenomen uit de Grote Historische Atlas van Nederland. Uitg. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1990. De metingen voor deze kaart zijn gedaan van 1836 tot 1840.

Kaart 3 is overgenomen van de Topografische kaart van het betreffende gebied, uitgave 1935.

Het verschil tussen de kaarten 2 en 3 geeft de veranderingen aan in de tijdsperiode gelegen tussen de opnamen van deze kaarten van hetzelfde gebied, het zuidwestelijk deel van de Brabantse Biesbosch en een deel van de Hamse gronden, gelegen tussen Drimmelen en Lage Zwaluwe.

Kaart 4 was uitgegeven als bijlage van "De Maas en de Dijken van den Zuid-Hollandschen Waard in 1421, door J.H. Hingman". Uitg. Martinus Nijhoff, 1885. De dijk die in 1410 is gelegd staat hier langs de Roode Vaart getekend, waardoor bijna het gehele Zevenbergse land binnen de bedijking viel.

Kaart 5. H. Vriend, Flitsen uit het waterstaatsverleden van noordwestelijk Noord Brabant. Deltawerken in de Middeleeuwen. Uitg. De Oranjeboom deel 14. Breda 1961. Deze kaart geeft de Zwaluwse dijk en de dijk van de Steenplaats, bij Strijen, naar Zevenbergse Hoek aan. Toegevoegd is de stippellijn die de Zwaluwse dijk aangeeft zoals beschreven door Hingman, namelijk vanaf Strijen over de Strijensedijk waarschijnlijk tot aan de Broekseweg, vervolgens over de dijk tussen Noord- en Zuid Kavel polder, richting Lage Zwaluwe. Vrijwel zeker heeft in dit stuk Strijensedijk in 1394 een doorbraak plaats gevonden op de plaats waar op kaart 5a het Kleine Kooi Diep begint. De polders die aan de zuidoost zijde liggen zijn veel later bedijkt.

Kaart 5a is overgenomen uit de Grote Historische Atlas van Nederland, 1990. Opvallend is dat de perceelsgrenzen doorlopen aan weerszijden van het Kleine Kooi Diep. Het lijkt er op dat genoemd Diep ontstaan is door de werking van eb en vloed in de periode dat het verdrongen land was, tussen 1424 en 1592. Hieruit zou dan blijken dat er in die omgeving weinig schade is ontstaan.

Kaart 6 en 6a overgenomen zoals kaart 5. Deze kaarten, opgenomen circa 1840, geven het gebied tussen Hooge Zwaluwe en Geertruidenberg aan, waar vóór 1421 de Waarddijk lag. Op kaart 6a staat de meest waarschijnlijke ligging van de waarddijk aangegeven door een dikke lijn. Onderstaande nummers geven een verklaring voor de nummering op deze kaart:

- 1) geeft het zuidelijk einde van de Zwaluwse dijk aan.
- 2) is de dijk in 1390 door Jan van Polanen gelegd.
- 3) is de Wagenbergsedijk die waarschijnlijk doorliep tot de Oude Madese Zeedijk, die ongetwijfeld veel ouder is. Gezien de economische situatie in die periode en de functie als zeedijk denken we aan de periode tussen 1150 en de aanleg van de waarddijk rond 1230. In de plaatselijke archieven wordt hierover niets vermeld. De Wagenbergsedijk is vermoedelijk na 1300 aangelegd, toen het turven grootscheeps werd aangepakt en als moerdijk is aangelegd.
- 4) is de Oude Moer. Waarschijnlijk heeft de waarddijk tussen de Oude Moer en Nieuwe Moer gelegen. Of er om de Oude Moer reeds kaden lagen toen de waarddijk gelegd werd is niet bekend. Mogelijk wel, want na de bedijking had het weinig zin om kaden aan te leggen.
- 5) is de Nieuwe Moer die droog kwam te liggen door de aanleg van de onder nr. 2 genoemde dijk.
- 6) geeft op de kaart een beeld waarop we de loop van een dijk niet kunnen reconstrueren.
- 7) is de Zanddijk, deze begint bij Stuivezand.
- 8) is de strook van ongeveer 180 m breed. De waarddijk heeft vermoedelijk langs de Kerkvaart gelegen. De zuidzijde vormde de grens met de heerlijkheid Standhazen.
- 9) Dijk vanaf de Dwarsvaart, om Kijfhoek heen naar Geertruidenberg.
- 10) Dwarsvaart.
- 11) Aansluiting aan de stadspoort van Geertruidenberg.

Kaart 7 overgenomen "Uit schor en slik hun land", A. op 't Hof en C.L. de Wilde, 1956. In het verschil tussen de kaarten 7 en 7a kan men zien wat tussen de aangegeven tijden verloren is gegaan aan bedijkt land en wat er bij is gekomen bij de vorming van de 'zak' van Zuid-Beveland.

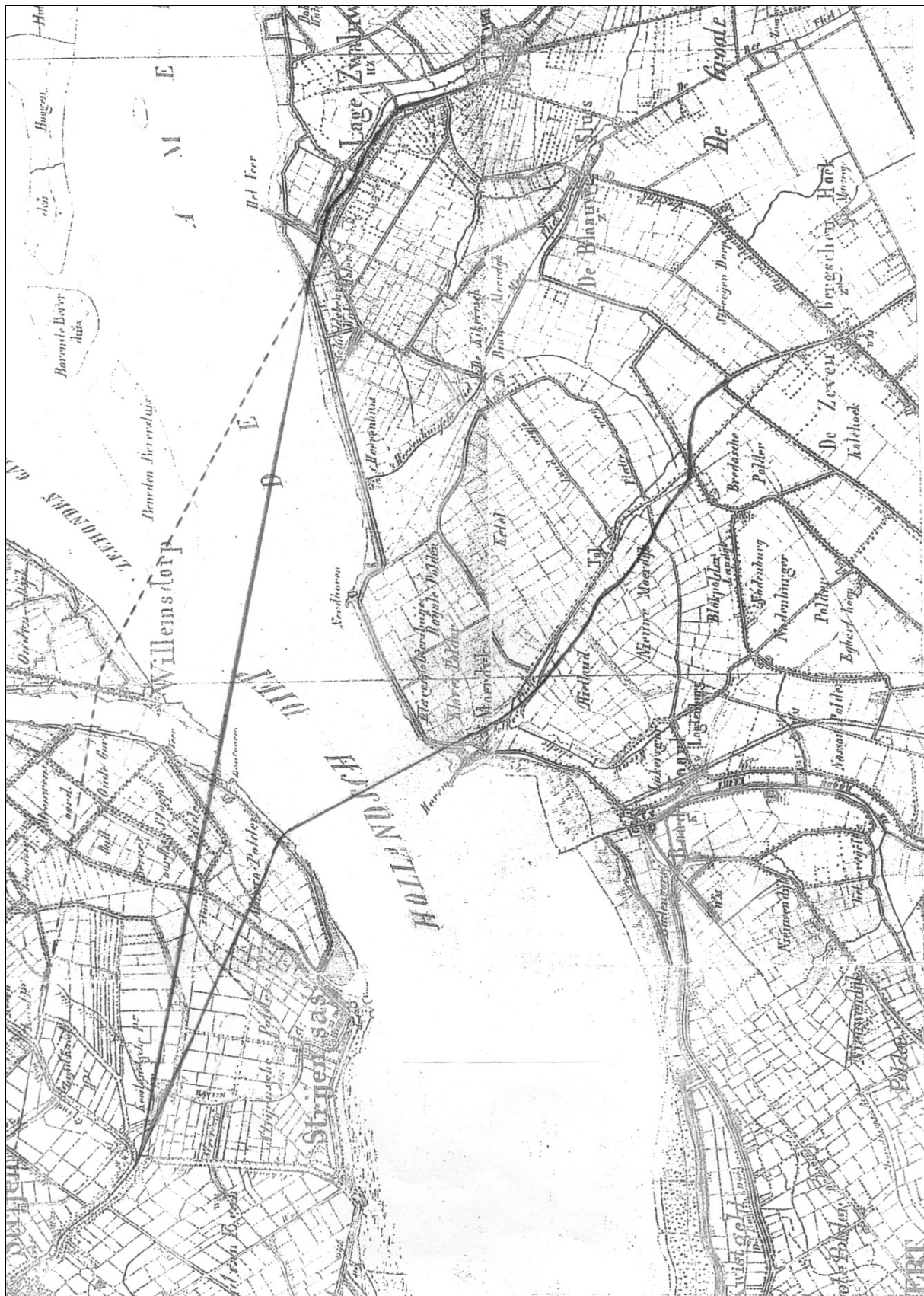
Kaart 8 is een deel van een kaart van Nicolaas Cruquius, uitgegeven in 1731. Op deze kaart is goed te zien dat de grootste verwoestingen, waardoor de Biesbosch is ontstaan, veroorzaakt zijn door de doorbraak bij Werkendam, door de enorme hoeveelheden afstromend water vanuit de Waal, met een groot verval vooral bij ebstand. Water vanuit zee kan daar nooit een groot verval gehad hebben en was dus niet in staat om grote vernielingen aan te richten. Van 1864 tot 1871 is de Nieuwe Merwede gegraven, waarna alle andere kreken zijn afgesloten. Tot die tijd kon het bovenwater vrij door de Biesbosch afvloeien. Nicolaas Cruquius gebruikte bestaande kaarten waarop de metingen werden geprojecteerd.

Kaart 9 is een deel van kaart IV-6 uit de "Atlas van Nederland", samengesteld door de Stichting Wetenschappelijke Atlas van Nederland. 1963-1977. Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf.

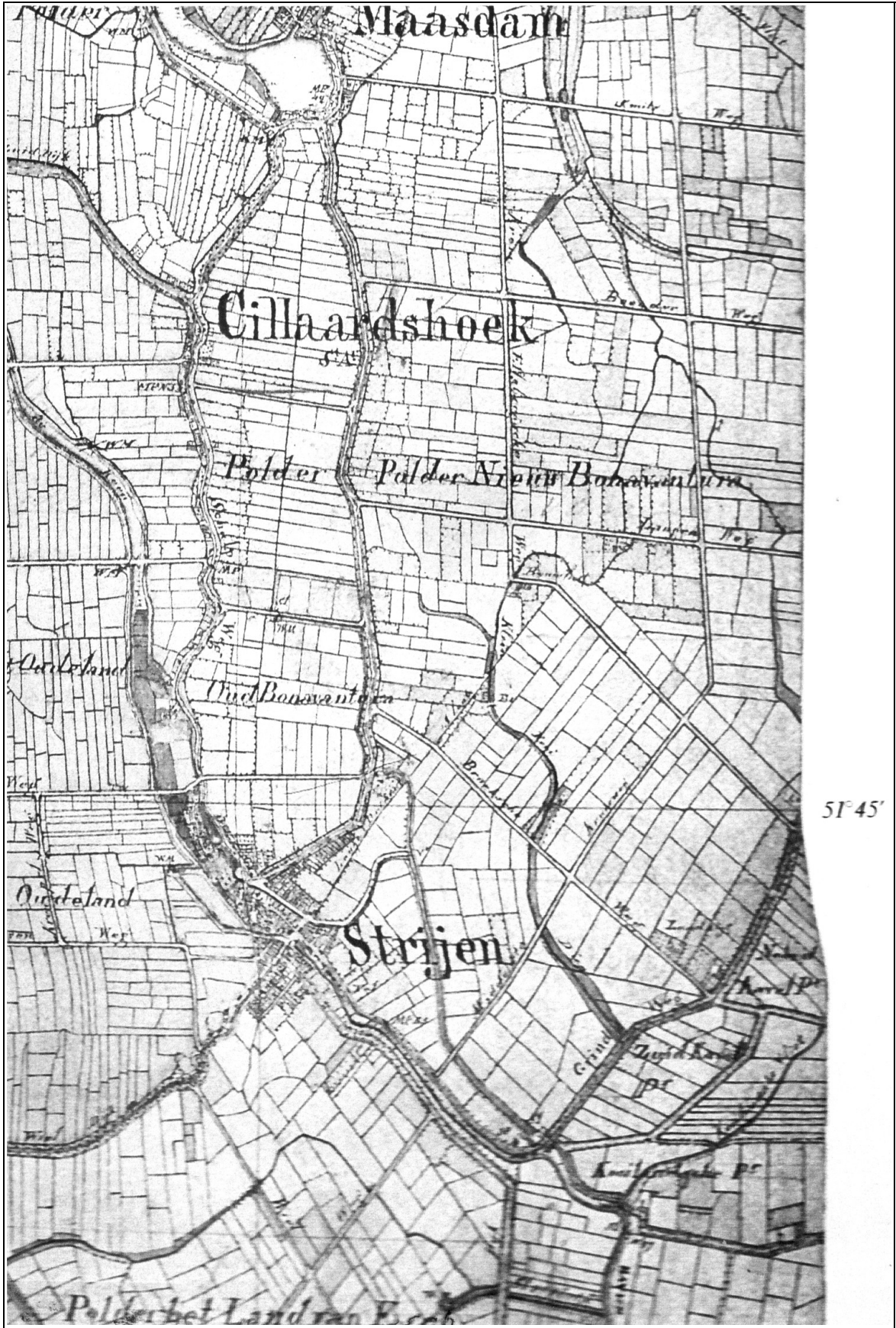
Kaart 10 is een afbeelding van een kopergravure, uitgave Ottens ± 1740. Linksboven zien we hierop de scheiding tussen Oude Moer en Nieuwe Moer.

Kaart 11 is een deel van een plattegrond van de (voormalige) gemeente Hooge en Lage Zwaluwe. Achter nr. 9 staat "Wagenbergse Weg" vermeld, voorheen "Wagenbergse Dijk" genaamd.

Kaart 5

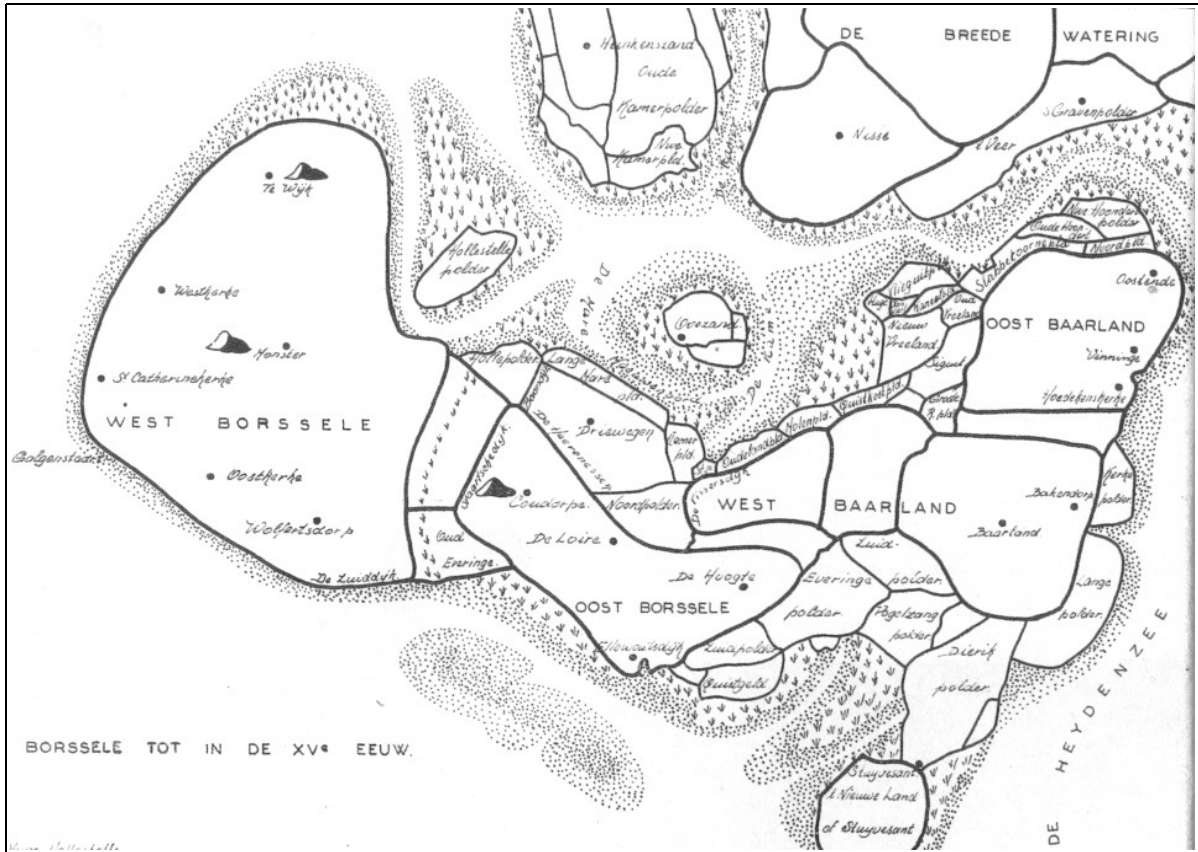
Kaart 5a

Kaart 6a

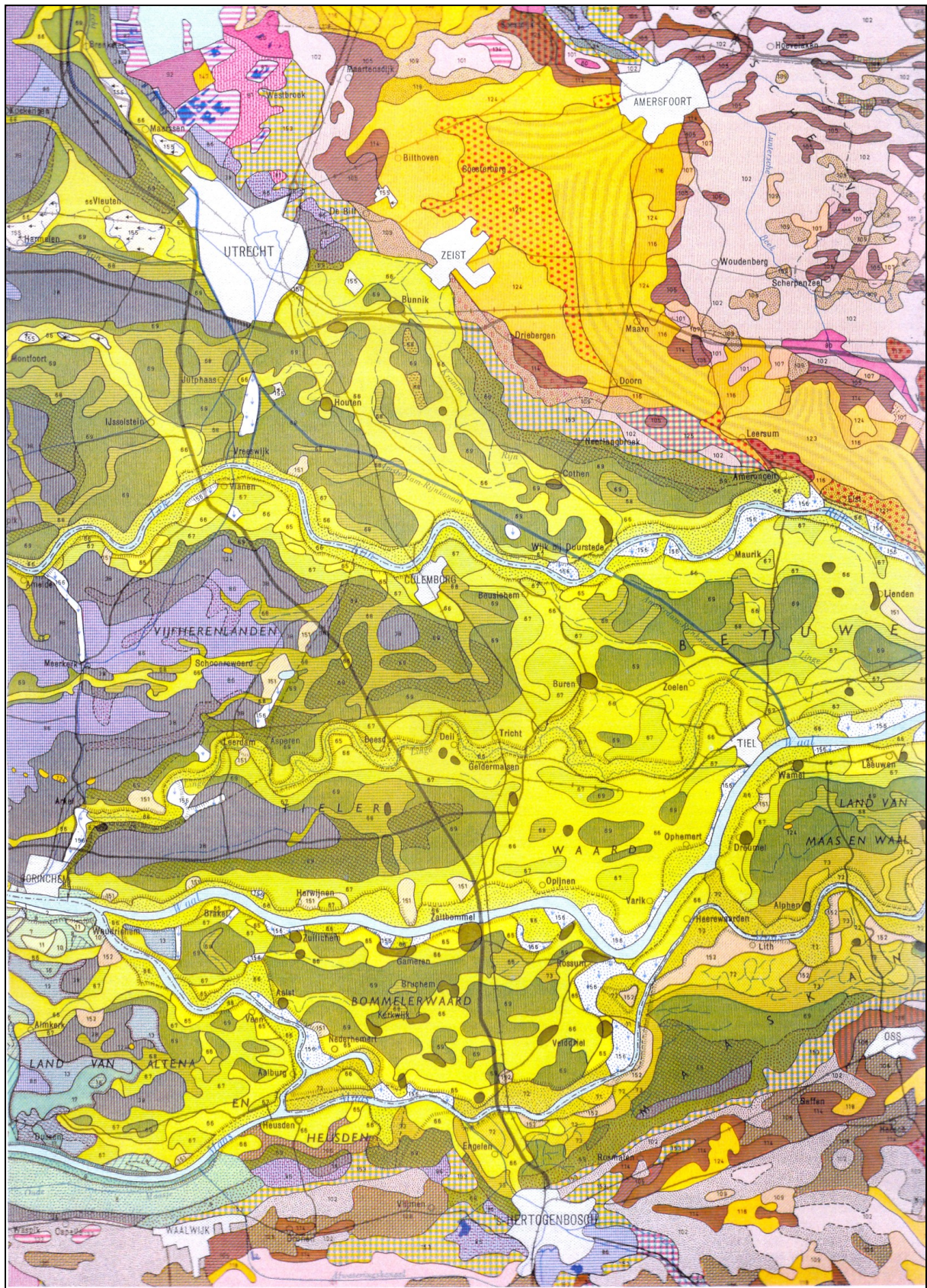
Kaart 7

Kaart 7a

Kaart 9

Kaart 11

